

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**Folk
og
Kultur
1995**

Folk og Kultur

*Årbog for Dansk
Etnologi og Folkemindevidenskab
1995*

*Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder
København 1995*

Folk og Kultur er udgivet med støtte af Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter

Redaktion:

Kirstine Damsholt, Lykke Lafarque Pedersen, Iørn Piø og Birgitte Rørbye.

Ekspedition af manuskripter og bøger til anmeldelse:

George Nellemann.

Abonnement, salg og forsendelse:

Ulla Herrmann.

Udgivet af Danmarks Folkeminder, c/o Dansk Folkemindsamling.

Adresse: Birketinget 6, 2300 København S.

Trykt hos:

Gullanders Bogtrykkeri a-s, Skjern.

ISSN 0105-1024

Foreningen Danmarks Folkeminders styrelse:

Lektor Karsten Biering, Institut for Arbejderkulturstudier, KU.; museumsinspektør Lene Floris, Nationalmuseet; museumsinspektør Birte Friis, Sydhimmerlands Museum, Hobro; arkivar Gustav Henningsen, Dansk Folkemindesamling; bibliotekar Else Marie Kofod, Dansk Folkemindesamling; arkivar Jens Henrik Koudal, Dansk Folkemindesamling; mag.art. Eske K. Mathiesen, Dansk Folkemindesamling; mag.scient. George Nellemann, Ørholm; lærer og forfatter Erik Kaas Nielsen, Glostrup; musiketnolog Svend Nielsen, Dansk Folkemindsamling; arkivar Iørn Piø, Dansk Folkemindesamling; museumsinspektør Alan Hjorth Rasmussen, Fjordmuseet, Jyllinge; universitetsadjunkt Martin Zerlang, Institut for sammenlignende litteratur, KU.

Forfattere i denne årgang:

Signe Mellemegaard (f. 1964) cand.phil. i Europæisk Etnologi 1992. Ansat ved Humanistisk Forskningscenter »Menneske & Natur« ved Odense Universitet. 1994-95 studieophold på The Wellcome Institute for the History of Medicine i London.

Anders Linde-Laursen (f. 1959) mag.art. i Europæisk Etnologi fra Københavns Universitet 1989. Arbejder som lærer og forsker på Lunds Universitet, siden 1991 i et tværvidenskabeligt projekt: »Nationella och trandnationella kulturprocesser«, som støttes af det svenske forskningsråd (HSFR).

Annette Vasström (f. 1945) mag.art. i Europæisk Etnologi. Museumsinspektør ved Arbejdermuseet siden 1986.

Svend E. Ottosen (f. 1947) værktøjsmager 1967. mag.art. i Folkloristik 1992. Har siden slutningen af 1970'erne arbejdet med dokumentation af folkemusik og traditionel dans i samarbejde med Dansk Folkemindesamling. Medarbejder ved Nationalmuseets plastudstilling 1994.

Oversættelse til engelsk: Mag.art. Hanne Gliese, Ringsted.

Indhold

Signe Mellemsgaard: Den daglige fare	5
Anders Linde-Laursen: Nationale billeder	22
Annette Vasström: Formidling af arbejderkultur	46
Sven E. Ottosen: Det er bare plastik	60
Dansk folkekultur 1994 En selektiv bibliografi. Af Else Marie Kofod. Redaktionen sluttet 1. februar 1995	100
Anmeldelser	
Ingeborg Cock-Clausen: Moden 1890-1920 (Ulla Thyrring)	115
Kirsten Simonsen: Byteori og hverdagspraksis (Karen Katharine Elberg) ...	116
Iørn Piø: Visemageren (Sven H. Rossel)	116
Johanne Marie Jensen: Gennem lys og skygger (Lykke L. Pedersen)	118
Brandts Klædefabrik, erindringer fra arbejdslivet (Lykke L. Pedersen)	119
Anders Enevig: Vejkrucifikser i Danmark (Eske K. Mathiesen)	120
Bent Vedsted Rønne (red.): Småskibsfart fra Egersund og Fjordeggen (Ole Mørkegaard)	121
Sidsel Eriksen: Søster Silfverbergs sorger (Margaretha Balle-Pedersen)	121
Jan Møller: Strandvejens Fiskerlejer (George Nellemann)	122
Claus Bjørn (red.): Set fra luften (Johannes Møllgaard)	123
Karl-Erik Frandsen: Okser på vandring (Johannes Møllgaard)	124

John Liep og Karen Fog Olwig (red.): Komplekse liv (Lene Otto)	127
Hannelene Toft Jensen, Ena Hvidberg og Janne Laursen: Udsigt til Amager (Lykke L. Pedersen)	131
Charlotte S. H. Jensen: Røverhistorier (Heidi Pfeffer)	132
Niels Peter Stilling og Anne Lisbeth Olsen: New Life (Heidi Pfeffer)	133
Jesper Laursen: Historien i skoven (Lise Høyrup)	134
Mads Lidegaard: Danske sten fra sagn til tro (Lise Høyrup)	135
Bernhard Eric Jensen: Historiedidaktiske sonderinger (Lise Høyrup)	136
Carsten Krog: Fiskeri og havmiljø (Torkil Adsersen)	137
Hans Chr. Johansen, Per Madsen og Ole Degn: Tre danske Kystsamfund (Torkil Adsersen)	138
Thorkild Høy og Jørgen Dahl: Danmarks søer (George Nellemann)	139
Leif Varmark: Skrækeventyr for børn og voksne (Björg Kjær)	139
Sven Aage Andersen et. al.: Køn og klasse (Helle Mathiasen)	140
Ildrættens tredje vej (Laila Ottesen)	142
Kultur og Arbejdsliv (Niels Jul Nielsen)	143
Árni Björnsson: Saga dagana (Iørn Piø)	144
Hanne Willert: Store familier i små huse (Gunnar Solvang)	145
Pertti Attonen og Reimund Kvideland: Recent Issues in the Study of Modern Traditional Cultures in the Nordic Countries (Tanja Andersen) ...	146
Bognotitser	149
Inge Adriansen og Broder Schwensen: <i>Fra det tyske nederlag til Slesvigs deling 1918-1920.</i> – Otto Holzapfel: <i>Das deutsche Gespenst.</i> – Unni Lindell: <i>Gamle damer lægger ikke æg.</i> – Jens Riise Kristensen: <i>Havets heste.</i> – Jørgen Mentz: <i>Krudtimperierne.</i> – Jesper Hjermand: <i>Det lille stodderleksikon.</i> – Social Forskning: <i>Temanummer »Den Ungdom«.</i> – Anders Linde-Laursen og Jan Olof Nilsson (red.): <i>Möjligheternes landskab.</i> – Michael Greifender (red.): <i>Det kultiverade könet.</i>	
Indsendt litteratur	152

Den daglige fare

Sundhed og sygdom, alvor og underholdning, almue og overklasse i J. C. Todes sundhedsoplysende tidsskrifter

Af Signe Mellempgaard

»Mennesket lever og svæver imellem de største Sundhedsfiender, ja endeel af disse har det i sit eget Legeme og i sit eget Sind. Ei allene Spiise og Drikke, Luft og Veirligt, Klæder og Prydelser, Forretninger og Forlystelser, Bevægelser og Hvile, Søvn og Vaagen, Legemets Stilninger og Leie, men ogsaa dets Udkastelser, Forstoppelser og forskellige Forandringer, ja Sindets Arbeide og Bevægelser, sætte vor Helbred dagligen i Fare«.

Sådan skriver lægen Johann Clemens Tode i sit blad *Sundhedstidende*, onsdag den 20. jan. 1779. Det er med konstant fare for liv og førlighed, at mennesket lever sit daglige liv, omgivet som det er af allehånde trusler. Livet er en stadig balancegang mellem de mange forskellige sundhedsfjender; hver dag har sine farer og fristelser. Det er i denne labyrint af faldgruber og snarer for sundheden, hvor selv små fejltrin får store konsekvenser, at Tode med sin sundhedsoplysning vil vise sine læsere vej. Fornuft og oplysning skal afværge alle disse tings skadelige effekter – og »føre deres gode Egenskaber ret til Nytte«. Med alle disse voldsomme farer, disse lurende fjender, han kunne se overalt i menneskets omgivelser, er det ikke underligt, at Tode valgte at vie en stor del af sit liv og et tusindtal af sider til bekæmpelsen af sundhedsfjenderne og uvidenheden om dem.

Netop i de sidste tre årtier af det 18. århundrede så Europa en bølge af sundhedsoplysende litteratur, og i Danmark regnes Tode ofte for den første egentlige sundhedsoplyser (1). Han var født i Tyskland i 1736, men kom som ganske ung i barberkirurglære i Danmark. Senere blev han den danske konges rejsekirurg og tog i 1769 den medicinske embedseksamen. I 1771 blev han hofmedikus og snart derefter professor ved universitetet. De første mange år af sit professorat var han dog ulønnet og ernærede sig som praktiserende læge og som skribent, både af medicinsk faglige, af populærmedicinske og af skønlitterære værker (2).

Todes populærmedicinske skrifter er meget omfattende. Dels oversatte

han en række populære bøger, som blev forsynet med hans udførlige kommentarer, dels var han selv forfatter til en række tidsskrifter, som bestandigt dukkede op under nye navne. Her drejer det sig først og fremmest om Tode's *Sundhedstidende* fra årene 1778-1781 og dens arvtagere: *Nye Sundhedstidende* 1782-83, *Sundhedsblade* 1785-86 og *Sundhedsbog* 1789-90 (3). Tode var uhyre produktiv, og hans skrifter bærer i nogen grad præg af, at han var mere optaget af at meddele sig, end af at skabe stringens og kohærens i produktionen.

Næsten alle Tode's publikationer sigter mod en dannet læserskare; selv lagde han ikke skjul på, at han foretrak at skrive for et elitært publikum (4). Blade som *Sundhedstidende* er også tydeligvis rettet mod et veluddannet publikum med kendskab til fremmedsprog og med en velsitueret livsstil, som også det følgende vil antyde. Den eneste undtagelse udgør hans oversættelse af B.C. Fausts *Sundheds-Catechismus* »heel igiennem omarbeidet og mangfoldigt forøget«, som retter sig specifikt mod landalmuen.

Det, som er det egentlig interessante ved Tode, er, at dette sundhedsoplysende projekt, som hans virke var del af, i så høj grad har været med til at forme den moderne forståelse af mennesket – samtidig med, at den er et tegn på samme. Tidligere var opmærksomheden mod kroppen langt mindre, og kroppen betragtedes tilmed ofte som fjende, tilbøjelig som den var til dovenskab og svir (5). Det var i Tode's levetid, at begyndelsen blev gjort til det moderne samfund med dets forståelse af individet og dets sundhed og ydedygtighed. Selvom Tode's skrifter, når man læser dem, på mange måder virker arkaiske, så er hans rationalitet alligevel modernitetens med dens opprioritering af liv og sundhed og med dens på én gang kropspyndende og kropsdisciplinerende tendenser. Tode's billede af liv og sundhed er i hovedsagen den, som stadig gælder.

I oplysningstiden begyndte sygdom og sundhed at blive opfattet i mindre grad som bestemt af skæbnen eller Gud – og i stigende grad som tilgængelig for menneskelig handling (6). Det var i Tode's tid, at de første skridt blev taget til samfundets medikalisering, dvs. det, at problemer i stigende grad er blevet tolket som medicinske, og at løsningerne i stigende grad er blevet søgt i den lægelige ekspertise. Tode kan selv ses som én, der kom til at bidrage til medikaliseringen, men han var samtidig, som jeg vil vise, klar over den medicinske vidensmonopoliserings problem.

Artiklen her vil handle om sundhedsoplysningen som et samfundsmæssigt, normtilskrivende fænomen. Jeg vil se på, hvordan denne tidlige danske sundhedsoplysning forstår sundhed og på, hvordan sundhed bliver til målestok for alt mulig andet. Artiklen skal belyse de idealer, der ligger implicit i Tode's sundhedsoplysning, på de billeder af menneskets rolle i samfundet og de billeder af det gode liv, der kommer til udtryk i den.

Sundhedstidende,

indeholdende

fattelige Oplysninger og nyttige Efterretninger
om Livs og Helbreds Farer og Redningsmidler.

Tredie Aargang. Onsdagen den 2. Maji 1781.

Om Frikadeller.

Alf alle de Skabninger, som sættes paa Prøve, udstaaer ingen saa haarde, som en adevant Mave.

„Om Fortabelse; at jeg falder Dem i Tale: er en Mave, saadan som Christne Folk her i Kiebenhavn have helst, og saa en Skabning?“

Ja visstigen ere Kiebenhavnernes Mavet Skabninger, ligesaa vel som islandiske Kundemaver. Dersom vore Mavet ikke vare skabte af Gud; dersom de vare en Konjunktur, som man kunde liebe for Penge: saa lode vi os i Sandhed ikke noie med dem, saadanne som de ere; vi lode dem vist giere stærre og rummeligere, af gode forsvarlige Materier, og forsvuene med beqvemme Indretninger, s. Er. at kunne stodes ud som en Seng, saa at man kunde føre sig et Gistebud ret til Nytte. Hillemand! dersom vore Hedere kunde saae Mavet giorte hver efter sin Lyst, saa vilde

det være et herligt Haandværk, at være Kiemnesluder; thi de fleste bleve dog nok giorte af Hesttæder.

Men lad os ikke glemme hvad vi vilde siige. — Mange og førre ere de Prøver som en Hest maae igiennemgaae, allerhelst en Husarhest. Førend saadant et Dyr bliver ret oplært og vant til Mansøvrerne, vanker der mangen en suur Øvelse og mangen en haard Døst.

Men hvad er: alt det en Hest maae taale, imød det man paaordrer en stakkels Mave? Har denne vel nogen Noe eller Hvile? Maae den ikke bestandigen tralle, slide og stabe? Tænker man ikke dagligen paa nye Maader at tunse og trætte den?

Disse nye Opfindelser ere ganske overskødige; de gaule kunne gjøre det tungt nok. Een af de suueste Plager, som i lang Tid have været brugelige og hvorved mangen en Mave er gaaen til Grunde, er den vels bekjendte Ret, Frikadeller.

Mådelighed og ordentlighed – det sunde livs vigtigste forudsætninger

Det er ikke førend i det sene 18. århundrede, at sundheden i sig selv bliver et diskursivt objekt; først nu kan sundheden og dens betingelser for alvor analyseres – og bliver det i mangfoldige værker. Sundhedsforskrifter er nemlig ikke længere kun aktuelle, når man er syg, men er til stadighed noget, man må tænke på, for at man kan bevare sig sund. Denne insisteren

på den konstante bekymring er et fælles træk for denne tidlige sundhedsoplysning. Det sene 1700-tals populærmedicin har rødder i de antikke forfattere og middelalderens diætetik (7), men nyt er sundhedens kraftigt forstærkede aktualitet, sundhedsoplysningens optagethed af sundhedens bevarelse og den nøje vurdering af alle menneskelivets detaljer.

Som mennesket nu »lever og svæver imellem de største Sundhedsfiender«, så må det, for at bevare sit helbred, udvise en agtpågivenhed i alle livets aspekter: i kost og påklædning, fornøjelser og udsvævelser, bevægelse og omgang med andre. Alt har en relation til sundheden, og alt må rationelt reguleres. Hvordan skal mennesket da leve for at vedligeholde sin kostbare sundhed? Hos Tode, ligesom så mange af tidens udenlandske sundhedsoplysere, er nøgleordene ordentlighed og mådelighed (dvs. mådehold). Dét skal der være både i indtagelser, i påklædning, hvile og kroppens og sindets bevægelser og arbejde. For mad og drikke gælder det først og fremmest om ikke at sætte for store mængder til livs – en uhyre almindelig forbrydelse mod sundheden, skal man tro Tode, og tillige én, som indebærer store farer for sundheden: »Derfor [ved at overfylde sin mave] har saa mangen een betalt et got Maaltid med Livet« (8). Men ikke alene må føden ikke indtages i for store mængder, den må heller ikke være for sammensat, for blandet og slet ikke for krydret – for det vil medføre irritation og allehånde deraf følgende sygelige forandringer (St: 426). Den sunde kost er altså den simple, jævne, usammensatte kost, og den må, for at have sin sunde virkning på kroppen, indtages til ret tid; ikke for ofte, ikke for sent – men netop: til ret tid.

Mådehold må også gælde for søvnen. Nok er søvnen en forudsætning for arbejdet om dagen, men man bør ikke sove for meget, endelig kun om natten, som jo netop er bestemt til at sove i, og farligt for sundheden er det at ligge og drive i sengen om morgenen (fx. St: 578).

Sindsbevægelser har også stor betydning for sundheden. Et glad sind er forudsætning for at vedligeholde sin sundhed; heftige lidenskaber af forskellig art, derimod, er undergravende for den. Man må derfor vogte på sit humør; munter må man være, men ikke overspændt. Legemlig bevægelse og kropsligt arbejde virker styrkende for alle kroppens processer, fordøjelsen ikke mindst. Men de kropslige udfoldelser må ikke være for heftige, fordi de da snarere er til fare for sundheden. Af alle legemsbevægelser er spadseren derfor den »naturligste, den tienligste, og den hvortil det menneskelige Legeme meest er indrettet og bestemt« (9). En passende kølighed i boligen og ikke for varme klæder hærder og styrker legemet, særligt fordi de hindrer de opstigelses af blod til hovedet, der er så farlige.

Når regelmæssighed i levevisen er så vigtig, og når der bestandig må udvises agtpågivenhed overfor madvarernes karakter og deres tilberedning,

så bliver en ordentlig husholdning en afgørende forudsætning for et sundt liv. Ægteskabet og familien bliver derfor af største betydning som ramme for hverdagslivet. Kvinderne bliver her garanter for den rette pleje af de små børn og forvaltere af husholdningen: »O I priisværdige Mandinder... Under Eders skarpe Øine ere Gryderne reene og Maden ubeblandet. I vaage over Eders Tienestetyendes Fingre og Eders Mænds Helbred« (St: 183). Uordentlighed i de huslige forhold kan derimod få slemme følger; er maden ikke klar til tiden, fører det let til både dårlig appetit og fylderi, og dermed til fordærvede væsker i maven og sygdom (St: 406).

Todes ideelle menneske er det arbejdende, velordnede, gennemregulerede. Det er et portræt af det borgerlige menneske, han tegner; et liv med virkelyst og borgerlig enkelhed, en – med et Webersk ord – zweckrationel livsordning.

»De farer, som ideligen true Liv og Sundhed« – *den stadige bekymring for helbredet*

Det er karakteristisk for sundhedsoplysningen i disse sidste årtier af det 18. århundrede, at sundhed er blevet til noget, der vedrører alt. Der findes næppe ting, der ikke lader sig vurdere ud fra et sundhedsperspektiv. En ny verden har åbnet sig for det lægelige, vurderende øje. Ingenting kan længere være uden betydning for sundheden, alt må nu vurderes og falde enten til den ene eller den anden side: være enten sundhedsfremmende eller sundhedsskadeligt. Intet emne er hos Tode for lille til at blive grundigt behandlet i en vurdering af betydningen for sundheden. Således den stadige bekymring for den rette aftensmad: ikke bare må mængden være rigtig (dvs. ikke for stor), men den må også have den rette sammensætning og serveres til rette tid, hvis ikke det skal gå ud over fordøjelse og nattesøvn (fx St: 329f). De enkelte retter kan også blive genstand for behandling, som når Tode beskriver de plager, der følger af gåsesteg, men også har en artikel om, hvad man skal gøre, hvis man alligevel ikke har kunnet modstå fristelsen til at spise sådant (10). En unaturlig ret er frikadeller, »een af de suueste Plager, som i lang Tiid have været brugelige og hvorved mangen en Mave er gaaen til Grunde« (St: 755). En længere artikel i *Sundhedstidende* behandler nathuer, hvis skadelighed beror på, at blodet strømmer til hjernen, og således disponerer til »Apoplexie, Forstandssvagheder og Feil i Sandserne« (s. 569). Lidt ejendommelig er i vore øjne Todes bekymring for springvandet i Rosenborg Have; her findes et springvand uden rækværk og tilmed med en blød bund af ler, som udgør en druknerisiko for Københavns (overklasse-)børn, særlig når deres ammer og barnepiger er optaget af at sladre med hinanden – sådan som de jo har for vane (11). Dette sidste er i denne

forbindelse ikke bare et moralsk problem, men repræsenterer altså også en umiddelbar legemlig fare.

I slutningen af det 18. århundrede, det ser vi hos Tode, er sundhed ikke længere noget, som enten er der eller ikke er der, den er ikke længere et resultat af en uforanderlig skæbne, men noget, som mennesket i høj grad kan påvirke, og som kræver konstant bekymring. Sundheden er blevet et problem (12), som må forvaltes rigtigt, og hvis forvaltning kræver både en udbredelse af viden og en intervention i samfundsindretningen af dem, der besidder ekspertisen. Lægerne skal nu ikke længere som tidligere i historien blot tage sig af de syge; de skal også tage sig af vidensformidling og sundhedens rette forvaltning. Intet i folks levevis – eller for den sags skyld i byens udformning, i administrationen af offentlig hjælp, skoler og fængsler el.lign – bør længere undgå den årvågne læges kritiske blik.

»At gavne og fornøje« – *sundhed og underholdning*

Nok er sundhedsoplysning dødelig alvor, men dens underholdningsværdi er alligevel ikke ringe. Eller måske er den netop derfor ikke ringe. I *Sundhedstidende* er det Todes udtalte ønske både at oplyse og underholde. Stoffet skal være underholdende, artiklerne korte og letlæste, og indimellem skal der være strøet anekdoter. *Sundhedstidende* er blandt andre ting et raritetskabinet af kuriøse hændelser, mennesker, der har opnået særlig høj alder, rekorder i grovæderi osv., osv. Små anekdoter har ikke kun den funktion at fylde pladsen i bladene op, men er også altid led i Todes argumentation. De omhandler tildragelser i lægegerninger, særlige snarrådige og dygtige læger, men meget ofte drejer det sig om fortællinger om fuskere og kvaksalvere, som groft udnytter et godtroende publikum. *Sundhedstidende* vil gerne bibringe publikum en evne til at skelne mellem de falske kvaksalvere og de rigtige læger, hvis kvaliteter er så mangfoldige. Tode fortæller eksempelvis historien om kvaksalveren, der reklamerede med, at han kurede stammende, men som selv stammede. Han blev af sin patient spurgt: »Dededede vil kukukukurere andre og de kakakakan ikke kukukukurere sig selv.« »Jejejeje kukukukunde gierne kukukukurere mig selv, det forstaa-staastaastaer sig; men hvevem skuskuskuskulde betatatale mig for min Umage?« (St: 320). Og således åbenbares i anekdoterne kvaksalvernes sande, pengegridske væsen.

Også *Sundhedstidendes* brevkasse bliver udnyttet til underholdende nok så meget som til oplysende formål. Undervejs i de tre års *Sundhedstidende* 1778-81 opfinder Tode et helt persongalleri af spørgere, som kan stille de spørgsmål, han ønsker at give svar på. Det består f.eks. af den lidt tung-

nemme Jacob Næmmeløs (s. 204), som ikke fatter Tode's eufemistiske betydninger til kønslivet og derfor kræver en forklaring; den lidt mistroiske Povel Misocriticus (s. 204), som tvivler på ægteskabets sundhedsværdi; den ukunstlede Caroline Sandfærd, som klager over den herskende, unaturlige mode (s. 702); den bekymrede Knud Jernhue (s. 770), som gerne vil have rede på æblegrødens betydning for sundheden og den »halvfortrydelige Læserinde« Øllegaard Humlekjær (s. 496), som besværer sig over københavnernes stigende forbrug af vin – formodentlig fordi det skader hendes egen forretning. Underfundigheden understreger Tode, når han undskyldende daterer et par af brevene senere end de numre af Sundhedstidende, de optræder i.

Nogle af brevene har Tode brugt til at illustrere den træghed, sundhedsoplysningen er oppe imod: den udbredte uvidenhed og overtro – ikke mindst i samfundets lavere lag og blandt kvinderne – som når Tode opfinder den naive, simple, forfængelige og noget sludrevorne »Jomfru O.P.O.«, som i sit temmelig ubehjælpssomme sprog og med sin noget uortodokse stavning spørger (s. 152):

»HøyÆdle Og Høylærte HEr Professor!

Jeg Beder de Tager min dristighed Ilde op at Jeg Udbeder mig den godhed at de vil skrifve I deres Suneds Tiende et par Or Om deres Oprigtige mening Om det er Sandt folk Sier man faar aldrig Sin faarige fare Igien naar en er Blefven Inokileret (13) Jeg kan ikke negte Jeg kiender en vis person Som har ganske mistet Sin kulør efter Inokilasjonen Omenskønt Somme Sier at hun har vaaren Ude paa amalien Borg Sien det skulle Giøre mig meget Undt Om Jeg skulle miste min fare Ti vær man Sier den er mangfoldig til min Avindtase Og Om Jeg Sæl skal Sie det den har Ofte Opvakt stor skalesi hos visse personer være det ville overmaade Sang Sibleet for mig Om disse Bleifiser skulle faa røvangse over mig I vor vel det I Sig Sæl kan være det Samme ti det er ikke vær at dylle vad hele Byen veed at Tale Om at Jeg skal have Bryllop naar Jeg har staaet til Konfermasion min Kærliste er saa parteret for mit ansigt saa det er forskrækkeligen Og vil akselut jeg skal lade mig inokilere vilket Jeg dog ikke Tør vove førin de Sier mig en Slags akseranse at jeg beholder min fare hver saa God Og fabricer mig med et Svar i deres Suneds Tiende da Jeg bestandig forblifver

deres beredvillige
Tienerinde
O.P.O.«

Den underholdningseffekt ved sundhed og sygdom, som ugebladene af idag lever af, udnyttede Tode allerede. Men idag ser sundhed ud til at være blevet et for alvorligt emne til, at man kan skæmte med det, og sundhedsoplysning og underholdning kan ikke blandes altfor demonstrativt sammen.

»...og disse Udsigter ere deres eget Arbeide« – *sundhed og selvansvarlighed*

Selvom sundhed bestemt har underholdningsværdi, så er sundhed hos Tode ikke (bare) til at spørge med; det er også en af menneskelivets mest centrale værdier. Todes – og hele den tidlige sundhedsoplysnings – ærinde er at skabe en generel opvurdering af sundheden i publikums forestillingsverden; folk skal lære at værdsætte den ikke-misrøgtede menneskekrop og at sætte pris på sundheden. Flere steder i Todes skrifter optræder sundhed som noget med en værdi højere end alt andet; helbredet er »det dyrebareste paa Jorden« (14). Men sundhed er ikke et mål i sig selv, men derimod et middel til noget videre: sundhed skal til, for at man kan opfylde sine borgerlige pligter, at man kan gøre gavn i samfundet, være til nytte for dets øvrige medlemmer. Derfor er der mere fornuft i også at nyttiggøre intellektet fremfor udsigtsløst at dyrke den kropslige styrke: »Overhovede, unge Folkes første og største Pligt er at lære noget. Lad dem heller blive oplyste og skrantne, end fireskaarne og dosmere. Hvad er atletisk Styrke, hvad er patriarchalsk Alder imod Kundskab, imod en oplyst Forstand?« (St: 258). I en kritik af den tyske sundhedsoplyser Ch. W. Hufelands *Makrobiotik* (15) hævder Tode, at man må foretrække en Bonaparte – den aktive, udfarende – fremfor en Cornaro – renæssancens mådeholdsfilosof, som hos Tode bliver symbol på Hufelands ekstensive livskunst. For Tode er det ikke noget mål at forlænge livet, hvis man ikke bruger det aktivt til gavn for samfundet. Hos ham bliver arbejdet sundhedens begrundelse; det er af hensyn til arbejdet, at man skal være sund, og samtidig er det det nøjsomme arbejdsliv, der skaber sundhed. Menneskets kræfter må, ligesom samfundets rigdomme, ikke ligge passivt hen, men stadig cirkulere og investeres:

»Mennesket er født til Arbeide som Fuglen til at flyve og Fisken til at svømme. At virke, at være Andre nyttig, det er Salighed paa Jorden. Eremiterne erkiendes nu for det de virkeligen ere, hellige Dagdrivere. Ethvert Menneske, der ikke arbejder, ikke bestiller noget, kan ansees, som en død Kapital i Skabningen. Magelighed, Ørkesløshed, Dovenskab ere ogsaa af de Synder, som uudebliveligen føre deres egen Straf med sig« (16).

Hvor det for de pietistiske forløbere for Tode i midten af det 18. århundrede var af hensyn til Gud, mennesket måtte være sund (17); for at prise Hans værk, så er sundhedsoplysningen i slutningen af århundredet på vej til sekulariseret at forklare sundhedens nødvendighed med fædrelandets interesser (18). Tode søger middelvejen. Han føjer Gud og staten sammen til begrundelse for sin sundhedsoplysning. At være andre nyttig og gavne staten på jordisk vis er del af en overordnet guddommelig plan i Skabningen – sundhed er et verdsligt kald. Mennesket har en pligt overfor Gud og mennesker til at holde sig sund. Kroppen bliver – ligesom kirken er det – både et disciplineringsfelt og en dyrkelsesplads.

Der er ingen tvivl om, at sundhed i Todes sundhedsoplysning i første række er et individuelt problem. Det er den individuelle, private levevis, der er forudsætningen for sundheden, og kun yderst sjældent omtaler han de samfundsbestemte, ydre levevilkår. Tode tager for givet, at hans publikum har en dispositionsfrihed – at den enkelte har mulighed for at organisere sit liv efter eget ønske og egen vilje – og at publikummet er materielt sikret – at ethvert individ har de materielle ressourcer til at udfolde sin livskunst (19). De tiltalte her er de velbjærgede af borger- og adelstand. Kun enkelte steder berører Tode de samfundsmæssige hindringer for sundheden, f.eks. de syge fattige; et problem, som han opfordrer sine læsere til at løse gennem privat velgørenhed. Ganske vist roses Franks *System einer vollständigen medicinischen Policey* som en ypperlig bog, men i Todes eget sundhedsoplysende virke har den offentlige forvaltning af sundheden ingen plads. Når f.eks. »Kiøbenhavn fremturer i sit diætetiske Onde« (St: 257) med slemme sygdomme til følge, så er det byens *enkeltpersoner*, der ikke ret overholder naturens og sundhedens regler.

»Gigt og andre Sygdomme, kummerlige Alderdoms Svagheder i de bedste Aar, Ufrugtbarhed eller usle sygelige Børn; ere nu vore unge Folkes glade Udsigter: og disse Udsigter ere deres eget Arbeide« (20).

Hos Tode er sygdom og sundhed folks eget ansvar og er først og fremmest bestemt af deres egen indsats.

»Af Spartanere ere vi blevne Sybariter« – *landalmuen som mønster på det sunde liv*

Sundheden er altså et individuelt problem; Todes skrifter handler ikke om det kollektive ansvar for folkesundheden, men om selvansvarligheden. Men selvansvarligheden har hos Tode ingen asocial slagside, for der er nemlig det ved det, at goderne trods alt er ligeligt fordelt i samfundet. Gud har for-

delt alle gaver lige: »Har een vel meget got i een Henseende, har han des mindre i en anden!«. De rige er mere syge, de fattige mere raske. »Summen er i det hele lige stor hos alle« (21). Alt andet lige er landalmuen altså mere sund. Bondens levevis er enkel og hærdende; han indånder den friske og sunde landluft, hans arbejde styrker krop og sjæl, kosten er mådelig og enkel af den simple grund, at bonden ikke har råd til andet, og almuelivet uden byborgerskabets og adlens mange bekvemmeligheder gør hærdet og sund. I virkeligheden behøver bonden så meget mindre end byens unaturlige livsformer at tage hensyn til diætetikens regler. Når »den ringe Mand« endelig bliver syg, er det af heftige sygdomme; en rasende, men begrænset smerte, mens »den store Verden« lider af skrantenhed, langsommere forløbende sygdomme, en gnavende, martrende smerte. Hertil regner Tode podegra, sten (dvs. nyre-, galde- osv.), den galante syge (dvs. kønssygdomme), fedme og gylden åre (hæmoroïder). Altsammen er det forårsaget af en uordentlig levemåde, af en altfor stor overflod (22).

Hos Tode såvel som hos så mange andre af tidens sundhedsoplysere har almuen den vigtige rolle at være overflødhedens, ødselhedens og usundhedens modbillede. Det drejer sig især om almuen på landet, for de lavere klasser i byen har en mere problematisk status. Det er landalmuen med dens oprindelighed og naturlighed, samfundet må bygge på, når alt andet fordærvs af dekadence. Men almuens vigtighed udspringer også af, at det på fysiokratisk vis er fra landbruget, de egentlige værdier tilflyder staten: det er »den arbejdende Almue... [som kan] sanke i Statens Lader«. Kvinderne i de øverste samfundslag er nok smukkere, men de er »i henseende til Fædrelandets Tarv og Gavn af langt mindre Vigtighed end den arbejdende Almues Døttre« (St: 91). Således forsyner almuen Fædrelandet både med de virkelige rigdomme og med et stærkere afkom (23).

Men der er et problem: bønderne er ikke så meget bønder, som de har været, og som de burde være. De er alt for ivrige for at abe efter de fornemmes levned:

»Bondestanden er, blant alle, de som mindst havde at frygte for Sundheds Tab og Livsfarer, om den vilde blive sin Ældgamle Simplicitet tro, efterligne Fædrene i raske Legemsøvelser, gjøre alle sine Ting i den rette Tid og Orden, og ikke være Borgerstandens Abe. Det lader ligesom Naturen hævner sig over alle dem, der forlade det Fag, hun mest nyder« (24).

Denne udvikling, hvor almuen efteraber borgerne, har betydet, at bønderkonerne, som man ellers før havde kunnet regne som de bedste ammer for borgernes børn, også er draget ind under byernes varecirkulation og dårlige indflydelse:

»En bondekone fra Landet giver man gjerne Fortrin, fordi den frie Luft Bønderne nyde, og den gode ordenlige simple Levemaade de føre, svare til, at allehaande moralsk Onde og fysisk Fordærvelse ikke nær saa meget findes hos dem, som hos Kiøbstædsfolk, hvorfor saadan en Kone da gjerne har et renere Legeme, et sundere Blod, en stærkere Constitution og en bedre moralsk Karakter. Men Erfarenhed lærer, at Bondestanden, allermest i Nærheden af store Stæder, nu omstunder ogsaa mangfoldigen viger fra sine Fædres Levemaade og Sæder, og alt for meget deeltager i Kiøbstædernes Laster og Svagheder; saa at for nærværende Tid en Bondeamme, i Almindelighed at tale, ikke mere har det Værd i Lægernes Øine, som for en Snees Aar siden« (25).

Bondestanden kan altså ikke på samme måde nu, som før, være garant for sundheden. De lægelige forfattere i ind- og udland er i denne periode ganske enige om, at den almene sundhedstilstand er i færd med at forringes, at spædbørnsdødeligheden tiltager, at befolkningen afkræftes og formindskes. Men der er overalt byerne, der er centrum for befolkningsnedgangen og usundheden – også den moralske (26). »Stæderne ere saa fulde af Kunst«, skriver Tode, »at Naturen ikke sætter en fod inden for Porten« (27). Det er i byen, at de store sundhedsfarer eksisterer i form af overdådighed i mad og drikke, krydrede og sammenblandede retter, sene nattesæder, mangel på legemligt arbejde, vellyst og overdreven 'dyrkelse af Venus'. Det er unaturligheden ved dette overklassens ødsle liv, der skaber byens usundhed: »Sædernes tiltagende Fordærvelse har forvandlet Naturens Eenfoldighed i broget Konst, Frihed i Tvang, Aabenhierighed i Hyklerie« (St: 330). Den uheldige udvikling af civilisationen har frembragt ørkesløse individer, som af overdådighed og mangel på bevægelse, ved at overskride dag og nats grænser og ved at pirre sig med stimulanser som te og kaffe er ofre for overdreven sværmeri og følsomhed og disponeret for alle civilisationens sygdomme.

De fornemme i København kopierer Sydeuropas overklasse. Men det er efterabningens natur, at det er det slette, der først – og måske udelukkende – kopieres, og resultatet ses da mest tydeligt i den sundhedsskadelige mode (som er for kold, for varm, for snæver, etc.) og den farlige brug af parfume (28).

Selvom det er unaturen, der hersker i byen, så påkalder folk dér alligevel naturen som undskyldning for deres usunde levned; deres brug af stimulanser, deres drift til selvbesmittelse og andre frygtelige, sundhedsnedbrydende vaner tilskriver de naturen (St: 525). Men »at man længes efter en Ting og at man finder en Vellyst i den, bør ei altid udlægges som Naturens Røst« (St: 132). Det er ikke naturen, der fejler, men mennesket selv. Man må lære

at skelne mellem vane og naturens egen stemme, og ikke lade en ubillig henvisning til naturen forhindre den fornuftige livsordning (29).

»Almuen bliver evindeligen almue« – *overtroen hos almuen*

Men selvom almuen altså hos Tode, som hos så mange af tidens udenlandske sundhedsoplysere, kan blive til modbillede på usundhed og sædernes fordærv, så kan det ikke ske helt uden mislyde. For nok er almuen – i sin oprindelige form – sundt naturlig, men mere end det; den hænger også fast i alle mulige gamle vrangforestillinger om overnaturlige fænomener. Overtro og selvrådighed i »medicinske Ting« præger almuen, og dens holden fast ved gamle skikke bliver til hinder for, at den ret forstår sundhedens betydning og betingelser, og at den fornuftigt forvalter den – selvom det også er den selvsamme traditionalisme, der betinger dens sunde »simplicitæt«. Fornuften når kun vanskeligt ned i almuens dyb:

»Vinden kan sette heele Havet i Bevægelse, men det som ligger paa Bunden bliver liggende. Tiden har rensed Middelstanden saavelsom de høiere fra Overtroe; men Almue bliver evindeligen Almue. I denne oplyste Tidsalder... er den gemeene Mand altstille en Træl af de blindeste For-domme« (St: 60).

Trods sin iboende sundhed må almuen altså opdrages til agtpågivenhed overfor kroppens ytringer, og dertil er lægen selvskreven som ekspert.

»...de Hænder, udaf hvilke Lægerne have reven den« – *sundhedsoplysning og medikalisering*

»Mennesket lever og svæver imellem de største sundhedsfiender«, siger Tode. Hele tiden må hans læsere passe på kulden, så på heden, så aftenluften, som i sensommeren kommer overraskende, så på, at sindet er så fornøjet, som nødvendigt er for at vedligeholde sundheden. Altid er der noget at bekymre sig om. Og Tode bekymrer sig ikke uden grund; livet *er* vitterligt farligt, og man bliver mindet om det, når f.eks. Sundhedstidende kan berette om et dødsfald som følge af indtagelsen af fåremælk og æblegrød (s. 342). Farerne lurder, så det er intet under, at alle disse trusler, som omgiver folk i deres daglige liv, må kræve lægelig viden for at imødegås. Det er klart, at sundhedsfienderne, uanset om de er betinget af natur (vejret, fx) eller kultur (levevis) ikke klares uden en ekspertgruppe. Der er til stadighed

nye typer af farer, som dukker op, og som kræver deres særlige regulering af det daglige liv, som f.eks. forårets komme, som behandles under overskriften »Advarsler for alle dem, som troe vi nu een Gang have faaet Foraar« (St: 494), eller:

»Den stærke Heede, som nu er indfalden og som maae have des farligere Virkninger, da den pludseligen følger paa et koldt Veirligt, burde udbrede Skræk og Redsel iblant alle dem der hidtil i største Sikkerhed have syndet imod Lægekonstens Forskrifter« (St: 257).

Det, som gør den vidende læges rolle så central, er de forskellige farers samvirken og den kompleksitet, der flyder deraf. Hvor farlige ting er, varierer nemlig efter hvert individs særlige erhverv, alder, køn, levemåde, fødested, temperament, kropslige konstitution og disposition for denne eller hin sygdom i et komplekst samspil, hvor det ville være irrationelt at tvivle på nødvendigheden af en kvalificeret rådgivning.

Men selvom sundhedsoplysningen er nødvendig, fordi fornuften er nødvendig, så har den alligevel i sig et indbygget problem. For erstatter den ikke den naturlige drift mod det sunde og den ligeså naturlige afsky for det usunde med en unaturlig bekymring? Forvirrer den ikke den naturlige ubekymrethed og det glade sind, der er så vigtige forudsætninger for sundheden? Destruerer den i virkeligheden ikke det, den selv vil skabe? (30). »Giøre ikke Sundhedsregler som fremsættes til almindelig Underretning, større Skade end Gavn, for saavidt de indskyde Frygt for eet og andet, som den Sunde dog gierne kan taale og ikke bør altid vogte sig for? Lever man ikke langt lykosaligere naar man slet ikke bryder sig om Diæten?« (31).

Todes svar på sit eget spørgsmål er et kompromis. Han svarer, at det i sundhedsoplysningen, som overalt, er misbrugen og ikke brugen, der er farlig. Som i alle andre ting er overdrivelse af det onde. »At holde Sundhed vedlige, at forekomme Svaghed og en brad Død, dertil udfordres at man vogter sig for det som enten tilig eller sildig kan blive en Aarsag dertil. Og hvor lærer man sligt? Ingensteds uden i gode diætetiske Skrifter« (32). Sundhedsoplysning er altså nødvendig. Men visse grupper har mere behov for sundhedsrådene – og for den sunde er alting sundt.

Det andet problem indbygget i selve sundhedsoplysningen er, at den, ved at formidle lægernes viden, truer med at gøre deres arbejde overflødigt (33). Hvis folk kan læse sig til alt, behøver de så lægerne? Ja, for her kommer sygdomsårsagernes og -dispositionernes kompleksitet lægerne til hjælp. Sygdommen er nemlig ikke bare, hvad den giver sig ud for; diagnosen afhænger af patientens erhverv, konstitution, forrige levemåde, fordøjelsens godhed og urinens karakter. Det er derfor ikke hjem som helst, der kan læse symptomerne; dertil kræves en kyndig læge. Og hvad behandlingen angår,

så afhænger den ikke bare af sygdommen og de symptomer, den skal råde bod på, men ligesom diagnosen også af patientens kropslige konstitution osv., det som Göckenjan kalder 'Kontekstkenntnisse' (34). Lægemedler brugt forkert forplumrer sygdomsbilledet og forvirrer helbredelsens naturlige gang til fare for patienten (35). »Medikamenter ere alt for ofte Hjelpe-troupper lige: de forstyrre og ødelægge de Kræfter som de skulle understøtte« (St: 416). Det er diagnosens og terapiens kompleksitet, der gør selvmedikamenteringen farlig, for ulærde folk vil aldrig kunne overskue, hvad de gør. Og derfor er det så problematisk, når almuen tror sig i stand til at yde sig selv hjælp. Tode kan kun advare mod »Almuens Selvraadighed i medicinske Ting« (St: 66).

Sundhedsoplysningens mål er at lære folk at være opmærksomme på deres krop, formålsrettet at ordne deres liv efter sundhedsforskrifterne, men også, i tilfælde af sygdom, straks at opsøge en rigtig læge. Netop fordi lægeligt arbejde er så svært – meget sværere end det ser ud til – så er det et af sundhedsoplysningens vigtigste formål at lære folk at skelne mellem de falske kvaksalvere og de sande læger; noget, som i særlig høj grad understreges i skrifterne til almuen, mere end i dem til dannede folk. Mens kvaksalverne, også hos Tode, er beskrevet som udspekulerede folk, drevet af pengegridskhed og ude på at narre det godtroende publikum, så repræsenterer lægerne den sande videnskab og menneskekærlighed. En af de store fjender er kvaksalvernes universalmidler; noget, som tilsyneladende var lige så populært blandt folk flest som umuligt i lægernes øjne. Universalmidler mod sygdomme findes ikke, fordi menneskekroppene reagerer så uendeligt komplekst på midler, at de må tilpasses hver enkelt patients særlige, aktuelle omstændigheder.

Sine steder ivrer Tode også mod de emsige kvinders indblanding i plejen og behandlingen af de syge. Mange unødvendige dødsfald sker på grund af en helt uforstandig pleje af de syge. »Tanter og Cousinsen... martre og dræbe dem [de syge] under Dydens, under den ømmeste Paapasseligheds Maske«, ved at holde patienterne i alt for indeklemte værelser, alt for varme senge og ved at nægte dem noget at drikke. Alt sammen af misforstået godhed. Sagen er, at den læge, der behandler de syge ikke tør vise kvinderne bort, for han er afhængig af den hele familie for sit udkomme (St: 531 ff). Lægen er fanget i et markedsproblem, som hænger sammen med lægekunstens vilkår i denne periode. Lægepraksis var på Todes tid altid besøgspraksis, og omkring lægen og patienten samlede sig derfor gerne en iagttagende og kontrollerende offentlighed af familie og naboer. Lægen var afhængig af at optræde på ret vis overfor denne, bl.a. altså ved at indrømme dem retten til pleje og omsorg på deres vis (36).

Kampen for at få vristet sygebehandlingen ud af kvindernes hænder var

overalt en del af forsøget på at skabe et lægeligt vidensmonopol. Af alle konkurrenter til en medikaliseret omverdensfortolkning var kvinderne vel de vigtigste. Men lægerne stod her overfor et problem; for kvinderne kunne ikke helt udelukkes. Selvom han besværer sig over kvindernes egenrådighed, så tilskriver Tode dem nemlig samtidig naturlige forudsætninger for omsorg og pleje og går tilmed imod lægelig indblanding i visse ting. »Kan en Mandsperson bedre lære et Qvindfolk qvindeligt Arbeide [amning], end et Fruentimmer, som selv har havt og handlet Børn?« (St: 677). De kvindelige erfaringer og dyder kan langt fra altid erstattes af lægens bedreviden. En række opgaver ligger stadig bedst i hænderne på dem, som naturligt har en plejende funktion – fx. burde det være mødrene selv, som stod for indpodningen af kopper: »En Moder kan og bør forrette dette lige saa got, ja bedre end en Læge: Erfarenhed saavelsom Fornuften lærer det«. Indpodningen vil først rigtigt blive almindelig, når »den kommer igien i de Hænder, udaf hvilke Lægerne have reven den« (St: 94). Tode er altså nok at se som agent for medikaliseringen, men han advarer også imod den.

Det er dette aspekt af medikaliseringen – den lægelige monopolisering af viden og magt – man mest har fokuseret på, siden begrebet dukkede op med kritikken af den moderne medicin fra omkring 1970: medicinen som en form for social kontrol. Men medikaliseringen er en langt mere kompliceret og flertydig proces. Medikaliseringen, som sundhedsoplysningen kan siges at være en del af, skal ikke kun ses i sine negative former: som undertrykkende disciplinering og magtudøvelse, men også fra sin positive side: som aktivt producerende. Medikaliseringen er ikke kun at fratage ikke-læger kontrollen over egen krop, at berøve dem en tidligere og mere oprindelig (og, som det ofte formodes, mere sund kropsforståelse), det er også et forsøg på at give et sprog til formidling af kropserfaringen, og først og fremmest er det opdyrkelsen af en følsomhed overfor kroppen og dens ytringer. Denne opdyrkelse er Tode en tydelig eksponent for.

Sammenfatning

J.C. Todes populærmedicinske tidsskrifter har her været behandlet som et eksempel på den tidlige danske sundhedsoplysende litteratur. Det er her, i det sene 18. århundrede, at sundheden i sig selv bliver til genstand for betragtninger og analyser; bliver et diskursivt objekt. Hos Tode er sundhed målestok for en lang række af livets forhold; alt er relevant for sundheden. Sundhedsreglerne hos Tode, såvel som hos andre af tidens sundhedsoplysere, foreskriver den rette adfærd i alle livets aspekter: i påklædningen, spise og drikke, fornøjelser og arbejde, sindsstemninger osv. De centrale værdier er mådehold, orden og regelmæssighed. Men sundhedsoplysning er ikke

kun oplæring til selvdisciplin, men også opdyrkelsen af en følsomhed overfor kroppen.

Ligesom så mange andre sundhedsoplysere gør Tode landalmuen til repræsentant for den oprindelige, naturlige sundhed. I byerne ødelægges sundheden af den unaturlige levevis, ødselhed, overflod, vellyst og misbrug. Men idealiseringen af almuen er hos sundhedsoplyserne langt fra uden problemer: dels er almuen nok naturlig, men den er også overtroisk og ligegyldig overfor kroppen, dels er bønderne ikke længere så meget bønder, som de burde.

Det sunde menneske er det, der er velordnet, arbejdsomt, nyttigt og 'zweckrationelt'; og det er opmærksomt på kroppen og tilpasser sine handlinger til dens ytringer – i en individuel livskunst. Sundheden er dets eget ansvar. Men som fornuften er nødvendig i menneskelivet i almindelighed, er læger og oplysning nødvendige til sundhedens vedligeholdelse i særdeleshed. Kun lægen kan tolke sygdomme og bestemme terapien, men det er også kun ham, der kan tilrettelægge sundhedsforskrifterne for den sunde.

Noter:

1 se fx. Schmiegelow. 2 Til Todes biografi se: Johnsson, Schmiegelow eller Larsen & Lindskogs indledning til Todes *Sundhedstidende*. 3 *Sundhedstidende* (herefter forkortet St) udkom for et par år siden i faksimileudgave udgivet af Ø. Larsen og B. Lindskog, og sidehenvisningerne i det følgende er til denne udgave. 4 se fx *Sundhedstidende*: 24, 295. 5 Om før-moderne og moderne kropsopfattelser se: Kayser Nielsen. 6 Om dette skred se fx.: Labisch. 7 Dvs. lære om den sunde levevis. En redegørelse for den tidlige diætetik med dens seks res non-naturales findes blandt mange andre steder hos: Dahl. 8 *Sundhedstidende*: 565. 9 Todes anm. i Cheyne: 29. 10 Tode 1794: 144. 11 Tode 1786: 277ff. 12 sådan beskriver Göckenjan (s. 74) det med en præcis formulering. 13 Inokuleret, dvs. indpodet med kopper, sm. 14 se f.eks. Tode 1782: 459. 15 Dvs. kunsten at forlænge livet, som hos Hufeland først og fremmest består i den rette forvaltning af, hvad han kalder levkraften, se: Hufeland og Todes anmærkninger i samme. 16 Todes anm. i Cheyne: 26. 17 se: Dahl. 18 Göckenjan: 65. 19 Se iøvrigt: Göckenjan: 91-93. 20 Tode 1782: 6. 21 Tode 1789-90: 1f. 22 Samme sted. 23 se også Callisen, som gør sig til talsmand for lignende synspunkter. 24 Tode 1789-90: 3-4. 25 Tode 1794: 329-30. 26 Göckenjan: 71, se også f.eks. Callisen. 27 Tode 1789-90: 4. 28 Parfumens farlighed beror på, at dens kunstige lugt let fører til hovedpine, øjenbetændelser og farlige opstivelse til hovedet, se fx. St.: 442 og 449. Om parfumen som objekt for social kritik, se Vigarello: 145. 29 Om naturen som argument – og hindring – for det sunde, se: Mellemegaard 1994. 30 jvnfr. Göckenjan: 66. 31 Tode 1782: 217. 32 Tode 1782: 219. 33 jvnfr. Göckenjan: 85. 34 Göckenjan: 186-87, se også: Jewson 1974 og 1976. 35 Foucault: 8-9. 36 Göckenjan: 161ff og Jewson 1074 og 1976.

Litteratur:

Callisen, Heinrich: »Om adskillelige Gienstande som bidrage til Folke-formeereelse og Folke-formindskelse.« Det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Skrifter 1809-12 : VI (1818): 169-230.

Cheyne, George: Regler til at vedligeholde Sundhed og Midler til at forlænge Livet, oversat og forsynet med Anmærkninger af J.C. Tode. Kbh: 1800.

- Dahl, Rasmus: »Pligten til sundhed.« *Den jyske historiker* 48 (1989): 15-33.
- Foucault, Michel: *The Birth of the Clinic*. New York: Vintage, 1975 (1963).
- Frevert, Ute: »Frauen und Ärzte im späten 18. und frühen 19. Jahrhundert.« *Frauen in der Geschichte*. ed. A. Kuhn and J. Rüsen. Düsseldorf: Schwann, 1982.
- Frevert, Ute: *Krankheit als Politisches Problem 1770-1880*. Göttingen: Vandenhoeck og Ruprecht, 1984.
- Göckenjan, Gerd: *Kurieren und Staat machen*. Frankfurt am M.: Suhrkamp, 1985.
- Huerkamp, Claudia: »Ärzte und Professionalisierung in Deutschland.« *Geschichte und Gesellschaft*. 6 (1980): 349-382.
- Hufeland, Ch. W.: *Konst at forlænge det menneskelige Liv*. 2.udg, med anmærkninger af J.C. Tode. København, 1800.
- Jewson, N. D.: »Medical Knowledge and the Patronage System in 18th Century England.« *Sociology* VIII (1974): 369-386.
- Jewson, N.D.: »The Disappearance of the Sick-Man from Medical Cosmology, 1770-1870.« *Sociology* X (1976): 225-244.
- Johnsson, J.W.S.: *Johann Clemens Tode*. Hans Liv og et Afsnit af hans medicinske Virksomhed. København: Henrik Koppel, 1918.
- Labisch, Alfons: *Homo Hygienicus*. Frankfurt/N.Y.: Campus Verlag, 1992.
- Mellemegaard, Signe: »«At naturalisere Uorden og Udyd»«. *Naturen som argument*. ed. S. Baggesen, I.H. Larsen og T.M. Kristensen. Odense Universitetsforlag 1994.
- Nielsen, Niels Kayser: *Krop og oplysning*. Odense Universitetsforlag 1993.
- Schmiegelow, E.: *Johan Clemens Tode*. København: Arnold Busck, 1941.
- Tode, Johan Clemens: »Diætetiske Afhandlinger«. *Samlede danske prosaiske Skrifter*: I. Kbh: 1794.
- Tode, Johan Clemens: *Nye Sundhedstidende*. 1782.
- Tode, Johan Clemens: *Sundhedsblade*. Kbh: 1786.
- Tode, Johan Clemens: *Sundhedsbog 1-8*. (1789-90).
- Tode, Johann Clemens: *Sundhedstidende 1778-1781*. ed. Ø. Larsen and B. Lindskog. Oslo: 1991.
- Vigarello, Georges. *Le propre et le sale*. Paris: Seuil, 1985.

Summary

The daily hazard

Danish physician Johan Clemens Tode (1736-1806) authored a series of books on popular medicine. The article examines this early form of Danish health literature. During the period in question, the late 18th century, health became an object of discourse. In Tode's case health is the measure of every aspect of life; almost everything is seen in relation to this. Tode's guidelines for health – as well as those of other health educators of the period – comprise proper conduct in most aspects of life, i.e., food, clothing, work, pleasure, passion, etc. The quintessential values are moderation, order and regularity.

Tode considers the peasant to be a paragon of authentic, natural health. In urban settings health is destroyed through unnatural ways of life such as superabundance, extravagance, sensual pleasures and abuse. But the idealization of the peasantry is not without flaws. True, the peasant is natural, but he is also superstitious and neglectful of his body.

Besides, the peasant trends no longer to possess genuine peasant qualities. A healthy individual is well-organized, industrious, useful and »zweckrationell«; he is conscious of his body and adjusts his activities to his needs in an individualized art of living. He takes personal responsibility for his health. However, in the same way that reason is a necessary part of life in general, physicians and education in particular are necessary in order to maintain a satisfactory state of health. Only the physician is able to interpret disease and prescribe the required treatment. And only the physician is able to expound the precepts for a healthy individual.

Nationale billeder

Historien om to film og deres billeder af det danske

Af Anders Linde-Laursen

Nationale fortællinger

Det nationale er et af 1990'ernes brændende spørgsmål. Ofte fremstår det i debatter som om, det danske tidligere var noget stabilt og afklaret. Antagelsen om, at der skulle have eksisteret en homogen dansk kultur, kaster lange skygger, der får tidligere, lignende debatter til at henligge i tussmørket. To af 1930'ernes største danske film, *Kongen bød* (1938) og PH's *Danmark* (1935), viser meget forskellige billeder af det danske og kaster derved lys over andre perioders debat om det, der i dag er så aktuelt. Filmenes historier udgør konkrete illustrationer af, hvorledes nationale rammer for forståelse af hverdagsliv og identitet forandres.

Debatterne i offentligheden har i dag gjort nationale identiteter til et yndet studiefelt, men de videnskabelige analyser synes at antage ganske forudsigelige former. Den almindelige opbygning er, at forfatteren starter med at dekonstruere fortællingen om nationen som en virkelig en- og helhed for derefter at vise, hvorledes denne fortælling er del af traditioner etablerede en gang i løbet af det 19. århundrede. Endelig forankres disse traditioner i borgerlighedens selv- og verdensbillede. Fremstillingen støttes af en nøje afmålt dosis ironi.

I modsætning til, hvad disse dekonstruktioner kunne give indtryk af, så er nationen imidlertid ikke mindre virkelig eller mindre betydningsfuld som grundlag for forskellige former for kulturel praksis og identitetsdannelse, blot fordi den er en fortælling. Alene ved at udvide perspektivet på nationale fortællinger er det muligt at nærme sig svar på, hvad nationen har betydet, og hvordan den har opnået sin utrolige attraktionskraft.

Der er derfor grund til at forsøge at undvige den forudsigelige analyse og i stedet interessere sig for, hvorledes fortællinger om nationer er blevet brugt i mange forskellige sammenhænge og med mange forskellige mål. De er blevet brugt til at støtte alle mulige standpunkter – fra nogle kræfters drømme om, hvad fortællingerne beretter engang var, til andres forestillin-

ger om, hvad der engang skal komme: fra det reaktionære til det utopiske. I ethvert nationalt projekt indgår således forståelser af nuet som en overgang mellem et før og et efter. I nogle nationer eller perioder af visse nationers historie synes blikket rettet mest bagud, i andre mest fremad. Forståelserne af nuet bliver omsat til fortællinger, der etablerer visse skete eller ventede tildragelser i nationens historie som særlig afgørelse. Denne forskydningen til for- eller fremtid tildeler disse tildragelser ekstraordinær emotionel og symbolsk betydning. De bliver til tradition (1). Det er for sådanne tildragelser (og personer, der er knyttet til dem), der rejses monumenter, som kan kaldes nationale. Sådanne monumenter må være mangetydige for at kunne materialisere både folket, nationen og staten, og for at kunne forbinde individet med kollektivet.

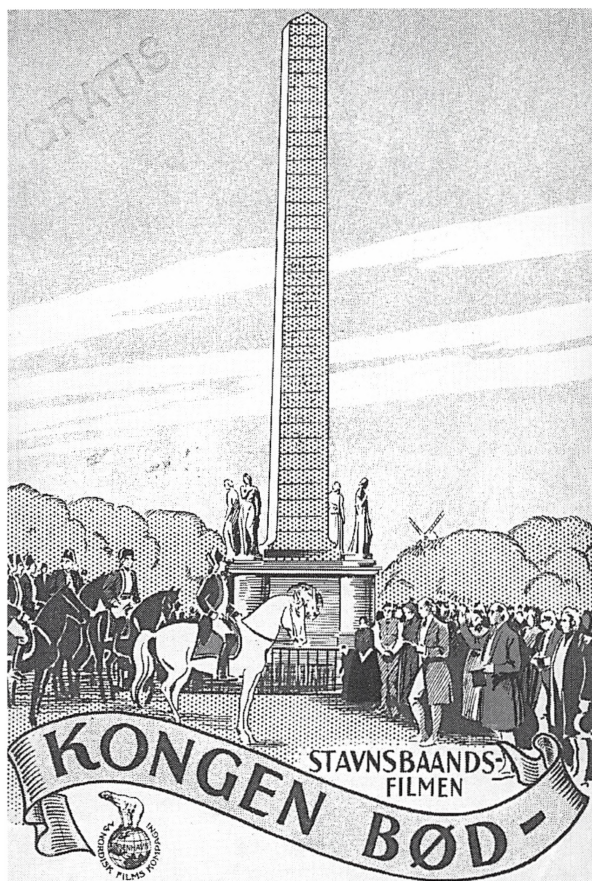
Det nationale befinder sig mellem fortid og fremtid, og som argument bruges det i de mest skiftende omstændigheder. Fortællinger om det er derfor ikke uforanderlige. Selv om en fremstilling af det nationale i en periode kan være dominerende, så er der altid flere måder at udtrykke den på, ligesom den kan modsiges eller debatteres – som det sker i dag. I sådanne debatter er det nationale ikke fritstående, men blot et kriterium for folks identitet. Det er sammenvævet med andre kriterier som for eksempel køn og generation, som det spiller mod eller med i processer, gennem hvilke fortællinger om nationen bliver genskabt eller omskabt.

Mange medier er blevet taget i nationens tjeneste i de processer, hvorved nationer ikklædes traditioner, og indbyggerne i staterne blev til borgere i nationerne. Fra begyndelsen af 1800-tallet blev nationale skoler for alle børn etableret, aviser blev til afgrænsede offentligheder, hvor nationens ve og vel blev diskuteret ud fra forskellige ideologiske standpunkter, og alle unge mænd skulle tjene nationen med deres værnepligt. Efterhånden som nye strukturer blev etablerede, blev de inddraget i processer, der også var med til at afgrænse og cementere nationer, omend det ikke nødvendigvis var meningen fra starten (2). Da filmen havde spredt sig ud til alle afkroge af landene, kan det ses som ganske naturligt, at også dette medium blev inddraget i nationale kulturprocesser. Ikke mindst da man blev klar over, hvilke kvaliteter filmen besad i henseende til følelsesmæssigt at appellere til folk (3). Det var disse kvaliteter, som blev mobiliseret for eksempel i de så kendte film om nazisternes møder Nürnberg.

Historien

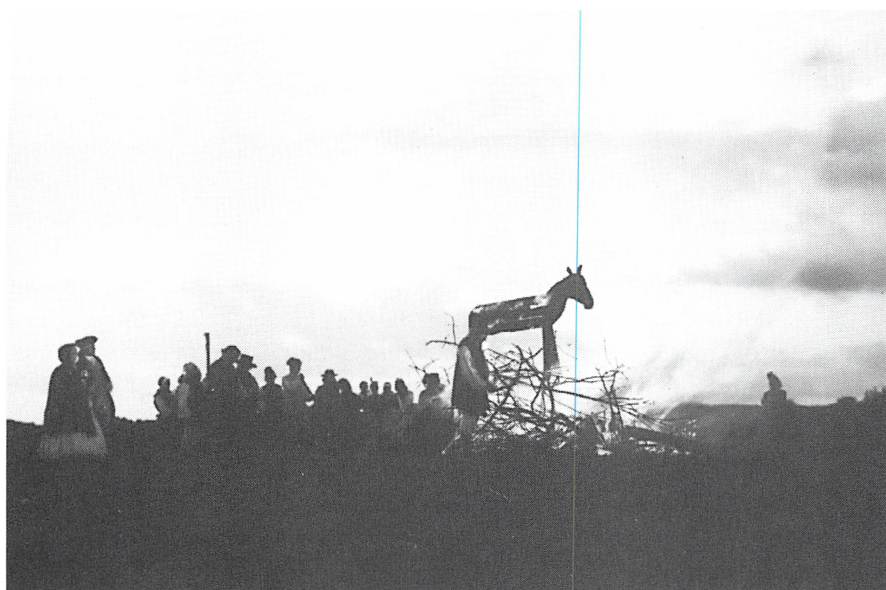
I etableringen af det nationale projekt i Danmark er stavnsbåndsløsningen i 1788 en begivenhed, der er tildelt helt ekstraordinær betydning (4). Fortællingen om ophævelsen af et flytteforbud for mandlige jordbrugere blev pla-

Da C.W. Eckersberg blev sat til at male en hyldest til stavnsbåndsløsningen, der skulle hænges op på Christiansborg, blev flere skitser afvist som upassende. Det endelige resultat En Hentydning til Stavnsbaandets Løsning blev så kendt, at det fungerede som forlæg for den vigtige slut-frekvens i Kongen bød, i hvilken færdiggørelsen af Frihedsstøtten bliver fejret. Selv om en sådan fejring aldrig fandt sted, er scenen så populær, at den også kom på forsiden af brochuren, der blev lavet til filmens premiere. (Brochure i Det danske Filmmuseums arkiv).

ceret centralt i forståelsen af moderniseringen af jordbruget fra slutningen af 1700-tallet – de såkaldte landboreformer. Men fortællingen blev også et afgørende led i sakraliseringen af demokratiet (forstået som den fredelige politiske evolution af hele folkets og statens fælles interesser), bonden og familiebruget som den danske Histories virkelige objekt og subjekt (5).

Et sådant for nationen afgørende symbol er naturligvis med mellemrum blevet fejret – og i alle tilfældene har fejringerne været vævet sammen med tidens aktuelle politiske begivenheder. Ved jubilæet i 1938, i 150-året for forordningen, var tiden præget af 30'ernes økonomiske og politiske krise, og i horisonten hang tunge, mørke skyer. Kun et år senere skulle de blive til en krig i Europa, der satte den danske fortælling om demokrati på en hård prøve. Til jubilæet blev der produceret en markant repræsentation af hele tanken om stavnsbåndsløsningens betydning: filmen *Kongen bød*.

En stærkt ladet scene som af ukendte årsager ikke kom med i den endelige udgave af Kongen bød: Bønderne brænder træhesten som symbol på stavnsbåndets undertrykkelse. Godsejeren med frue ser til fra sidelinien. Så fredeligt gik omvæltningen til i Danmark. (Billed i Det danske Filmmuseums arkiv).

Filmen var den til da dyreste danske filmindspilning. Intet blev sparet for at få de bedste kulturhistoriske rådgivere og skuespillere. Resultatet af anstrengelserne er en blanding af drama-dokumentarisk fremstilling og folkekomedie. Den episke struktur bygger på en gennemgang af stavnsbåndsløsningens historie, med referencer til historiske personer, begivenheder og konkrete effekter af andre af landboreformernes elementer. Denne historie flettes sammen med den unge bonde Jacobs skæbne og hans kamp mod undertrykkelsen, repræsenteret ved den dekadente og forgældede godsejer og hans brutale ridefoged. Jacob kommer gennem sin kamp for retfærdighed og forandring også til at stå i modsætning til den ældre generation, der er sunket så dybt i sin fornedring, at den ikke ser de nye muligheder. Anna er fra filmens start Jacobs kæreste. Hun er en smuk og lidt genert pige, der bliver udsat for ridefogedens voldsomme tilnærmelser, men tililende bønder forhindrer, at hendes ærbarhed krænkes.

Mod enden bliver alting godt. De to unge bliver gift, og deres gård bliver flyttet ud fra landsbyen – trods Annas betænkeligheder ved at leve langt fra fællesskabet. Jacob vil indføre nye dyrkningsmetoder og jordforbedringer,

og han køber også sin gård til selveje. Ved afsløringen af monumentet for stavnsbåndsløsningen: Frihedsstøtten, mod filmens slutning tales der om, hvorledes denne frigørelse er sket på fredelig vis (6). Imens skal de unge bondefolk for første gang tilså deres mark. Jacob slå korsets tegn over såkurven, Anna kaster den første håndfuld sædekorn, og mens Jacob sår videre, glider billeder af revolution, guillotine og krig i resten af Europa ind over scenen. De sidste billeder er Jacob i det åbne danske land – og nationalsangen *Der er et yndigt land* (7) spilles.

Kongen bød blev produceret for det nyoprettede Dansk Kulturfilm, der skulle producere skole- og oplysningsmateriale. Men filmen blev også vist i biografteater og andre steder. Nogle anmeldere mente, filmen var noget langtrukket og ønskede mere dramatik i Jacobs kamp mod godsejeren. Men de fleste var begejstrede; ikke mindst for slutscenen. Flere noterede sig også filmens aktualitet – dens indirekte kommentarer til politiske begivenheder i Europa – og satte den direkte i relation til den almindelige danske fredelighed ved samfundsmæssige forandringer.

Filmene blev, så vidt det kan vurderes ud fra den mængde af danske, som fik den at se, en meget stor succes. Og det har den været helt op til nutiden. Filmen bliver udlånt af Statens Filmcentral, der distribuerer film og video først og fremmest til undervisningsbrug. I de sidste år er udlånet af filmen gået noget tilbage, men i hele tiåret fra 1979 til 1988 lå *Kongen bød* på over 1000 udlån hvert år, og den placerede sig langt oppe på top-tyve listen. Sit højdepunkt havde filmen – ikke overraskende i forbindelse med jubilæet – i 1988, hvor den var nummer 1 med 1580 udlån (8).

Man kan rolig gå ud fra, at *Kongen bød* er en af de mest – eller den mest? – sete film i Danmarks-historien. Med sin hyldning af bonden, familiebruget og det alle (danske) omfattende demokratiske fredelighed er den en præcis tolkning af dansk national selvforståelse. Den episke struktur giver alle muligheder for identifikation med den undertrykte, men aktivt friheds- og fremadstræbende, unge bonde – og med hans smukke, ærbare og passivt, generte, kommende hustru. Filmen fremtræder som en konkret manifestation af danskhed, hvori individet forbindes med det nationale kollektiv. En forbindelse som forløses symbolsk i den sidste dramatiske »så og krig-scene«, hvor konge, borger og bonde, dansk fredelighed og personlig fremgang forenes og forankres i historien. Slutscenen bliver til et effektivt nationalt nu, hvor nationens fremtid og fortid mødes.

PHs film Danmark

Som et kraftfuldt udtryk for danskhed blev *Kongen bød* vel modtaget og

Mens man i resten af Europa vælter sig i blod, står den danske bonde Jacob (Peter Poulsen) efter de fredelige omvæltninger i sin egen jord. Kongen bød blev også set som en hyldest til dansk demokrati. (Billed i Det danske Film-museums arkiv).

meget set. – Men den var ikke det eneste forsøg på at indfange og formidle det danske, der blev gjort i disse år. Nogle år inden havde andre interesser stået bag en helt anderledes national film. Mens *Kongen bød* var en film for danskere om, hvordan Danmark var blevet dansk, så følte man i Udenrigsministeriet, at der var behov for en film, der over for udlændinge og danske i udlandet præsenterede et billede af landet. Man havde således tydeligvis øjnene åbne for de muligheder, film tilbød som formidler af det nationale og Danmark.

Initiativet til det første officielle bidrag til denne genre blev taget i 1923, og i 1925 blev resultatet, stumfilmen *Danmarksfilm (Der er et yndigt land)*, præsenteret (9). Allerede i 1930 blev denne film anset for forældet, og en komité blev dannet på initiativ af Udenrigsministeriets Pressebureau. Komitéen besluttede sig for at få fremstillet en film med lyd, og det lykkedes også at rejse de nødvendige midler fra forskellige private fonde. – Hvem der fik ideen til at lægge udarbejdelsen af et manuskript i hænderne på den for det etablerede samfund notorisk problematiske arkitekt, opfinder, revyforfatter

– og meget andet – PH (Poul Henningsen) er ikke klart. Filmen er sigende nok det eneste produkt fra hans hånd lavet under officielle auspicer. Men i februar 1932 dukker hans navn op i komitéens mødereferater, og i juli samme år fremlagde han sit første udkast. Heri er filmens endelige karakter allerede skitseret sammen med en del af scenerne. PH beskriver sin vision som »en fuldstændig moderne Geografi«. De turistmæssige værdier må indordnes under tematiseringer som for eksempel skibsfart eller provinsby, idet han forventer, at stoffet vil inspirere ham til at finde »den rette moderne Form«. PH peger på, at da filmen primært retter sig mod et internationalt publikum, må en eventuel handling være international, samt at det vil »være forbundet med store Udgifter at skildre noget Historie, helst den filmsagtig bedste med Vikinger og den Slags«.

Fra 1933 rejste PH rundt i landet og lavede optagelser. Anstrengelserne blev ganske nøje fulgt af komitéen. Skønt der var visse reservationer, udtrykte komitéen, at den var aldeles fornøjet med resultatet – og bestemte, at den færdige film skulle have premiere samtidig i København og ved Verdensudstillingen i Bruxelles den 29. april 1935.

PH selv overværede premieren i Bruxelles. Da han kom hjem igen den 1. maj, ventede den københavnske presses reaktioner på ham.

Grande scandale!

PHs *Danmark* er opbygget som en lang serie af billedmæssige fragmenter fra forskellige steder i landet. Materialet er ordnet i fem dage.

Den første dag indledes med, at en kineser-dreng (10) ser på et frimærke fra Danmark og derefter finder landet på en globus. Vi ankommer til landet i flyvemaskine; tidens mest moderne budbringer og symbol. Hele første dag er helliget en gennemgang af landets overordnede topografi og meteorologi. Vi får en gennemgang af årstidernes vekslen i skoven og introduceres til undergrunden, ved at cementindustrien vises. Vandet og dets betydning, som transportvej og som ressource, spiller en stor rolle denne dag, og fiskeri er det, der bygger bro til næste dag.

Den anden dag er den længste. Næsten en tredjedel af hele filmen. Dagen er meget præget af, at infrastrukturen bliver gået grundigt igennem: veje, broer, cykler, busser, biler, færger, toge, telefonledninger. Men det er redøgørelsen for landskabet og det åbne lands forskellige former og brug, både i arbejde og afslapning, som er dagens bærende tema. En af PHs sange fra denne dag, kan illustrere hele filmens nerve. Sangens rapsodiske natur og rytme såvel som de billeder, der fremmanes, er fuldstændig i overensstemmelse med billedsiden:

Biltursangen

Ad den syngende Vej
mellem svingende Træer,
gennem Grenenes Knipling
den rene Idyl!
Dyrket og vild,
frodig og lun,
et Venskab af Natur og Mennesker,
hyggelig og rolig lykkelig.
Bag Venligheden ligger gemt
Sved og lange, tunge Timer,
Arbejdsdage i Aartusner.
Det blader vi i som en Billedbog,
og saa er vi ved næste Sving.

Du er hævet af Hav,
du er skuret af Is
til et bølgende Landskab,
et gyngende Syn,
pudset saa fin
under Kultur,
hver Haandfuld gjort i Stand med Omhu.
Bilen gir dig Tidens Rytme,
et Tempo af Teknik og Film.
Vogne gaar ad alle Veje,
blanke Nikkel-Perlekæder,
og retter og glatter hver Krumning ud
til moderne og glidende Sving.

Der gaar Ilingestrejf
gennem svajende Korn
under Selvbindersyngen
og Traktors Larm,
Lyden af Jern,
Lugt af Benzin,
og Jorden faar en ny Frisure,
Haaret sættes op i Bukler!
Plukkemodne Pigebarnd!
Sommerferie-solet Ungdom,
Lediggang og Febertravlhed.

I Danmarks Fabrik er der Døgn drift paa!
Og saa er vi ved næste Sving.

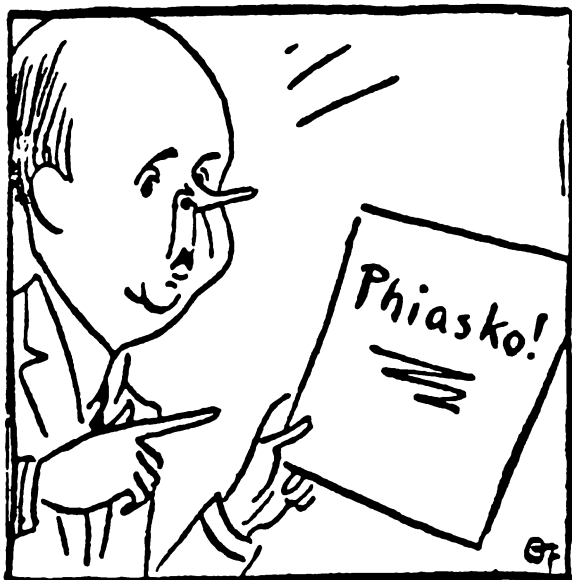
Dagen ender med, at årstidernes skiften i det åbne land bliver gået igennem. Der sluttes af med køer og malkning.

Mælken bliver det forbindende led til tredje dag, som drejer sig om den danske landsby eller stationsby og om andelsbevægelsens samfund. Arbejdet i det rationelle og ganske mekaniserede jordbrug præger dagen, som afsluttes med, at vi er til marked med landsbyens meget påklædte mennesker. Mens karrusellen drejer i skumringen, bliver der atter henvist til landsbyens arbejde. – Igen bliver malkning og mejeriet det forbindende led til den fjerde dag, som er helliget den danske provinsby. I provinsbyerne bliver landsbyernes produkter, først og fremmest mælk og svin, forædlet af industrien, og herfra bliver de eksporteret ud over hele verden. I provinsbyen slapper menneskene også af; dog ikke på markedet, men ved at eksponere deres meget mindre påklædte kroppe på den offentlige strand. Dagen sluttes som i landsbyen med fest. Denne gang St. Hans med bål og fyrværkeri.

Næste morgen er vi i den store by – hvilket i praksis vil sige København. Også i storbyen findes både arbejde og fritid: fabrikker og kolonihaver, torvehandel og parker, kunstindustri, gymnaster og nyudsprungne studenter. Kongens fødselsdag, fastelavn, byfornyelse og moderne boligbyggeri samt nattens lysreklamer bliver vist. Med cyklister glider vi gennem byen, mens en del af dens mange tårne, isprængt et par skorstene og kongelige rytterstatuer, passerer i baggrunden. Vi glider tilbage i flyvemaskinen og forsvinder over byen ind i skyerne. Ordet *Danmark* dukker op og forsvinder på himlen.

Som det fremgår, er filmen i sin helhed et kalejdoskopisk billede af Danmarks hverdag. Der er langt mere end 100 separate scener på de 55 minutter. Alle scener er fra det eksteriøre og offentlige rum – eller i nogle tilfælde som arbejdspladser det halvoffentlige. Det interiøre og private rum er fraværende. Med mange ganske korte fragmenter og uden hensyntagen til geografisk sammenhæng – der hoppes frit fra nord til syd og fra øst til vest – understreges filmens bevægelighed, noget der helt præger det indtryk, man får. Uanset, hvor man befinder sig, er alt del af den samme samfundsmæssige tilstand. Stedet betyder ingen ting. Det er tidens – og storbyens – moderne rytmer, som slår tonen an for hele nationens virke i hverdag som i fest. Der er ikke megen ro at finde i filmens scener. I de fleste er billedet i rørelse, kameraet bevæger sig, eller også er det optagelse af rørelse med bevægeligt kamera. Bevægeligheden har gjort panoramaet frem for detaljen til filmens udtryk. Der er meget få og korte portrætter, og intet der ophæver anonymiteten; den eneste person, der identificeres, er Kongen, som ses på

Poul Henningsens Danmarksfilm

Den vil nok ingen stor Succes faa; Fiasko staves alt for godt med PH (fra Dagens Nyheder 5/5 1935). Det har ikke været muligt at opklare, hvem tegneren GF var.

Den vil nok ingen stor Succes faa; Fiasko staves alt for godt med Ph.

afstand. Den intense rytme, understreget af den megen fokuseren på transportmidler, er om noget det, der har givet filmen dens image. Rytmen understreges af den valgte musikledsagelse, som blev lagt i hænderne på jazz-musikere.

Og hvordan bekom så denne blanding den danske presse? ikke godt! Anmelderne snerrede kakofoni, i stedet for at juble: kalejdoskop

Pressens reaktioner den 30. april 1935 spæde storm. Det første, man kastede sig over, var musikledsagelsen (11): jazzen var »alt for ofte bare Negre, der larmer« (Politiken, social-liberalt dagblad), desuden måtte man tage »den Disharmoni, den staar i til det danske Væsens Karakter« i betragtning (Social-Demokraten, socialdemokratisk). Det andet, var den ledsagende stemme – PHs egen – der udtalte de få ledsagende kommentarer. Den gav en »Følelse af Kedsommelighed og Fladtraadthed« (Dagens Nyheder, konservativt) – på sammemåde som billederne, der savnede tilstrækkelig med sol. Disse kommentarer var dog alene indledningen til generalangrebet.

Danmarksfilmen

indtalt og optaget af

P. H. —

Man sku ha hat en hule gemt et sted, ingen ved. Og i den sku man ha anbragt Poul Henningsen, saa man ku være sikker paa a han ikke lævede fler film indte viere, faa nu maa vi først faa-dorje den, vi har. Va mæ kulturen, naar vi faar formaje aend? Nej, aet gaar alligevel ikke paa Pehaask. Vi maa slaa over i Dansk.

Man har klaget over, at Danmarksfilmen, der shal have indeholdt en Række morsomt gennemført skumle og regnfyldte Billeder fra Danmark, ikke straks vi-stes for Offenligheden. Det er lykke-des os at bringe et lille Udsnit af Filmen, hvortil P. H. selv har indtalt sine Tekster paa aet for ham saa karak-teristiske yndefulde Landsmaal.

Øjet hviler uj i de store Grasmarker...

Her er et af vores mest eddersmarte Taarne....

Hva mæ Ujsigten — den er kvik — hva.....?

*Fine Ting i Bøgninger
lille Dame.....
BRØNNUM*

Her er kønt naar a den siler ned — Rajnen.

Den satiriske årbog Blæksprutten kunne naturligvis ikke lade diskussionen om PH's film gå upåagtet hen. (Blæksprutten 1935).

Hvad der i særlig grad var savnet, var Det danske Smil, glæden og begejstringen – over at være dansk. Dermed blev skytset rettet mod ideen, overhovedet at betro opgaven at lave en Danmarks-film til PH.

Der var vel en del sympati for at lave en film, der afspejlede hverdagen i landet. Men en erklæret internationalist og modernist som PH besad så åbenlyst ikke de rette følelsesmæssige kvalifikationer for at kunne skildre Danmark. Derfor var det hele endt i banaliteter, trivialiteter: »de danske Typer skildret som mavesvære Mandfolk og bredbagede Matroner... Alle disse kedsommelige Kraner, ensformige Telefontraade, skønhedsforladte Lysmaster, hæslige Vindmotorer og pulsende Lokomotiver er ikke Danmark, i hvert Fald ikke afgørende Danmark, og i lige saa høj Grad Tyskland, England, Italien, Palæstina, Japan... Det var Danmark set fra Bagsiden« (Politiken). Bagsiden var fokusering på baggårde, snuskede sider af tilblivelsesprocesser i fødevarerindustrien og så videre – og så det, at de ikke kunne konstateres at være danske: »Det er her, Filmens fatale Fejl ligger. Man har valgt en Mand uden Fædreland« (Dagens Nyheder).

Konklusionen var sikker: »den maa kunne kaldes tilbage eller tilintetgøres paa Stedet. Under ingen Omstændigheder kan det taales, at den ved officiel dansk Mellekomst, med Statens Stempel, bringer vort Land i Vanry for slet Teknik, Kedsommelighed og grov Taktløshed« (Dagens Nyheder 1/5).

Alene Arbejderbladet (kommunistisk) kunne se formildende omstændigheder: »Er det saa ikke bedre, at vi har faaet denne Film, hvor det kongelige og kapitalistiske er trængt stærkt i Baggrunden – eller gjort Grin med, og det arbejdende folkelige Danmark er gjort til Genstand for en smuk Lovprisning?« (3/5). Men støtte fra den kant var formentlig det, PH mindst af alt behøvede. Allerede tidligere havde han følt sig tvunget til over for komitéen at bedyre, at han ikke var kommunist, ikke stod i partiet og ikke havde stemt på det ved valget.

Hidtil havde komitéen udtrykt tilfredshed med filmens indhold og samarbejdet med PH, men midt i stormvejret blev det vanskeligt. Repræsentanter for ministerier og erhverv, der havde overværet premieren i København, havde været positive – omend med forbehold (Politiken 30/4). Socialminister Steincke: »I sit Anlæg er Filmen lidt for moderne for min Hjerne«, og turistdirektør Lichtenberg: »som Helhed vil den næppe paavirke Udlændinge saadan, at de forestiller sig Danmark som et moderne Samfund med en stor fornøjelig og moderne Storby og med moderne Hoteller ved Badestederne«. Selv om visse savnede sammenhæng, sol og kønne piger, henviste de til, at det ikke var en turistfilm, og som »Propagandå for Virksomheden Danmark« ganske vellykket.

Det må dog være blevet opfattet som en provokation, at PHs film så kon-

sekvent ignorerede det, der blev anset som afgørende for markedsføringen af Danmark som turistland. Hans forsvar lød:

- Kritikken mener ikke, at Filmen er tilstrækkelig *typisk* for Danmark.
- Jeg har i høj Grad taget alt det typiske – hele Hverdagens Danmark; men maaske ikke *Søndagsglæderne*, som en *Dansk* selvfølgelig først vil fæste sig ved. Heller ikke den lille Havfrue, som jeg personlig synes er et slet Monument. Men kan vi ikke springe hende over for en Gangs Skyld! Bare være fri for hende denne ene Gang. (Berlingske Aftenavis, konservativt, 1/5 1935) (12).

Efter avisernes omtale af premieren, som kom til at slå tonen an, var problemerne så åbenbare, at komitéen nødvendigvis måtte reagere.

Hvad der siden skete

Al offentlig fremvisning af filmen i Danmark blev forhindret. Studenter-samfundet ville gerne vise den, men det blev afslået. Man var bange for »Pibekonzert eller andre pøbelagtige Optøjer«. – I komitéen var der forskellige indstillinger. Nogle støttede PH og ønskede alene, at han lavede mindre forandringer. Noget han selv var indstillet på. Andre mente, man skulle lade en anden redigere en helt ny film.

Resultatet blev, at PH blev pålagt at lave en ny redigering af filmen. Nogle scener blev taget bort, andre blev udbygget eller indsat. Sangene: *I Danmark er jeg født, Vi elsker vort land og Kong Kristjan*, kom med. Ved re-premieren i november 1935 i Odense var pressens reaktioner betydelig mere afdæmpede. PH selv udtrykte, at filmen nok snarest var blevet bedre. Selv om bølgerne hermed nogenlunde lagde sig, blev filmen ikke populær. Det selskab, der stod for udlejningen til hjemlige biografer, gjorde det til en forudsætning, at kunden også tog *Danmark* ved leje af andre store film. Men i udlandet gik den omarbejdede udgave godt; folk klappede og mange ville låne den.

En stor skandale mere forårsagede filmen dog. Da den i 1937 blev vist for dansk-amerikanere i San Francisco, blev en del meget oprørte. Fra en lokal redaktør indløb der et åbent brev til Udenrigsministeriet, hvori der blandt andet stod: »Der var ingen Undskyldning for Fiaskoen. Vi skammede os som vaade Hunde og følte, at Stoltheden over vort Fædreland havde lidt et Knæk« (Politiken 2/11).

I 1962 opdagede filminstruktør Børge Høst, at den oprindelige version var forsvundet ved senere omklipninger, og for Nationalmuseet påtog han sig at lave en rekonstruktion (13). Efter rekonstruktionens premiere i 1964 udtrykte de fleste forbavselse over, at filmen tredive år tidligere var så kon-

troversiel: »Poul Henningsens Danmarks-billede er nemlig det smukkeste og mest poetiske, man mindes at have set på film, et varmt, stemningsmættet og uhøjtideligt fædrelandsdigt sat i billeder af en født filmpoet« (Berlingske Tidende, konservativt, 9/5 1964).

Med rekonstruktionen får *Danmark* oprejsning i offentligheden. Den får en meget høj stjerne; som den allerede længe havde haft det i danske filmkredse. Allerede i 1935 udråbte Karl Roos den til noget særlig i en anmeldelse i et tidsskrift: »Ved statusopførelsen vil det vise sig, at 1935 i filmhistorisk henseende er et vigtigt år« (14). Et synspunkt der stærkt blev underbygget af Theodor Christensen i en artikel fra 1948, hvori han udnævner *Danmark* til løsningen af den totale nationsfilms problem – i modsætning til sådanne, som behandler specielle delproblemer som for eksempel: sociallovgivning, ferielovene eller alderdomsforsorg (15). Produktionen af nationsfilm bliver herved en speciel genre, som Theodor Christensen anser startet med PHs film og som noget, der alene findes i Danmark.

Denne hyldning af PHs indsats kan muligvis være dækkende i en isoleret dansk sammenhæng. Men filmen er tilsyneladende stærkt påvirket af russiske og tyske filminstruktørers teorier og film fra 1920'erne. Dziga Vertovs *Manden med kameraet* (1929) og Walther Ruttmans *Berlin: die Sinfonie der Großstadt* (1927) er blevet nævnt som eksempler, der kan have været inspirationskilder eller forbilleder (16). Selvom PH ifølge Børge Høst har fortalt, at han ikke kendte til disse film, inden han lavede *Danmark*, så er slægtskabet med film af både Vertov, Ruttmann og flere af deres samtidige og elever ganske åbenbart – både med hensyn til motivvalg og komposition. PHs film bør således snarest ses som en dansk variant af en international genre af film fra 1920'erne og 30'erne. En genre, der siden har haft stor indflydelse på dokumentar-filmene som udtryksmiddel (17).

Rekonstruktionen af *Danmark* blev meget populær. Via Statens Filmcentral gik den ud til skolerne. Selv om den aldrig har været oppe på *Kongen bøds* udlæjningstal, så udlånes den ganske meget. I første halvdel af 1980'erne over 400 gange hvert år. I 1989 blev den overført til video og synes i den form at blive ganske overordentlig populær. I 1991 er filmen med et samlet udlån på 609 nummer 49 i Statens Filmcentrals udlånsstatistik.

Nationen og tiden

Begge disse samtidige – og halvt officielle – film forsøger at forholde sig til det danske. Men de indeholder meget forskellige billeder af, hvad det danske er. Og de får vidt forskellige historier. For at forstå dette, er det afgørende at se på filmenes fremstilling af det nationale. En *national* film må, som et monument, dels forholde sig til fortællingen om nationen, dels

kunne symbolisere både folket, nationen og staten, samt forbinde individet med kollektivet.

Det er forbavsende, så mange gange ordet: *moderne*, dukker op i forbindelse med PHs film. For PH og hans ligesindede var det moderne afgjort positivt ladet. De forstod det moderne som en udvikling i kunstneriske udtryk, men også som en politisk, demokratisk dimension forankret gennem samfundsudviklingen i dagligdagen, i friluftsliv og seksuallivet, i klædedragten, sproget og omgangsformerne. Det æstetiske og politiske var integrerede aspekter i deres vision for det moderne samfund (18).

PH ser i denne ånd tydelig filmen som det moderne medium. Han kan forme filmen til et moderne kunstnerisk udtryk, og han kan gennem dette nye medium nå ud med et politisk budskab til mange, anonyme mennesker. Filmen bliver en konkret fortsættelse af PHs (meget tidlige) engagement for demokrati, mod nazisme og fascisme – og mod disse bevægelses aftryk i Danmark og i hverdagen (19). Filmen skriver sig på denne måde ind i samme politiske kompleks som senere *Kongen bød* (omend på en noget mere radikal position). PH har i taler selv udtrykt formodninger om, at reaktionerne på filmen ikke mindst skyldtes:

– den stemningsforskydning der er sket overfor moderne demokratisk indstilling og dermed overfor mig, fordi jeg har villet lave en demokratisk uchauvinistisk danmarksfilm... Havde jeg vidst, at de frisindede synspunkter, jeg gerne ville være talsmand for, skulle blive saa upopulære i visse dele af pressen – og jeg tør maaske tilføje saa svagt forsvaret fra anden side, hvor jeg kunde vente støtte – saa hade jeg nok fraaadet komiteen at vælge mig.

Flere af reaktionerne tyder på, at PH havde ret i denne iagttagelse. Demokrati var ikke længere alene dansk fredelighed og samfundsmæssig evolution. Det kunne også overdrives og blive en brod vendt mod specielle politiske ambitioner og tendenser i samtiden. Direktør Benny Dessau fra Tuborg, der via Tuborg-Fonden havde været med til at financiere *Danmark* mente således, at den var lidt for demokratisk for udlandet. – Med bagklogskabens sikkerhed kan man sige, at denne opfattelse af demokrati skulle få alvorlige konsekvenser. Det er svært ikke også at se problemets aktualitet i 90'erne, hvor demokrati er blevet synonymt med for eksempel markedsøkonomi.

For de, der opfattede verden som PH, var det moderne en vision; en utopi og et løfte om et nyt hverdagsliv for masserne. Det var en forestilling, der samtidig i Sverige blev ført frem af en alliance bestående af intellektuelle og Socialdemokratiet, og som blev til det svenske samfundets positive mål og utopi (20). I relation til fortællingen om Danmark blev den samme fore-

stilling en dystopi, der alene blev ført frem som noget positivt af nogle få intellektuelle og kommunister. Denne identifikation af det moderne med et isolerende politisk standpunkt måtte PH nok kæmpe med hele sit liv. Når hans film alene indeholdt anonyme mennesker og ofte placerede disse i den anonyme og anonymiserende masse, så er dette en i Danmark helt uacceptabelt fremstilling. Som sådanne anonyme dele af den moderne hob ville danske netop ikke blive fremstillet. Her passede *Kongen bød*s fokusering på biograferede personer, som man kunne identificere sig med, ikke bare bedre, men helt ind i dansk selvforståelse. Selve den æstetiske form, PH valgte, der bestod af korte fragmenter uden geografisk og landskabelig sammenhæng og med anonyme mennesker, forhindrede individer i at opleve en tilsvarende identifikation med det nationale kollektiv i *Danmark*.

Selv om danske gerne ville se deres land fremstillet som moderniseret – nogle anmeldere af PHs film efterlyser således for eksempel fremstillinger af det udviklede sundhedsvæsen – så var det netop ikke visionen, det moderne som et fremtidshåb, der blev efterspurgt. Det, der blev ønsket, var et tilbageblik på processen og en konkret forankring i historien. I den forbindelse hjalp det ikke, at turistdirektøren kunne forsikre, at udlandet ikke ville forestille »sig Danmark som et moderne samfund«. PHs måde at fremstille folket, som en moderne, anonym og historieløs masse, blev til et direkte angreb på en central del af fortællingen om, hvad det var at være dansk.

Den tilbageskuende og fredelige dimension, som den kommer til udtryk i *Kongen bød*, der ville være i overensstemmelse med nationens fortælling om sig selv, er repræsenteret i PHs billeder og lyd (som i *Biltursangen* ovenfor), men den fremhæves ikke. Der er noget paradoksalt i, at det ikke blev set og hørt af de danske anmeldere, som blev blændet af rytmen og anonymiteten. Det er interessant, at PH selv synes at have været klar over dette dilemma, og at han formentlig efter bedste evne prøvede at løse det. Han forsøgte næppe bevidst at udforme filmen som en provokation; derimod at være loyal mod opgavens begrænsninger:

– Hvilken Tendens har De villet give Filmen?

– Kun at referere! At give et nøjagtigt geografisk og folkelivsmæssig Billede af det nuværende Danmark. Dog har jeg ment, at jeg havde Pligt til at give det gunstigst mulige Billede af Danmark, fordi det er og skal være Propaganda. Man kunne udmærket lave en Karikatur af Danmark paa Film, men det ville være at gaa uden om min Kontrakt. Derfor har jeg holdt mig strengt til, at det skulde være en gunstig, demokratisk og så videre Film. Det har jeg ment var min Pligt. (Arbejderbladet 2/5 1935).

Hvad der ikke synes at have stået ham helt klart er, hvor kraftig reaktionen

ville blive. Han så selv fremtiden som truende, men også som fuld af muligheder. Filmens og hans vision kom imidlertid til på mange punkter at overensstemme med den dystopi, mange danske forestillede sig i en moderne fremtid: »I Danmarks Fabrik er der Døgndrift paa!«. PH så mulighederne i det moderne *også* som en frigørelse. Andre så det *kun* som et truende tab af kontekst, individualitet og biografi; de så en åndelig baggård frem for sig. Afstanden til historien, der er en logisk konsekvens af PHs integrerede æstetiske og politiske budskab, blev derfor fatalt. PHs kommentar lød:

Og saa er det historiske skudt ud. Ikke af Uvilje – for der kunne laves interessant historisk dansk Film; men fordi man maatte vælge. Og vi har lagt Vægt paa Nutidens Danmark. Der mangler ogsaa kønne Piger, siges der, men der er 5000 af dem – blot samlet paa et Sted: Bellevue. (Berlingske Aftenavis 1/5 1935).

Nationen og kønnene

I ganske mange af anmeldelserne af PHs film er der henvisninger til »piger«. Det peger på, at fortællingen om nationen går hånd i hånd med opfattelser af *køn* og *kønsroller*. De processer, gennem hvilke national-stater er blevet skabt, genskabt og omskabt, er aldrig køns-neutrale. I skabelsen af forestillingen om nationen som et stort fællesskab bliver menneskenes respektabilitet forbundet med helhedens. Forestillinger om kønnenes forskellige egenskaber gør, at deres roller i skabelsen af nationens respektabilitet bliver forskellige – og langt fra entydige. Køn er ikke transhistoriske begreber, hvorfor det mandlige og kvindelige tager sig forskellige gestaltninger i forskellige tider og nationer (21). Fortællinger om nationer eller perioder af deres historie forholder sig derfor på skiftende måder til forskellige forestillinger om kvindelige og mandlige egenskaber.

Den herskende nationale fortælling i 1930'erne fremhævede nationen som en forstørret udgave af den borgerlige familie, hvorfor der var korrespondance mellem opfattelserne af kønnenes roller i familien og nationen. I det borgerlige verdensbillede stod det kvindelig for det kollektive, indadvendte, æstetiske og følelsesmæssige, mens det mandlige stod for det individuelle, udadvendte, funktionelle og konkrete – herunder forsørgelsen. Korrespondancen mellem familie og nation er grundet på, at det var borgerlige og intellektuelle kredse, der fra slutningen af 1700-tallet var gået forrest i skabelsen af den moderne national-stat (22).

I fortællingen i 1930'erne står det mandlige for en aktiv stræben efter at overvinde vanskeligheder. Det mandlige var den udfarende, skabende og forandrende side af nationen, og det var forbundet med individualitet. Her passer Jacobs kamp og fremgang i *Kongen bød* som fod i hose. Fremstillin-

Kvinder fra PH's Danmark der arbejder uden for det hjemlige landskab, hvor de i følge den nationale fortælling burde opholde sig. (Billed i Det danske Filmmuseums arkiv).

gen af det mandlige som en individuel indsats kræver identifikation og fokusering på proces, noget der ikke fremhæves i *Danmark*.

Kvindens bidrag til nationens respektabilitet var kollektivt, og berørte den private, familiære side af fællesskabet og dets indre moral. I den forståelsesramme var kvinderne i PHs billeder langt fra alle respektable. At de cyklede gennem byen og eksponerede sig lettere påklædt på byens badestrand, havde sine paralleller i andre film og blev vel i det mindste opfattet som seværdigt – »yndig pige, iscenesat af mand«. Det kvindelige burde smile pænt og i øvrigt holde sig i baggrunden; præcis som Anna i *Kongen bød*. Men i *Danmark* så man mange og anonyme kvinder, som arbejdede i det offentlige rum; uden for det hjemlige landskab, hvor de burde befinde sig. De arbejdede med at rense sild, malke eller klippe får, og disse sysler, som fik dem til at svede, lugte og synes, gjorde dem mandhaftige. Kvinder, der svigtede deres nation ved at gøre noget forkert, på et forkerte tidspunkt, i et forkert rum. Privatiseringen af det kvindelige var effektivt forbundet med forestillinger om, at kvinders seksualitet gør dem upålidelige i offentlige

Kvindens seksualitet gør dem upålidelige i det offentlige rum. Men Anna (Grethe Paaske) i Kongen bød giver ikke efter for fogden (Peter Nielsen). (Billed i Det danske Filmmuseums arkiv)

rum. Derfor er fogdens seksuelle pres mod Annas ærbarhed og kyskhed i et offentligt rum (marken) i *Kongen bød* et vigtigt og nødvendigt bidrag til hele filmens opbygning. Hun har i situationen mulighed for at give efter og svigte Jacob og nationen ved at ligge i med modstanderne (23). Kvindens seksuelle upålidelighed understreges af, at Anna bliver frelst af tililende mandlige bønder.

De anonyme kvinder i *Danmark* var naturligvis ikke PHs frie opfindelser. De illustrerede en hverdag, som de fleste kvinder uden for mellemklassen og dele af arbejderklassen faktisk levede; skønt det ikke var i overensstemmelse med den plads, de var tildelt i den nationale fortælling. Disse solbrændte, men absolut ikke solbadende (24), kvinder blev en illustration af en rest af et gammelt samfund, som den nationale fortælling fortalte, var fjernet af den samfundsmæssige, demokratiske evolution; de var almuekoner, som endnu ikke var blevet hustruer. Derved var de på en gang en trussel mod opfattelsen af det kvindelige – og en påmindelse om en del af danskeres moderne geografi, som det var vigtigt at huske at glemme.

Med betragterens øjne blev kvindernes fejlplacering i det offentlige filmiske landskab understreget af PH-filmens billedlige komponenter. Der er mange falliske symboler, som skorstene og telefonpæle, og mange kraftfuldt, mandligt svulmende, som toge, traktorer og kraner. Valget af disse billeder belyser yderligere PHs opfattelse af den moderne verden som et løfte om kraft og tempo. Hans formsprog var på dette punkt ganske i overensstemmelse med, hvad man på den samme tid så blev lavet af sovjetiske kunstnere som hyldet til det arbejdende, moderne, sovjetiske menneske (uanset køn). Dette syn fremgår også af Arbejderbladets hyldning af filmen ovenfor. Hvad der i den danske fortælling blev set som noget fortidigt, blev samtidig i den sovjetiske set som et utopisk mål.

Trods det, at der også var mange »pæne piger« i filmen, blev billederne et angreb på den nationale families moral. Og det ikke mindst i en tid, hvor PHs kamp for at befri kroppen i arbejde og fritid, havde det overordentlig vanskeligt. Ved premieren talte initiativtageren til filmen, kontorchef A. J. Poulsen om, at »Filmen ude maatte virke som Moderens Smil overfor Børnet« – og svaret faldt prompte: »det maa blive som Smilet fra den moderne Mor, der kommer hjem fra Jazzbal og møder Børnene paa Trappen, naar de skal i Skole« (BT, konservativt, 30/4 1935). PHs skildring af den moderne danske kvinde, som helt er i overensstemmelse med hans udtalelser om emnet i andre sammenhænge, blev altså oplevet som provokerende (25). Her blev den nationale families respektabilitet, dens ære og værdighed, sat over styr.

En ny generation

Med rimelighed kunne man så spørge, hvorfor PHs film, der blev mødt så ilde i 1935, siden kunne blive opfattet som: »det smukkeste og mest poetiske, man mindes at have set på film, et varmt, stemningsmættet og uhøjtideligt fædrelandsdigt«. Men det passer i virkeligheden fint ind i den skitserede fortælling om det danske.

Tredive år er en generation. De, der så filmen fra midten af 1960'erne og fremefter, kan alene se den i det livs-biografiske lys. Hvad folk i 30'erne så som en moderne dystopi for en uvis fremtid, var i 60'erne blevet til en utopi fra en folkelig, demokratisk og kendt fortid.

På kun tredive år var en fremtidig dystopi, om et urbaniseret landskab underlagt moderne rytmer, ikke alene i mangt og meget blevet virkeliggjort. Den var blevet overhalet af udviklingen og var blevet forvandlet til en fortidig, rural utopi, der forklarede nutiden; lige netop det, dansken så gerne ville se. Denne forskydning, som ikke er fri for nostalgiske elementer, sikrede filmen seværdighed.

Kongen bød forblev i denne sammenhæng, hvad den altid havde været: en stille, rolig og ganske entydig film, som skrev sig direkte ind i dansk selvforståelse. PHs film blev, hvad den aldrig havde været tidligere: en repræsentation af en følelsesmættet tidslig forskydning – et nationalt monument; mangetydig og en del af den samme selvforståelse og fortælling som *Kongen bød*. *Danmark* blev fra 60'erne skrevet ind i historien og gjort til en illustration af individers livsbiografi som del af det nationale kollektiv (26).

Når fremstillingen af det kvindelige i PHs film i løbet af en generation ikke længere var noget større problem, så skyldes det en omtolkning af det kvindelige, som var sket i den danske nation. Kvinderne og familierne var blevet sat i centrum for hele debatten om og den senere virkeliggørelse af en moderne velfærdsstat (27). Filmens skildring af det kvindelige, som i 30'erne blev set som en trussel mod nationens moral, var i 60'erne helt på linie ikke bare med samfundets virkelige funktioner, men også med hele tanken om kvinders frigørelse og ligestilling, som var i fremmarch. De skandinaviske velfærdsstater nævnes ofte som moderne nationer, hvor kvinder gennem ligestilling spiller en stor rolle i det offentlige liv og arbejde. Denne nye tolkning af det kvindelige gjorde det i 60'erne – muligt eller til og med ønskeligt, at kvinder etablerede sig som synlige i det offentlige rum og deltog i arbejdet. Deres fremtræden i det offentlige rum var ikke længere truende og umoralsk; – i det mindste ikke så længe, de holdt sig fra mandlige revirer og valgte at varetager opgaver, som velfærdsstaten overtog fra familierne.

Sideløbende med denne omtolkning og dens formning af fortællingen om Danmark skete der en sentimentalisering af de kvindelige arbejdsopgaver, som PH filmede. Malkning og klipning af får med håndkraft var blevet arbejder, som var flyttet til en sfærer, hvor både kvinder og mænd mere intimt plejede omgang med naturen. Særlig fårehold og -klipning var således udprægede symbolske handlinger for en del tidligere hippier, som fra omkring 1970 flyttede »ud på landet« for at leve mere »naturlige liv«.

Nuets forgængelighed

Fortællinger udgør rammer for forståelser af hverdagsliv og identitet. To film og deres historier belyser, hvorledes fortællinger om det nationale fremstilles, modsiges og accepteres i processer over tid. PH skabte en filmisk geografi, hvis bevægelige stil, fremstilling af det kvindelige og fravær af sammenhæng i rummet gjorde den til et omdiskuteret samtids-billede af Danmark. Bevægeligheden og anonymiteten gjorde det fortidige utilgængeligt for betragtere og det fremtidige til en trussel.

En generation senere var PHs samtids-billeder blevet fortid; og disse for-

tids-billeder fornægtede ikke den af det store flertal accepterede fortælling om, hvordan Danmark var blevet dansk. Fordi PH ikke havde fremhævet historien og etableret en alternativ tolkning af den, kunne hans film, som en stemningsfortættende tidslig forskydning af det nationale, fra 60'erne skrives ind i fortællingen om vejen til det særlig danske. *Danmark* placerer sig således side om side med *Kongen bød*.

PHs moderne geografiske billeder blev indhentede af nuets forgængelighed og blev en del af den danske nations tilbageskuende, stemningsmættede traditioner.

Noter:

1 Dette er en grundlæggende pointe i et af de arbejder, der oftest drages frem i studier af det nationale og traditioner, Eric Hobsbawm & Terence Rangers begreb og antologi: *The Invention of Tradition*, fra 1983 (Cambridge: Canto, 1992). 2 For en diskussion af et sådant tilfælde, se min artikel om opvask: Eksilets konkretisering. Om den personlige erfaring af anderledeshed (*Tidskriftet Antropologi* nr. 28, 1993). Om medier og det nationale, se Orvar Löfgren: *Medierna i nationsbygget*. Hur press, radio och TV gjort Sverige svenskt (Ulf Hannerz (red): *Medier och kulturer*. Stockholm: Carlssons, 1991). 3 For en diskussion af nationale kulturprocesser i modsætning til kulturprocesser i nationer, der ikke betegner de samme følelsesmæssige forankringer, se Marianne Gullestad: *Small Facts and Large Issues: The Anthropology of Contemporary Scandinavian Society (Annual Review of Anthropology, vol 18, 1989)*. 4 Om alle nationers lignende forsøg på at besidde et fast repertoire af kulturelle repræsentationer, se Orvar Löfgren: *The Nationalization of Culture (Ethnologia Europaea XIX,1, 1989, s. 7ff)*. I et essay har jeg diskuteret relationer mellem stavnsbåndsløsningen, etableringen af et symbolsk, dansk rum omkring Frihedsstøtten, i København, og de to films historier. Se: *Danernes mark (Anders Linde-Laursen & Jan Olof Nilsson (red): *Möjligheternas landskap. Nordiska kulturanalyser*. København: Nord 1994:21, Nordiska ministerrådet)*. 5 For en diskussion af dette, se Anders Linde-Laursen: *Er Sverige interessant? Om modernitet og hundrede års danskhed (Nationella identiteter i Norden – ett fullbordat projekt? Sjutton nordiska undersökningar redigerade av Anders Linde-Laursen och Jan Olof Nilsson. Stockholm: Nord 1991:26, Nordiska rådet)*. 6 I virkelighedernes verden blev færdiggørelsen af monumentet i 1797 overhovedet ikke fejret. Den politiske udvikling efter 1788 både hjemme og ude – og da særlig i Frankrig – havde gjort det umuligt (Karin Kryger: *Frihedsstøtten*. Landbohistorisk Selskab, 1986, s. 50ff). 7 *Der er et yndigt land*, skrevet af Adam Oehlenschläger formentlig i 1819, er den ene af Danmarks to (!) nationalsange. Den anden er *Kong Kristjan* skrevet 1779 af Johannes Ewald. 8 Tilbagegangen i udlånet er signifikant for den forandring af fortællingen om det danske, som fra de sidste år i 1980'erne er slået stærkt igenem, og med denne den begrænsede mulighed landbruget og dets organisationer i dag har for at formulere temaerne for den offentlige debat (se diskussionen i Anders Linde-Laursen: *Er Sverige interessant? Om modernitet og hundrede års danskhed*, op. cit. s. 51ff). 9 Denne gennemgang bygger på følgende arbejder: Peter Schepelern: *Danmarksfilmene* (Statens Filmcentral, uden år); Jørgen Sørensen: *Danmarksfilmen og Danske billeder* (København: Gyldendal, 1980); Paul Hammerich: *Lysmageren. En krønike om Poul Henningsen* (København: Gyldendal, 1986), samt på materiale i Det danske Filmmuseums arkiv. Fra dette materiale stammer også citaterne. 10 Oprindeligt havde PH forestillet sig en »neger-dreng« (hvilket på nogen vis ville have været mere i overensstemmelse med valget af jazz som ledsagemusik). Men i komitéen blev det foreslået, at en kineser ville være mere passende. Man foreslog også den kinesiske ambassadørs søn til rollen; som han også siden fik. Hvorfor komitéen ønskede denne forandring af rollebesættningen er ikke klart. Måske var man bange for, at PH skulle gentage skandalen fra nogle få år inden,

da han havde kaldt den sorte artist Josephine Baker for: »den moderne unge pige« og »et dybt naturligt menneske« (Hammerich op. cit. s. 209). I hvert tilfælde var PH så betaget, at hun kom med i en af sangteksterne, han skrev til *Danmark*. 11 Der havde i komitéen tidligere været betænkeligheder over musikken, og PH havde skrevet et forsvar for den, hvori han peger på, at danske sange ikke er forståelige for det internationale publikum, filmen rettede sig mod. Desuden ville det i dette tilfælde ikke være muligt at tilfredsstille både »de ældre (det vil sige traditionelt indstillede)« og »de unge (eller mere moderne indstillede)«. Af hensyn til udlandet valgte PH den moderne musik, der også »taler et overalt forståeligt sprog i rytmisk og stemningsmæssig overensstemmelse med billedfilmen« (Sørensen op. cit. s. 51 f). Ifølge Børge Høst (se nedenfor) har PH fortalt, at han i sangteksterne – der ikke blev oversat til de udenlandske versioner – forsøgte at indarbejde ord, som skulle kunne opfattes på andre sprog for at understrege, at filmen var lavet for et udenlandsk publikum. 12 Det kan tilføjes, at det kan vi ikke. PHs forsøg på at undgå det forudsigelige, turistiske er ikke blevet fulgt op. I enhver senere præsentation af Danmark for internationalt publikum er Den lille Havfrue naturligvis med. Skønt monumentet ikke indtager nogen særlig fremstående plads i dansk selvforståelse og ikke kan ansues som et nationalt monument, så er det et afgørende og integreret element i det billede, man i Danmark tror, udlandet har af nationen. 13 Det skal understreges, at det ikke er helt klart, hvorledes de forskellige udgaver forholder sig til hinanden. Den udgave, jeg kender til, er Høsts rekonstruktion, der har dansk tale. 14 Anmeldelse i »Vi Gymnasiaster« (radikal-socialistisk blad, her citeret efter Hammerich op. cit. s. 277). 15 Theodor Christensen: »Problemet Danmarksfilm« (genoptrykt i Sørensen op. cit.). 16 Se Helge Strunks kommentar i *film-uv* 50, 12. årgang, nummer 6, Bagsværd: FilMovi 1978, s. 18-19. 17 Se Erik Bamouw: *Documentary. A History of the Non-Fiction Film*. Revised Edition (Oxford: Oxford University Press, 1983, specielt s. 51-81). 18 For en illustration af dette, se teksterne i Poul Henningsen: *På Hundredåret. Tekster 1918-1967* (2. reviderede udgave. Olav Harsløf (red). København: Hans Reitzels Forlag, 1994). 19 Om hans engagement se for eksempel skriftet: *Hvad med Kulturen?* (København: Monde 1933), og artiklen: »Du er selv Nazist« fra 1933 (genoptrykt i Sørensen op. cit.). 20 Se for eksempel Jan Olof Nilssons bidrag: »Modernt, allt för modernt« (*Nationella identiteter i Norden – ett fullbordat projekt?* Sjutton nordiska undersökningar redigerade av Anders Linde-Laursen och Jan Olof Nilsson. Stockholm: Nord 1991:26, Nordiska rådet). 21 Der findes ord, som fremhæver denne kønslige dobbelthed: fædreland og modersmål, er sådanne centrale termer. Om køn og nation, se for eksempel: George L. Mosse: *Nationalism and Sexuality. Middle-Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe* (Madison: University of Wisconsin Press, 1985); Linda Colley: *Britons. Forging the Nation 1707-1837* (New Haven: Yale University Press, 1992) og Brit Berggreen: »Kvinner selv ...« Kvinners nasjonale erfaring (*Nationella identiteter i Norden – ett fullbordat projekt?* Sjutton nordiska undersökningar redigerade av Anders Linde-Laursen och Jan Olof Nilsson. Stockholm: Nord 1991:26, Nordiska rådet). 22 Om den borgerlige families verdensbillede, se Jonas Frykman & Orvar Löfgren: *Den kultiverade människan* (Lund: LiberLäromedel, 1979). 23 Om nationers ret til sine kvinders seksualitet, se Anette Warring: *Tyskerpiger under besættelse og retsopgør* (København: Gyldendal, 1994). 24 Se Niels Kayser Nielsen: Dem fra Farre med det røde V (Anders Linde-Laursen & Jan Olof Nilsson (red): *Møjligheternas landskap. Nordiska kulturanalyser*. København: Nord 1994:21, Nordiska ministerrådet). 25 Se for eksempel teksten: *Kvindemenneske*, fra 1935 (genoptrykt i Henningsen op. cit.). 26 Richard Handler og William Saxton gør sig nogle interessante overvejelser over, hvorledes ønsket om at opleve historie skyldes, at historien giver mennesker en følelse af sammenhæng, som samtiden ikke synes at kunne byde på (Richard Handler & William Saxton: *Dyssimulation: Reflexivity, Narrative, and the Quest for Authenticity in »Living History«*. *Cultural Anthropology* vol 3, no. 3, 1988). 27 Se Jan Olof Nilssons gennemgang af situationen i Sverige: *Alva Myrdal – en virvel i den moderna strömmen* (Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1994).

Summary

National Image. The story of two movies and their portrayal of the Danish imaginet community

Two of the greatest Danish movies from the 1930s, i.e., *The King Commanded* (1938) and Poul Henningsen's *Denmark* (1935) present the Danish nation from two entirely different angles.

The King Command was produced in honour of the 150th anniversary of the Abolishment of Serfdom in 1938. The movie's tribute to peasantry, family farming, and the long, peaceful evolution of Danish democracy as well as to the historical tradition of the same elements was adhering to the generally accepted narrative on Danishness. The epic structure of the film offered ample opportunities for individuals identification with the national collective and its history. *The King Commanded* won an instant popular acclaim that was sustained until about 1990.

In 1935 the Ministry of Foreign Affairs commissioned a film that was to present Denmark to audiences abroad. The movie entitled *Denmark* – directed by Poul Henningsen (PH for short) gave a kaleidoscopic picture of everyday live in Denmark. It stirred up a controversy and PH was subsequently forced to make a number of changes. A formal analysis shows that it was the movie's metaphorical language, its way of presenting women and modern life that made it extremely unpopular with its contemporaries.

The vision expressed by PH through his images became synonymous with a sombre view of the future harboured by many. However, to PH modern life signified also *liberation*. Others viewed it only as a threat, a loss of context, individuality, and biography. Thus, both form and content of the film presented a stark contrast to the portrayal of specifically Danish qualities and their historical origins.

In 1964 the original version of PH's film was reconstructed and it became very popular. Many were wondering why thirty years earlier the film had caused such a stir. The intervening generation had made people view PH's images from a different perspective. In the 1930s they were perceived as a dystopia, a contemporary vision of a futuristic, urbanized landscape subjected to modern rhythms. In the 1960s, however, the same images had become the utopia of a well-known, democratic and popular past. Similarly, the film's portrayal of the female role that was considered a threat to the moral of the nation in the 30s, had in the 60s become the norm for gender roles and an accurate picture, consistent with the advancement of the women's liberation movement.

The movie by PH – its style, its way of presenting women, and its lack of traditional spatial continuity became a much-discussed presentation of contemporary Denmark. A generation later PH's contemporary images had become a thing of the past and they did not in any way refute the narrative generally accepted by the majority of how Denmark had become typically Danish. Hence, since the 60s PH's movie *Denmark* has become an integral part of the story about the road to becoming Danish. Thus, eventually it was given the same status as *The King Commanded*, to whose message it had been an antithesis during the 1930s.

The fate of these two movies demonstrate how various narratives on the nation epic emerges, are rejected, the eventually accepted over a period of time. The images and the shift in the interpretation of them constitutes an illustration of the way in which an understanding of everyday life and identity within national borders has undergone changes.

Formidling af arbejderkultur

Af Annette Vasström

At formidle betyder at overføre og fortolke et budskab fra en gruppe af mennesker til en anden, enten ved hjælp af lyde tegn og fagter eller i form af materielle objekter.

Et eksempel på den klassiske form for formidling er fortællingen. Her er mediet for formidlingen det *talte* ord, og formidlingen sker i en situation af samtidighed, i en direkte kontakt mellem budbringer/medie og modtager/publikum. Budskabet kan også overføres gennem nedskrevne ord eller tegn, hvor overførslen af budskab fra mediet/fortolkeren til modtageren (læseren) kan finde sted i et uendeligt tidsperspektiv – budskabet sigter ikke kun på nutiden men også på »eftertiden«. Endelig kan budskaber formidles gennem den materielle tingsverden, ved at sammenstille og udstille de fysiske objekter som mennesker har skabt og brugt i tidens løb i hverdagsliv ved ceremonier og fester, i profane som sakrale sammenhænge.

Museerne – de kunsthistoriske som de kulturhistoriske – er institutioner, som arbejder med menneskers tingsverden. For museerne er de materielle genstande ikke alene en vigtig *kilde* til viden om tidligere tideres kulturer men også det primære *middel* for en fortolkning og formidling af viden om den kulturarv, museerne er sat til at varetage.

Genstande som kilde til og udsagn om kultur

Er alle de mange ting rundt omkring på museerne virkeligt nødvendige? Og hvad er det tingene rummer for budskaber som ikke kan formidles gennem ord eller billede? Disse »håndgribelige« ting, hvad fortæller de os?

Museer opbygger samlinger af genstande. Samlingerne består af ting, som engang indgik i en specifik sammenhæng ude i den »virkelige« virkelighed. På museet plukkes de ud af deres sammenhæng, defineres, kategoriseres og får et genstandsnummer. Genstanden indgår nu i en ny – en »museal« virkelighed, den er blevet »musealiseret« som et nummer i samlingen.

De mange genstande rundt omkring på museernes hylder rummer mæng-

der af lagret information om produktion, brug og nedslidning igennem deres livsforløb. I deres udgangspunkt fortæller de om selve produktionen, – om materiale og fremstilling. De fortæller om brug og funktion til hverdag og ved højtider og de fortæller også om gradvis slitage, degradering og den endelige kassation. Når ting havner på museum skyldes det netop, at de er »puffet ud« af de »aktive« gestandes virkelighed. De har ophørt med at fungere, fordi de var slidt op, var blevet upraktiske, forældede, umoderne. Ved dette kritiske punkt i genstandenes livsforløb bliver de enten kasserede og destrueres eller tilføjes nyt liv, enten på det frie marked f.eks. på loppermarkedet eller antikvitetsmarkedet, eller som museumsgenstand. En genstand kan gennemgå flere sådanne brugs-cykler og hver gang det sker vil den få tillagt en ny værdi. Museerne er en integreret del af det marked som opgraderer og værdisætter genstande; for de kulturhistoriske museers vedkommende gælder dette især fordi genstandene for museerne rummer øgede informationer jo flere »brugsforløb« de har gennemgået.

Det er denne genstandens indlejrede information om brug og funktion såvel som symbolsk indhold, som det er museets opgave at forløse og formidle. Genstanden fortæller ikke umiddelbart disse ting »af sig selv«, de skal ofte fravristes den ved hjælp af andre kildegrupper.

De udsagn som skal aflokkes genstandene handler ikke blot om tingene selv – de handler i sidste instans om menneskene bag tingene, dem der producerede, dem der brugte dem, holdt af dem, tillagde dem betydning og om dem, der tilsidst kasserede tingene. Men også om de mennesker der støvede tingene af, reparerede dem og brugte dem i nye sammenhænge, tillagde dem nye betydninger og om dem, der til sidst bragte tingene ind til museet.

Men hvorfor kan vi så ikke bare nøjes med at indsamle oplysninger om disse mennesker gennem fotografier og arkivalier, eller ved at »både« TV og Radio? Har vi ikke nok af kildemateriale uden vi behøver alle de ting, som desuden tager vældig meget plads op? Hvad er det egentlig, tingene fortæller, som vi ikke kan få oplysninger fra andre steder?

Hvis vi gjorde det tankeeksperiment, at vi afskaffede alle museer og »gemte på« historien i form af arkivalier, fotografier og film – alle de 2-dimensionelle, »flade« kilder, så ville museerne uden tvivl opstå igen fordi tingene berører os på en anden måde end både ord og billeder. De er tre-dimensionelle, eksisterer i tid og i rum, som vi selv gør det. De formår at tale til mange andre sanser end den visuelle: de er stofflige, man kan snuse til dem, røre ved dem, og de *fylder!* De er påtrængende, og stiller krav til os om at blive begrebet, forstået.

De fortæller os først og fremmest, at de har været dele af en helhed, af en kontekst, en sammenhæng, som vi nu kun kan observere i brudstykker, men de fortæller os også at denne helhed har været *virkelighed* for mennesker –

engang – og i sig bærer de budskaber om denne virkelighed, som kan fortolkes af os. Genstandene indgår dermed i en kommunikation mellem nutid og fortid, – de er tegn i et sprog, kulturens sprog, som overfører budskaber i tid og rum. Disse budskaber er en integreret del af kulturen, og museernes fortolkning og formidling afhænger derfor af hvilken kultur- og samfundsopfattelse fortolkningen hviler på.

Kulturbegreb og arbejderkultur

På Arbejdermuseet havde vi engang en medarbejder i registreringsafdelingen. Han var meget historisk interesseret og optaget af at studere arbejderklassens og -bevægelsens historie, især med henblik på det politiske niveau i klassekampen. Han arbejdede på museet efter eget ønske, men oplevede vist nok lidt af et kulturchock ved konfrontationen med de genstande han fik i hånden. Set med hans øjne havde arbejderne generelt en rystende dårlig smag, og han mente det var forkert af museet at indsamle og bevare genstande som udadtil fortalte om, hvor dårlig en smag arbejderne faktisk havde; set fra hans synspunkt medvirkede vi herigennem til en nedvurdering af arbejderkulturen, vi burde i stedet kun udstille de »gode« arbejderhjem, de progressive hjem, hvor man havde indrettet sig i overensstemmelse med funktionalismens idealer om det lyse, lette, *funktionelle og praktiske* hjem uden præg af nostalgi og forvirret stilblanding, der kunne røbe småborgerlige tilbøjeligheder.

Det vores medarbejder i virkeligheden spurgte om var: er arbejderkulturen nu også fin nok til at komme på museum? Burde vi ikke nøjes med at vise det unikke ved arbejderkulturen, og så gemme den dårlige smag, de fattige hjem, og det snavsede arbejdstøj? Burde man ikke kun udstille arbejderens søndagskultur, fanerne, sammenholdet, organisationskulturen for dog at »hæve« arbejderkulturen op på det niveau, hvor den kunne tåle sammenligning med andre kulturer?

Museumsverdenen har sit eget sociale hierarki afhængigt af, hvilken del af markedet museerne er tilkøbet. Kunstmuseerne indtager her en helt speciel position i kraft af deres legitimering af kunstværkers værdiakkumulation. Men også de kulturhistoriske museer indtager forskellige positioner i kraft af deres samlingers omfang og indhold. Nationalmuseet, der rummer de samlinger som legitimerer Danmark som en nationalstat, indtager en dominerende position i hierarkiet i relation til f.eks. Arbejdermuseet. Dette mærkes helt ned i dagligdagen, fordi folk kontakter os om genstande, de ikke selv finder fine nok til at komme på Nationalmuseet – de fornemmer istedet at Arbejdermuseet, »det er vores museum, her er tingene gode nok«. Hvis

I Arbejdermuseets udstilling om arbejderfamilien i 1950erne har museet indrettet en lejlighed med møbler typiske for perioden. (Foto: Allan Schnipper, Arbejdermuseet).

vi ikke netop tog imod og udstillede de ydmyge ting, hverdagens ting, så vilde vi være med til at cementere hierarkiet.

Hvis vi stræbte efter at »hæve« udstillingernes stil-indhold, og rensede ud blandt »rædslerne«, ville vi bekræfte arbejderkulturen som en underordnet kultur i forhold til den mere rigtige og nationale kultur. Derfor udstiller vi med stor fornøjelse de mange ting, de slidte, mærkelige kuriøse ting, som »vores« mennesker har brugt, har samlet på og holdt af. Gjorde vi ikke dette ville vi acceptere, at retten til at definere det »rette« liv den »rigtige« kultur lå uden for arbejderens rækkevidde.

Museumsloven pålægger museerne at bevare og dermed også at definere »kulturarven«. Denne kulturarv blev indtil for ganske nylig defineret som omfattende den kunsthistoriske, den arkæologiske og den førindustrielle kultur, mens industrialismens kultur først i de sidste tiår er blevet genstand for en egentlig indsamlingspolitik. Den organiserede arbejderbevægelse har dog efterhånden kunnet udfordre den dominerende kulturs opfattelse af det rigtige – det korrekte liv og har tilkæmpet sig en position indenfor en del af den dominerende kulturs bastioner. Arbejdermuseets etablering for 10 år

siden er en logisk konsekvens af denne kamp om retten til selv at kunne definere sin fortid som en del af den nationale kulturarv.

Formidling af arbejderkultur

Den arbejderkultur Arbejdermuseet skal formidle til en omverden er således en kultur, der har været præget af en konstant kamp om at sikre sig en placering i relation til den dominerende kultur, en kamp der nogen gange har ført til en accept af den dominerende kultus normer, mens det i andre tilfælde har været muligt at etablere en mere offensiv modkultur. Kampen føres ikke blot på et overordnet politisk og økonomisk plan men helt ind i hverdagen, hvor den præger de sociale relationer og kulturelle udtryksformer. Denne kamp om retten til at definere sit eget liv og sin egen kultur bør præge selve formidlingssituationen, som jo i sig selv indebærer en legitimering af arbejderkulturen i relation til den dominerende kultur.

Formidlingen er en kommunikativ proces der enten kan være præget af belæring – af en-vejs kommunikation – eller af interaktion og deltagelse. De klassiske museumsudstillinger var i høj grad udtryk for de belærende, typologiserende holdninger, hvor genstandene blev brugt til at demonstrere den vestlige civilisations udvikling fra det enkle til det komplicerede. Her var det den dominerende kultur som belærte om sin egen oprindelse og fundament, hvor udviklingen var en naturlig, uundgåelig udviklingsproces.

På Arbejdermuseet har vi i stedet arbejdet med den interaktive formidling, og bestræbt os på at arbejde med et udstillingsprog, hvor genstandene indgår i en sammenhæng, som gør dem umiddelbart genkendelige. Dette fører til et andet udstillingsprog end tidligere, et sprog hvor detaljernes mængde skal overbevise og vække minder så man genkender forskellige situationer, og gennem genkendelsen også forstår, hvad der fortælles. Her ved kommer udstillingen til at indgå i en dialog med de mennesker, som besøger museet.

På Arbejdermuseet kan publikum groft indeles i to grupper – dels gruppen af »os selv« – af lønarbejderne, arbejderfamilierne – som selv er bærere af den kultur, museet fortæller om, dels »de andre«, udenforstående, med rod i en anden kultur. Hvor »de andre« forbliver publikum, betragtere, så er gruppen af »os selv«, arbejderfamilierne, en forudsætning for museets eksistens, – det er fra denne gruppe museet henter sin viden om arbejderkulturen i dens mange forskellige variationer.

Samspillet med publikum giver mange forskellige formidlingsmuligheder, hvilket der gives eksempler på i det følgende. Der er imidlertid også klare begrænsninger i museets muligheder for at indsamle og formidle viden om centrale elementer i arbejderkulturen, og derfor har museet ned-

Publikum i Udstillingen om familien Sørensen. (Foto: Allan Schnipper, Arbejdermuseet).

sat en projektgruppe, som udvikler mulighederne for et helt nyt museumscenter, der kan dække de områder, Arbejdermuseet har vanskeligt ved at formidle.

Familien Sørensen – historien om en »ægte« arbejderfamilie

I begyndelsen af 1990 blev vi på museet spurgt, om vi var interesserede i at overtage en komplet lejlighed, som havde stået praktisk taget urørt siden 1915. Lejligheden havde tilhørt en arbejdsmand og hans familie, og familiens næst yngste, den nu 92-årige Yrsa, skulle flytte på plejehjem. Museet får ofte henvendelser om at overtage møbler og andet indbo, men som regel er der kun tale om dele af et møblement: spisebord og stole, en sofa eller lignende. Her var der mulighed for at overtage og udstille en hel lejlighed med komplet inventar.

Historien om Yrsas lejlighed viste sig at være en historie om en helt almindelig arbejderfamilie, der engang i forrige århundrede flyttede fra lan-

Yrsa Sørensens hjem på Gl. Kalbrænderivej. Her havde hendes familie boet siden 1915. Museet overtog lejligheden i 1990 og den er nu opstillet på Arbejdermuseet. (Foto: Allan Schnipper)

det ind til byen for at få bedre muligheder. Familien bestod af brænderiarbejder P. M. Sørensen, hans kone de 8 børn de efterhånden skaffede sig. I 1915 flyttede de ind i en lejlighed på Gl. Kalkbrænderivej på Østerbro. Indtil da havde de boet mange forskellige steder på Østerbro, men i denne lejlighed blev de boende, og da forældrene døde overtog børnene lejligheden. Der blev imidlertid ikke ændret på møbleringen eller på lejlighedens udstyr og den giver derfor et godt billede af den ufaglærte arbejder lejlighed i begyndelsen af dette århundrede, et miljø det ellers er vanskeligt at dokumentere, fordi tingene er forsvundet – slidt op eller kasseret.

Museet lod derfor Yrsas lejlighed være den røde tråd i udstillingen om *Familien Sørensen*, en udstilling, der til forskel fra museets øvrige permanente udstillinger om perioder i arbejderklassens historie, fokuserer på en

Stuen i Yrsas hjem. Her trakteredes familien på kaffe, kaffebrød og chokoladepastiller ved særlige begivenheder, som dengang dronning Elizabeth besøgte byen. Fra stuevinduet var der fint udkig til kortegens rute ad Ndr. Frihavnsgade. Foto: Allan Schnipper, Arbejdermuseet.

konkret familie, og familiens liv igennem flere generationer i et arbejderkvarter i København. Familien er »autentisk, og lejligheden er det, men en stor del af udstillingen er opbygget omkring rekonstruerede miljøer, for at fortælle om den hverdag, familien levede i igennem mere end 100 år: Vandringen fra landet til byen i forrige århundrede, jagten på en lejlighed omkring århundredeskiftet, fritidslivet og arbejdslivet. Udstillingen anvender således forskellige metoder til at skabe en autencitet og genkendelighed, dels i form af den »ægte« men noget nedslidte lejlighed, dels i form af kopier og rekonstruktioner. Udstillingen problematiserer dermed også opfattelsen af »det ægte«, for i hvilken situation oplever vi det mest »ægte« miljø? I den gamle dames nedslidte barndomshjem, eller i museets andre udstillinger med rekonstruerede hjem fra 30'erne og 50'erne.

Havnearbejderudstillingen – en udstilling om en »autentisk« situation

I efteråret 1991 åbnede museet en særudstilling om havnearbejdet og havne-

arbejdernes vilkår. Ofte planlægges udstillinger inspireret af jubilæer eller andre mærkedage; men her var udstillingen inspireret af interne diskussioner på museet, først og fremmest forårsaget af et behov for at dokumentere og beskrive arbejdsprocesser, som netop nu undergik kraftige ændringer som følge af ny teknologi. Museet havde meget få genstande fra havnelivet, og ikke nogen særlig stor viden herom. Udstillingens emne blev fastlagt ca. 1½ år før åbningen, og i løbet af dette tidsrum lavede vi samtidig et dokumentations- og indsamlingsprojekt. Gennem havnearbejdernes fagforening fik vi et meget tæt samarbejde med havnearbejdernes efterlønsklub og med »Havneklubben af 1980« som organiserer Frihavnens arbejdere. Frihavnen er langt den største arbejdsplads i havnen i dag. Desuden fik vi hjælp fra arbejderne i den »gamle« havn, der idag kun omfatter Sydhavnen. Havnearbejderne stillede op til flere interviews såvel enkeltvis som i grupper. De hjalp os med at finde gamle arbejdsredskaber og arbejdstøj frem, de gav os gode råd om, hvordan en rigtig »længe« skulle lægges i en strop, viste os hvordan man bedst arbejdede med »hooksene«, når der var tale om sækkegods eller kassegods, og fortalte os mange gode historier fra havnemiljøet om arbejdskampe og sammenhold, om »farligt gods«, der kunne koste helbred og liv, og om den »til tider lidt letsindige omgang med godset«, som de selv udtrykte det, der kunne give udbytte i form af kaffebønner, nye tennis-sko, arbejdstøj, nogle dråber whisky, eller hvad man sådan ellers trængte til.

Undersøgelsen bragte meget materiale ind til museet: beretninger såvel som genstande. Det blev en udstilling som formidlede på mange forskellige »planer«, bl.a. fordi selve emnet: havnen, tvang os til at vælge en anden form end en opbygning af autentiske miljøer. I stedet valgte vi at fokusere på afgørende *situationer* i havnearbejderens hverdag: udmønstringen til arbejdet centreret omkring en spændende figurgruppe, skabt af billedhuggeren Lisbet Stevens, skibslasten, fuld af kaffesække i færd med at losses, og varmestuen hvor et af sjakkene får udbetalt dagens akkordløn, mens andre stadig sidder og venter på at få en aften eller natte-tjans. Som kontrast til disse tre miljøer skitserede udstillingen den moderne havnearbejder i containerhavnen, med moderne arbejdstøj, walkie-talkie og papirerne om den nye 2-årige havnearbejderuddannelse fremfor sig. Udstillingen var imidlertid kun halvdelen af formidlingen, idet vi producerede et diasshow som introduktion til udstillingen, en antologi og en billedkalender. Endelig fik vi etableret et meget fint samarbejde med havnearbejderne, idet en gruppe på 10 »efterlønnere« stillede sig til rådighed som guider. Hver tirsdag i hele udstillingsperioden kunne skoleklasser således gennemgå udstillingen sammen med to havnearbejdere, som selv havde prøvet det hele: mønstringerne, ventetiden og det hårde slid, men også spændingen omkring hvilket

Tidligere havnearbejder Leo Bjergsted viser en skoleklasse rundt i udstillingen 16 tons, der skildrede arbejdet i havnen. (Foto: Allan Schnipper).

skib man kom ud på og endelig – glæden over godt kammeratskab og sammenhold under konfliktsituationer.

Udstillingen afprøvede en række nye formidlingsformer på en gang, og især vores stampublikum syntes på mange måder, det var en svær udstilling. Vi udfordrede mange tabuer. For det første startede udstillingen med diasshowet. Det betød at rummet henlå i halvmørke, hvilket forvirrede en del. Dernæst havde vi med vilje opbygget havnemiljøet således, at den besøgende under sin rundgang i udstillingen uundgåeligt måtte gå ind mellem mønstringsgruppens figurer, og derved selv blive en del af sjakket. Overfor sig så den besøgende så formandens barske mine og pegende finger – er det mig, han mener? Omkring mønstringsgruppen lå der opstabled kasser, sildetønder og sække, så man næsten snublede over dem. Sildetønder og – kasser spredte en velsignet lugt, så udstillingen lugtede i hvert fald ikke af »museum«. At træde ind igennem denne del af udstillingen i tæt kontakt med figurer og genstande og med sildelugten i næsen virkede som sagt skræmmende på en del gæster, og vores opsynspersonale bebrejdede os kraftigt vores forsøg på fornyelse af udstillingsformen. Selv var vi imidlertid glade for de kraftige reaktioner, fordi de demonstrerede at udstillingen

ikke kunne undgå at påvirke publikum, – en situation som i højeste grad var tilsigtet.

Arbejdermuseet som forsamlingsbygning, – formidling gennem brug

Arbejdermuseets største »genstand« er selve den bygning, museet ligger i: Arbejdernes Forenings og Forsamlingsbygning. Opført i 1879 for at give arbejderne husly mod politisk forfølgelse er den i sig selv et monument over arbejderne kamp mod den dominerende kultur, den udgør et domæne, der i bogstaveligste forstand blev erobret fra borgerskabet. Huset rummede i over 100 år kontorlokaler og festlokaler for forskellige grene af den organiserede arbejderbevægelse, og arbejdet med at fylde nogle af bygningens rum med aktiviteter, der ligger tæt på husets oprindelige funktion er en af museets vigtigste formidlingsopgaver i dag. Denne genoplivning – revitalisering – sker i tæt samarbejde med husets mange forskellige brugere, og aktiviteterne strækker sig fra arrangement af møder og generalforsamlinger over teater- og koncertforestillinger til højtidelige arrangementer som LO's kulturpris-overrækkelse og den tidligere LO-formands begravelse. Revitaliseringen indebærer først og fremmest aktiviteter i huset, men også en genskabelse af de autentiske rammer, som restaureringen af den gamle festsal og indretningen af et klassisk dansk ølhalle-miljø i kælderen. Museets placering i forsamlingsbygningen har derfor defineret mange af museets aktiviteter, men placeringen begrænser også mulighederne for at formidle den væsentlige del af arbejderkulturen, som knytter sig til selve arbejdslivet. Museets lokaler er helt enkelt for små til at fremvise de lange rækker af maskiner som var karakteristiske for industriproduktionen.

DOKKEN. Om planerne for et nyt oplevelsescenter i København

Siden 1990 har Arbejdermuseet arbejdet med at udvikle et nyt museums-koncept, Dokken, museums- og feriecenter. Ideen med projektet er at skabe muligheder for at formidle en vigtig del af arbejder- og industrikulturen: selve arbejdslivet i dets farlige, skræmmende, og fascinerende facetter. Den nye teknologi er samtidigt ved at udslette resterne af den gamle industrikultur, og overalt i Europa arbejdes der derfor med projekter omkring bevaring af industrimiljøer. I Danmark har Miljøministeriet først indenfor de seneste år for alvor fået øjnene op for betydningen af at bevare gamle produktionsanlæg, og der er gennemført en række bevaringsplaner og fredninger, som

Museets festsal er ramme om mange forskellige arrangementer i løbet af året. Her er der dækket op til morgenbord i forbindelse med arrangementet »Kammermusik med birkes« en søndag formiddag. (Foto: Allan Schnipper).

f.eks. fredningen af en stor del af Orlogsværftets produktionsbygninger på Holmen, med smedje, tørdok og kraner.

Det er netop disse bygninger Arbejdermuseet har planer om at genbruge til et nyt industri- og havnemuseum. Det nye museums- og feriecenter foreslås opbygget som et oplevelsescenter efter efter internationale forebilleder, hvor oplevelserne i museet kan kædes sammen med en række andre aktiviteter som bådture ud på Øresund, ophold i en af de ferieejligheder som bygges i tilknytning til museet, besøg i butikker og restauranter på området, eller blot slentreture langs kajerne i det meget charmerende miljø på Holmen.

Museet har arbejdet med planerne i ca. 5 år, og undervejs er de oprindelige tanker blevet ændret en del, men hovedindholdet i oplevelsesmulighederne ligger fast. Museet skal formidle industri- og transportarbejdets historie gennem en række udstillinger og arbejdende værksteder, med et reparationsværft for ældre jernskibe som en central del af museet.

Formidlingen bliver det vigtigste i museumscenteret. Med inspiration fra udlandet arbejdes der således med fire forskellige formidlingsteknikker: et multimedieshow om havnens og Holmens historie, et »dark ride« igennem et skibsværft, hvor de besøgende kører i vogne gennem en række scenerier, et »eksperimentarium« for industriarbejde, hvor der bliver mulighed for at

Smeden Kaj Larsen udsmeder en øjebolt af et stykke jern i havnevæsnets nu nedlagte smedje på Refshalevej i Københavns Havn. (Foto: Allan Schnipper).

afprøve en række teknikker og arbejde med emner som arbejdsmiljø og forurening, og endelig de arbejdende værksteder i tilknytning til reparationsværftet, hvor der bliver mulighed for at komme på besøg under ledsagelse af kyndige guider. Museet skal desuden rumme en række mere »traditionelle« udstillinger, der vil gøre brug af det udstillingssprog, som allerede er udviklet på Arbejdsmuseet. Disse udstillinger vil fortælle om havne- og transportarbejdet og om nogle af de mange varegrupper, som er passeret gennem havnen, f.eks. er der planer om et kaffemuseum i tilknytning til centeret.

Museumscenteret vil, hvis planerne lykkes, blive af et omfang som er usædvanligt for danske museer. Derfor vil det også rumme ressourcer til at indsamle og formidle viden om industrikulturen på en række områder, som nu må opgives, fordi de simpelthen er for ressourcekrævende. Idag er vi nok instillet på at frede en del typiske eller markante indsutrianlæg, mens maskinerne og andet inventar skrottes. Det betyder, at industriernes facader bevares, mens indholdet: produktionsapparatet, der lagde grunden til samfundets nuværende rigdom, og samtidigt sled på arbejdernes kroppe og sjæ-

le, det forsvinder. Det bliver svært at i fremtiden fortælle kommende generationer om denne del af kulturen, som dog prægede mere end 100 år af dansk historie. Industriproduktionen lagde grunden til velfærden og til den faglige og politiske mobilisering af arbejderne. Et museumscenter som kan fortælle dén historie, og samtidigt være med til at fastholde en del af den viden, som har sin rod i industriarbejdet, kan blive en vigtig faktor når det gælder om at fastholde industrialismens historie. Den historie er også en værdifuld del af den danske – og den fælleseuropæiske – kulturarv og den er en af forudsætningerne for at forstå det danske – og det europæiske samfund, som det fungerer i dag.

På DOKKEN som på Arbejdermuseet vil museumsdriften imidlertid basere sig på de samme principper, hvor museet vil bestræbe sig på at opretholde en dialog med sine brugere. Det, som skal dokumenteres, bevares og formidles, er en levende kultur, og i dette arbejde er det ikke muligt at forholde sig neutral, hverken når der indsamles, forskes eller formidles. Netop i relation til arbejderkulturen som en hovedsageligt domineret kultur underlagt andre gruppers bedømmelse af værdier i levevis og livsstil – bliver selve formidlingen et indlæg i en form for kamp – kampen om retten til at definere det »rigtige« liv.

Summary

Interpretation of workers culture

Is workingclass culture fine enough for museums? The article addresses the question of our curators' attempts at defining the cultural heritage worthy of being preserved for posterity. The Workers' Museum in Copenhagen considers its main objective not only to collect and exhibit artefacts representing the way of life of workingclass families through generations but also to explain the birth of this culture through a prolonged struggle to claim a position in society and hence the right to a share in our common Danish cultural heritage. The notion of workingclass culture as a culture of the oppressed plays an important role for the way in which workingclass culture is presented through exhibitions and activities at the museum. The author cites three examples and outlines the plans for a new project developed on the basis of the Workers' Museum's own experience with collections and exhibitions.

Det er bare plastic

Om den tidlige danske plasticindustri, fabrikanter, produkter og arbejdsvilkår

Af Sven E. Ottosen

Da de moderne plasticmaterialer – celluloseacetat, polystyren og nylon – kom frem efter Anden verdenskrig var det en sensation. Det var produkter som strømper, regnfrakker, hårspænder, kuglepennene hvor materialet og formgivningen kom fra det nye »slaraffenland« Amerika. Farverne var i starten dæmpede, idet man ville imitere de naturlige produkter såsom træ, læder og perlemor. Det varede dog ikke længe før plasticen fik klare, kraftige farver. Plasticen var blevet et selvstændigt materiale, der ikke behøvede at imitere andre materialer.

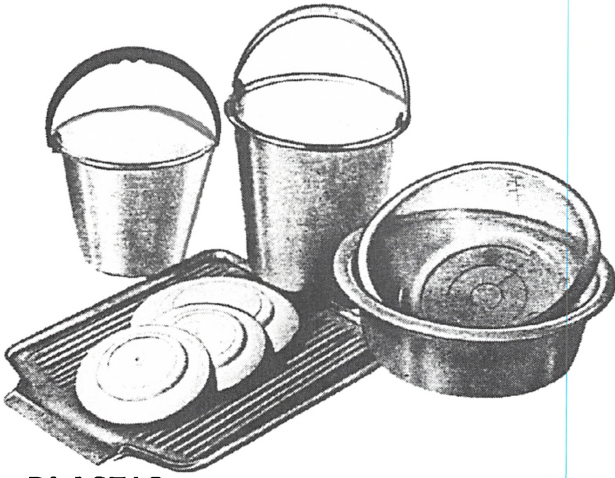
I 1950'erne blev udviklingsoptimismen markeret i tingenes formgivning. Her var fart over hverdagen og forbruget, og her var plastic det ideelle materiale. Materialet og den tekniske udvikling skabte mulighed for en billig masseproduktion, der kunne nå ud til alle forbrugere (1).

Overalt i vores hverdag sneg plastic sig ind. I køkkenet blev køleskabet både udvendig og indvendig fremstillet af plastic, og maden blev ikke mere gemt i lerskåle, men i pæne plasticdåser, som husmoderen havde købt, da hun var til »Tupperware-party«. Husmoderen kunne sige farvel til de tunge, emaljerede gulvspande og fejebakker, og i Daells Varehus katalog fra 1956 hedder det således:

»Spande, Baljer og Opvaskebakke af Plastic giver stor Lettelse i det daglige Husarbejde. Tingene er lette at bære, usædvanlige holdbare, smukke at se paa og skrammer hverken Gulv eller Køkkenbord« (2).

Alt kunne sælges bare det var i plastic

I 1950'erne kunne alt sælges, bare det var i plastic, og det medførte, at materialet blev brugt ukritisk og i flæng. Alt blev fremstillet i plastic: lysestager, der var yderst brandfarlige, teskeer der smeltede, når de kom i kaffe, fejblade, hvor håndtaget knækkede, dårlige regnfrakker, der knitrede og knækkede. Den ukritiske brug og brug af forkerte materialer gav efterhånden pla-

PLASTIC - let, holdbart og smukt

stic et dårligt ry. Det stærkt voksende antal plasticvirksomheder pressede prisen på produkterne, så man valgte billigere, dårligere eller forkerte materialer. Emner, der skulle produceres i nylon eller polyethylen blev støbt i polystyren og det medførte selvfølgelig, at de ikke kunne holde og gik i stykker (3).

En ny smart ide var, at fremstillet lysloftprofiler med akrylplader til banker og biografer. Hvis der gik ild i sådan et loft, faldt det brændende ned, men plastic kan man ikke ryste det af sig når det brændte. Det var smukt og solidt, men det duede ikke i det materiale (4).

Idag er plastic blevet en nødvendig del af vores hverdag, og en verden uden plasticprodukter ville være utænkelig. Den ukritiske brug af plastic i 1950'erne havde stadig, ifølge en AMI undersøgelse fra 1984, indflydelse på befolkningens holdning til materialet. Plastic havde et dårlig image, og produkterne blev vurderet som meget lidt attraktive, men anvendelige og lette at arbejde med (5). Idag er plastic utrolig mange ting, og holdningen til materialet er mere nuanceret. Plastic bliver brugt i så mange sammenhænge, at vi ikke lægger mærke til det mere. Men den nye mode, der lægger vægt på et nyt design, er med til at gøre plastic synlig igen. De nye former og farver bl.a på køkkenskåle fra virksomheden Rosti, har igen gjort plastic til et spændende materiale.

Plastic har dog også været et omdiskuteret materiale. Der har bl.a. været fokus på materialets evne til nedbrydning, samt udvikling af giftstoffer. I denne artikel har jeg valgt ikke at behandle dette område.

Lysetager af polystyren ca. 1950.

Plastic som fællesbetegnelse

Plastic er en fællesbetegnelse for mange forskellige syntetiske materialer, der kan inddeles i forskellige hovedtyper. De to vigtigste hovedtyper kaldes hærdeplast og termoplast.

Til hærdeplast hører bl.a. bakelit, urea og melamin, og den mest benyttede metode til at forarbejde disse materialer er pressestøbning. Plasticmaterialet anbringes i en åben opvarmet form, hvorefter formen presses sammen, og materialet fordeler sig i formen.

Til de termoplastiske materialer hører bl.a. celluloseacetat, polystyren, polyethylen, PVC og nylon. Den mest udbredte metode til forarbejdning af disse materialer er sprøjtstøbning. Materialet opvarmes i en cylinder, og under tryk sprøjtes det ind i en støbeforms hulrum, hvor det afkøles og stivner.

Plast eller plastic

Det er det græske ord *plastikos*, der betyder »som kan formes«, der har givet *plastic* sit navn, og det danske sprog fik tilført begrebet *plastic* fra engelsk. Det tidligste citat Dansk Sprognævn har er fra 1951, og på det tidspunkt stavede man ofte ordet med *k*, *plastik*. I 1955 fremsatte et terminologiudvalg, nedsat af Dansk Ingeniørforening, et forslag om at bruge betegnelsen *plast*, som blev brugt i Norge og Sverige. Stavemåden *plast* blev optaget første gang i 1962 i Nudansk Ordbog (6).

I 1960'erne blev *plastic* et fy-ord på grund af den ukritiske brug af materialet, og *plastindustrien* i Danmark har efterfølgende prøvet at få indført betegnelsen *plast*. Det skulle lede tankerne hen på noget veldesignet, smukt og alsidigt (7). Betegnelsen *plastic* alderen, der bruges om dette århundrede, optræder første gang i litteraturen fra 1960 og i dagbladet *Politiken* i 1961.

Jeg har valgt at bruge betegnelsen *plastic* i stedet for *plast*, bl.a. fordi det falder mig mere naturligt at sige *plastic*, men også fordi det er den folkelige betegnelse. Det underbygges af »Dansk Frekvensordbog«, som i en undersøgelse af aviser, tidsskrifter, litteratur o.l. fra perioden 1987-90, fandt én forekomst af stavemåden *plast*, mens der var 38 forekomster af stavemåden *plastic*.

Plasticindustriens start

Plastic bliver betragtet af mange som et nyt materiale, og tilsvarende opfattes *plasticindustrien* som værende en ung industri. Selvom materialet og industrien har fået sit gennembrud i vor tid, så kan *plasticindustrien* dog føres tilbage til midten af 1800-tallet.

I begyndelsen af 1800-tallet fremstillede franske, tyske og schweiziske forskere de første *plastic* materialer, og i 1860-70'erne opfandt man *celluloid*, samt en metode til at støbe dette materiale. *Celluloid* blev først brugt til billardkugler, som et erstatningsmateriale i stedet for elfenben, senere til tandproteser, skafter til kamme, spejle osv., men det blev indenfor filmområdet, den fik sin store betydning. I 1889 fremstillede Eastman Kodak den første *celluloid* film, og i 1920 var fotografiske film blevet det største anvendelsesområde for *celluloid*. Udviklingen indenfor anvendelse af materialet var gået fra en billig substitut til en uundværlig forudsætning for frembringelsen af nye produkter.

Celluloid var det første *plastic* materiale, der i 1890'erne kom til Danmark og det blev anvendt i forbindelse med skiltefremstilling. I en kort periode efter anden verdenskrig fik *celluloid* varefremstillingen en ekspanderende periode, hvorefter den blev udkonkurreret af nye termoplastmaterialer.

Skilt savet ud af en celluloidplade, 1940'erne.

Bakelitten kom til Danmark i 1917-19, og i starten blev materialet hovedsagelig brugt til produkter i tilknytning til det elektroniske og det elektriske materialeområde. Bakelitten slog igennem, der hvor dens funktionelle egenskaber og modstandsdygtighed overfor fugt og kemiske påvirkninger, var de iøvrigt anvendte materialer overlegen.

Celluloseacetat var det materiale, der lagde grunden til den moderne plasticforarbejdning. Det blev første gang fremstillet i 1905. I 1919 blev det første celluloseacetatpulver fremstillet i Tyskland, og på baggrund af dette termoplastiske materiale blev prototypen til den første sprøjtetøbemaskine fremstillet i 1921. I 1926 lykkedes det i Tyskland for første gang kommercielt at lancere en sprøjtetøbemaskine.

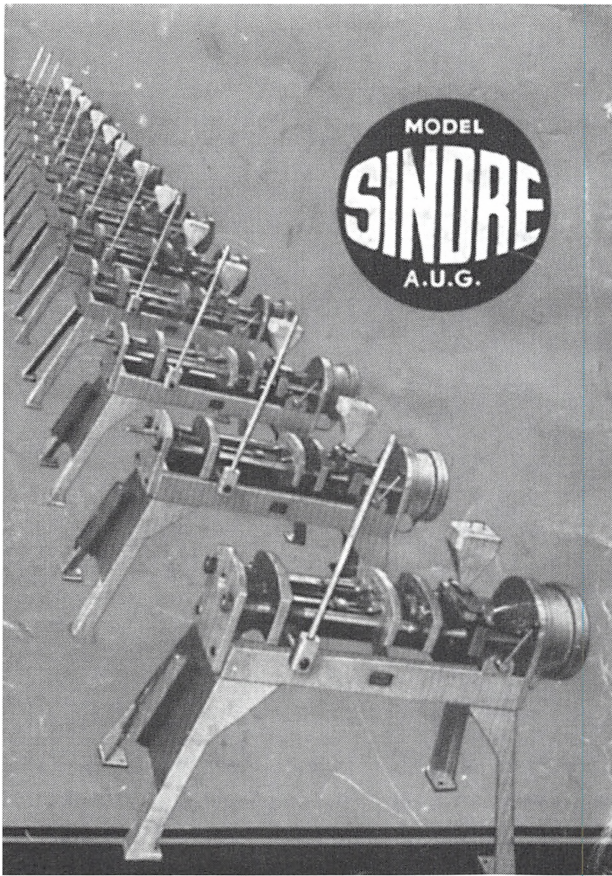
Sprøjtetøbeteknologien blev indført i Danmark i 1930'erne, men der er usikkerhed om præcis hvornår og af hvem, men det vides med sikkerhed, at i 1937 tog »Nordisk Kamfabrik« i Vordingborg en maskine i brug (8).

Eksempler på plasticvirksomheder i Danmark

Virksomheden Transplastic

Virksomheden »Transplastic« blev stiftet i 1930'erne af Leo Høyer. Han blev født i 1906, uddannet som bilmekaniker, og efter et ophold i USA i 1920'erne startede han med at fremstille små skilte, salatbestik og spænder, som blev savet ud af celluloidplader. Senere anskaffede han sig bakelitpressere, hvorpå der bl.a. blev fremstillet grammofondele til Arako Radio.

Virksomheden fremstillede også hylstre til skrueblyantstifter for blyantfabrikken Viking. I starten blev de ikke sprøjtetøbt, men fremstillet i galalith, hvor de blev boret ud og derefter blev der skåret gevind. Emner frem-

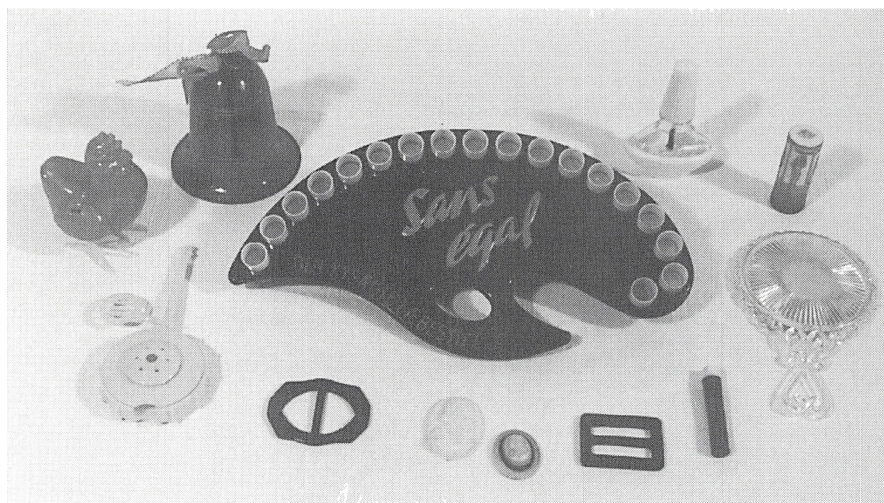

Forside af brochure fra 1947 for en Sindre sprøjtestøbemaskiner.

stillet i bakelit og galalit havde grater (overflødigt materiale), og skulle derfor slibes og poleres. Denne proces var meget arbejdskrævende.

I 1933 (evt. 1936) var Leo Høyer nede på messen i Leipzig, hvor han for første gang så en sprøjtestøbemaskine (9). Han tegnede den af, og tog hjem og byggede en simpel håndmaskine, og det første emne han støbte var de hylstre til skrueblyantstifter, han tidligere havde fremstillet i galalit. I 1936 flyttede virksomheden til »Sorte Hest« på Vesterbrogade, og foruden formværkstedet bestod virksomheden af 5-6 bakelitpressere, samt sprøjtestøbemaskiner. En af maskinerne stod på første sal, men vejede så meget, at den var ved at brase igennem gulvet.

I 1940'erne støbte virksomheden bl.a. stænkepropper til flasker, nakkekamme og kuglepenne i celluloseacetat, samt legetøj. Problemet med cellulose-

Et lille udvalg af de produkter som virksomheden »Transplastic« i 1940-60'erne har fremstillet. Fra venstre påskehøne, juleklokke, banjo som fløjte, holder til Sans Egal læbestift, bæltespænde, medaljon, hylster til skrueblyantstifter, parfume flaske, hylster til læbestift, spejl.

acetat var, at det skulle tørres i varmeskab inden det kunne bruges. Et andet materiale var polystyren. I starten var det et meget vanskeligt materiale at støbe med, idet det havde et snævert smelteområde fra det plastificerede og til det brændte. Et af produkterne i polystyren var en gennemsigtig plasticugle med små ænder indeni. Kuglerne blev limet sammen med stenkulsnafta, og fyldt med farvet vand. For at holde dem på ret køl blev et hagl, der var varmet på en stegepande, sat fast under ænderne med en pincet.

Under krigen støbte de en mørklægningslygte, hvor hættten var fluorescerende, og det skete ved at blande fosfor i pulveret. Fosfor var meget giftigt, men de stod og blandede fosfor og pulver sammen på gulvet med en skovl. De fremstillede også små selvlysende mærker til at sætte på tøjet. Leo Høyer eksperimenterede også med metalstøbning af legetøj, men efter et par uheld opgav han det.

I 1957-58 flyttede virksomheden til Høffdingsvej og der blev bygget nye lokaler. På det tidspunkt havde virksomheden 7-10 plasticmaskiner, der kørte i døgndrift. Det var »Cindre« håndmaskiner, samt halvautomatiske støbmaskiner. Om dem fortæller Bent Høyer:

»Så havde han nogle Vinsor plasticmaskiner, noget forfærdeligt farligt stads, lukketrykket kørte på trykluft, og nogle af maskinerne var på 75

tons, og når akslen den knækkede, så for den ud igennem en mur. Det var simpelthen forfærdeligt« (10).

I 1950-60'erne blev der støbt mange emner til kosmetikbranchen, f.eks. hylstre til den kysægte læbestift Sans Egal. Hylstrene blev belagt med farve og Leo Høyers kone Lilian har siddet og belagt i tusindvis:

»Farven blev rørt op i sådan en kop, og så duppede vi det med vat og kom det på. Så sad vi og tørrede det af bagefter med klude, så kom det kun ned i rillerne« (11).

Det var ikke alt, hvad virksomheden producerede, der var en succes. Der skulle f.eks. støbes en sadel i polyethylen i røde, blå og gule farver til små trehjulede cykler. Leo Højer indfarvede selv pulveret, men brugte en farve, der var beregnet til stof, og virkningen blev, at farven smittede af, når børnene sad på cyklerne. Cyklerne måtte hjemkaldes, og det blev en dyr affære. Dengang var der ansat en mand ved hver støbemaskine. To mand kunne passe de 6 bakelitpressere, idet man kunne gå mellem maskinerne, mens emnet hærdede. På formværkstedet var der ansat 5-6 mand, samt damer til at pakke, ialt ca. 25-30 ansatte.

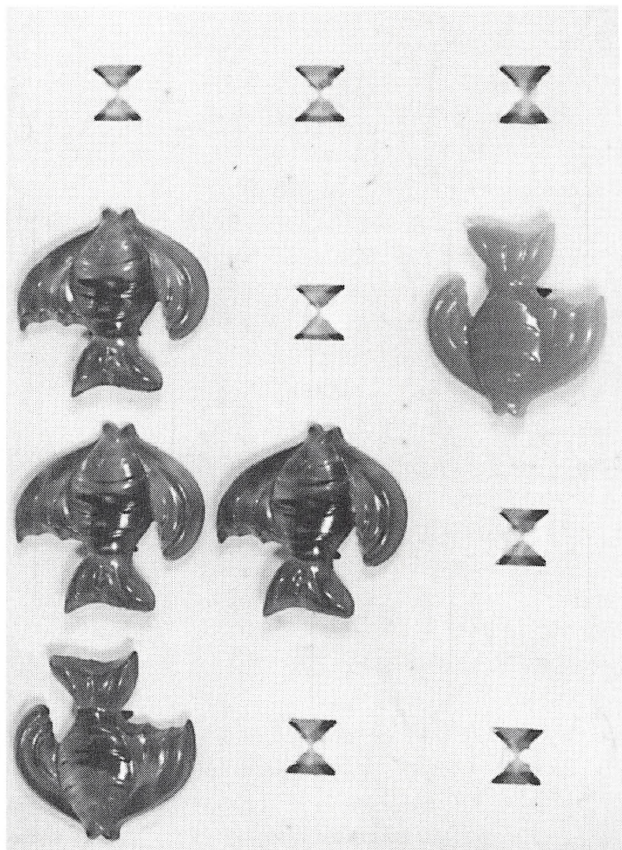
I 1965-66 lukkede Leo Høyer virksomheden, idet den største kunde Sans Egal selv startede egen plasticproduktion. Omsætningen til Sans Egal alene var på 5-6 millioner, og virksomheden kunne ikke bære at miste denne kunde. Herefter flyttede Leo Høyer til Vollerslev, hvor han byggede en ny virksomhed. Der blev købt nye fuldautomatiske Battenfeldt støbemaskiner og virksomheden startede med at støbe medicinalartikler til Uno Plast. I 1968 flyttede virksomheden til Uvelse ved Slangerup, og omdannes til et aktieselskab. I 1973 døde Leo Høyer og sønnen Bent Høyer overtog ledelsen af virksomheden.

Idag består virksomheden af 16 fuldautomatiske støbemaskiner, og 10 ansatte. Produktionen er medicinalartikler, hovedsagelig til »Uno Plast«, samt tekniske artikler. Virksomheden har også sine egne produkter indenfor hospitalsbranchen, såsom bundventiler til kateterposer.

Produktionen på virksomheden kører døgnet rundt. På andet skift er der to ansatte, der passer 16 maskiner, og på tredje skifte er der ikke personale, men maskinerne kører med overvågning. Støbeprocessen er mekaniseret og det er robotter, der tager emne og indløb ud af maskinen. Virksomhedens nye maskiner bliver styret af en EDB maskine, og det er muligt at få en EDB udskrift af indsprøjtningforløbet (12). Udviklingen indenfor råvareområdet sker utrolig hurtigt, og der udvikles til stadighed nye materialer, som giver nye muligheder. Om det siger Bent Høyer:

»Det største problem idag, er at holde sig ajour med alle de forskellige

Knapper som flyvefisk, 1940'erne.

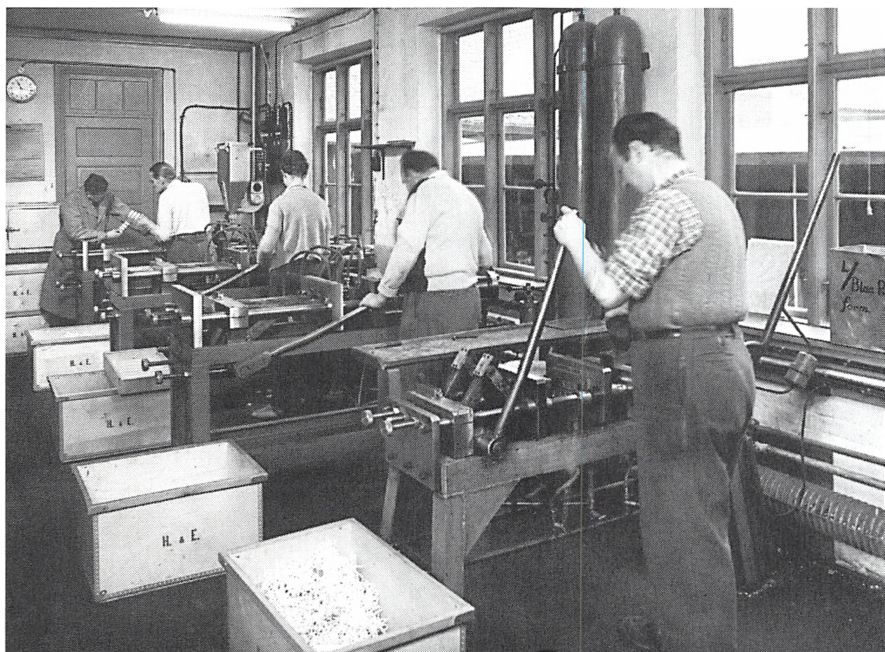

råmaterialer, og bare kunderne vil fortælle, hvad varen skal bruges til. Vi laver nogle gange kun en del til en kunde, og så ved vi faktisk ikke, hvad det skal bruges til« (13).

At det i den henseende er blevet sværere at være plasticfabrikant viser udviklingen indenfor nye materialer. Da de første plasticfabrikanter startede med at sprøjtestøbe, fandtes ganske få forskellige råmaterialer, mens der idag eksisterer mere end 700 forskellige typer af plastic (14).

Plasticfabrik i et cykelværksted

Heinrich Hofstätter (f. 1913) blev i 1932 udlært som maskinarbejder på virksomheden »Jyllands Papirværk« i Århus, hvor han fortsatte nogle år som udlært svend. Herefter tog han til København, og fik bl.a. arbejde hos

Sprøjteværksted med 4 håndmaskiner hos Hofstætter & Ebbesen ca. 1952. Heinrich Hofstætter til venstre kontrollerer produktionen.

Burmeister & Wain. Samtidig tog han en teoretisk og praktisk uddannelse som værkstedsfunktionær. Efter at have arbejdet et år i Tyskland, hvor han formodentlig fik kendskab til plastic, startede han i midten af 1940'erne eget værksted med formfremstilling. Værkstedet blev indrettet i et cykelværksted i en baggård på Frederikssundsvej, og ret hurtigt begyndte han at fremstille knapper i mælkeproduktet kasein. Knapperne blev ikke sprøjtestøbt, men savet ud, drejet og slået huller i, og herefter poleret med voks i nogle tromler. Knapperne blev brugt til herreskjorterne »Angli«.

Efter et besøg på en plasticmesse i Hannover tog han hjem og fremstillede en håndmaskine til sprøjtestøbning af plastic, og han begyndte så at fremstille knapper i celluloseacetat. Han støbte også knapperne med dyremotiver, pingviner, små bambier og flyvefisk, og de blev brugt i striktrøjer. Det var hustruen Gudrun Hofstætter, der tegnede motiverne med inspiration i Disneys tegnefilm.

Virksomheden Hofstætter & Ebbesen

I 1949 blev firmaet »Hofstætter & Ebbesen« stiftet. Hofstætter fremstillede

Reklame for nylon-
knappen Ultra,
1950'erne.

14
linier

18
linier

20
linier

22
linier

24
linier

26
linier

28
linier

30
linier

NYLON
knappen
ULTRA

Tåler
al slags
vask

støbeforme til »Rosti«, og han havde mødt Ebbesen dér, der var sælger hos Rosti. På dette tidspunkt var der 4 sprøjtestøbemaskiner, som Hofstætter selv havde fremstillet, og produktionen bestod udelukkende af knapper, gardinringe m.v. Knapperne blev i starten distribueret i det lokale miljø. De blev pakket i papkasser, fik påsat en knap udenpå, visende hvilken type den indeholdt, og blev leveret til de nærliggende trikotageforretninger.

Efter at Ebbesen kom med i firmaet blev salgsledet mere professionelt. Senere kom Hofstætter på ideen med selv at fremstille æskerne i plastic af glasklar polystyren, så man kunne se knapperne.

Efter et par år flyttede de virksomheden til Håbets Alle i Brønshøj, og i 1959-60 til Marienlundvej i Herlev, hvor de havde fået bygget nye lokaler. Sidst i 1950'erne havde de fået en helautomatisk Netstal sprøjtestøbema-

*Reklame for dupsko,
1950'erne.*

Aldrig skæve hæle Brug ULTRA Dupsko

skine, og omkring 1967 havde de ca. 8 automatiske maskiner. I 1960'erne var der ansat ca. 20 mand. De kørte i treholdsskift med 2 mand, der skulle passe 2-3 maskiner om natten. Der var en del monteringsarbejde, men de der passede maskinerne, kunne som regel også nå at pakke.

I 1950'erne kom nye produkter og materialer til. Knapperne blev støbt i nylon og blev markedsført under navnet »ULTRA«. Ifølge en varemædelse fra 1952 kunne knappen tåle at koges i både soda og sæbevand, udsættes for over 200 graders varme, og tog ikke skade af at blive rullet eller gå igennem en vridemaskine.

Et andet produkt var matsorte nylonskafter til bestikket »ECKHOFF« som erstatning for skafter i træ eller celluloid idet disse ofte gik løs ved længere tids brug. Skafterne i nylon var støbt direkte på metallet og kunne ikke gå løs.

Et af de produkter, som firmaet tjente mange penge på, var modefænomenet »Dupsko« i PVC til stilethæle. De blev støbt i en periode på 3-4 år, produceret 24 timer i døgnet, og fremstillet i 9 forskellige størrelser. Hofstætter så ideen i Schweiz, og der blev støbt omkring 10 milo. af dem. De blev eksporteret til Sverige og England.

Hofstætter var oplært i den gamle håndværkertradition. Han satte en glæde, stolthed og en ære i sit arbejde. Han var socialist og før virksomheden blev stiftet med Ebbesen i 1949, blev en del af det årlige overskud fordelt mellem de ansatte.

Han var oftere nede i fabrikken og arbejde end på sit kontor, og han var interesseret i et godt og tillidsfuldt forhold til sine medarbejdere. Lagerchef Holger Sønniksen beskriver her en episode:

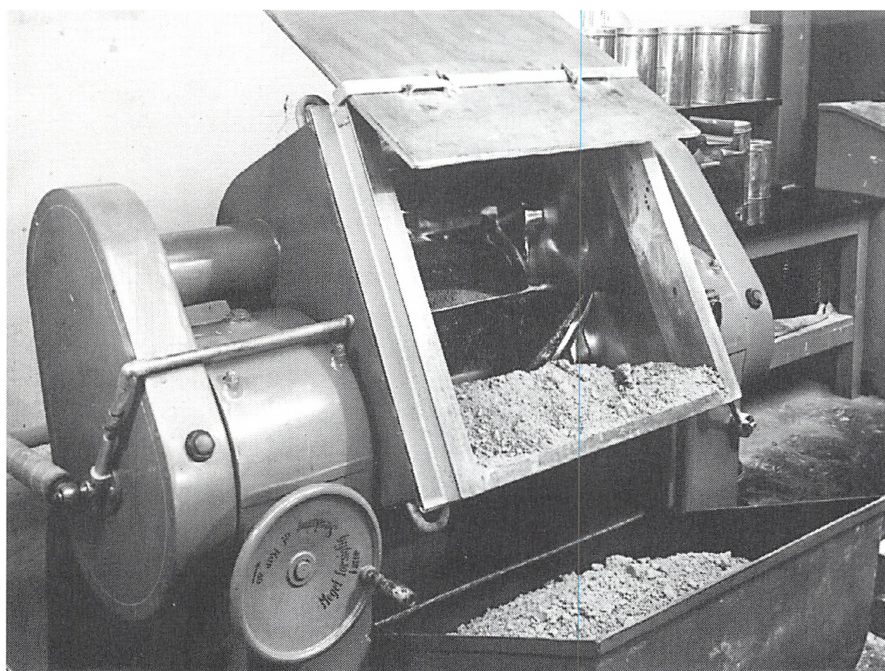
»Ebbesen, han kunne ikke komme op om morgenen, ved 10-11 før mødte han ikke. Nu snyder folk mig, tænkte Ebbesen. Så var der en, der havde solgt ham et stempelur, så folk skulle stemple ind, og det var ved at blive monteret. Så opdager Hofstætter det: »Hvad fanden er det for noget, der skal stilles op her«, »Det er et stempelur«, »Altså hvis det ikke er pillet ned i morgen tidligt, så finder jeg den største forhammer og smadre det hele«, det ville han ikke have noget med at gøre« (15).

I 1976 døde Hofstætter, og Ebbesen overtog virksomheden, men omkring 1980-81 blev virksomheden solgt. I 1987 nedlagde virksomheden afdelingen med sprøjtestøbning og for 4 år siden blev produktionen af knapper solgt til J. H. Plast. Idag forhandler virksomheden æsker af forskellig størrelse, og produktionen af disse bliver foretaget af en virksomhed i Roskilde (16).

Fabrikant Gilder Albris.

Gilder Albris (f. 1926) kom i lære som værktøjsmager i 1941 på metalvarefabrikken »Boiwo«, hvor han lærte plasticstøbning at kende. Efter læretiden søgte Gilder job hos Nordisk Kabel & Tråd, hvor han som 21-årig i 1947 blev underværkfører indenfor plasticproduktionen.

Hans arbejde bestod i at eksperimentere med en ekstruder (17), der skulle plasticbelægge ledninger. De fremstillede selv PVC materialet til belægningen, og blandede råvarer og farvestoffer til en dej i et gammelt rugbrødsæltekar. Herefter kørte de dejen gennem højglanspolerede valser til nogle tykke duge, der blev skåret i strimler, afkølet og så kværnet til granulat. Herefter blev granulatet brugt i ekstruderen til belægning af ledninger. Efter et års tid med forsøg, lykkedes det at få ekstruderen til at plasticbelægge en 0,7

Rugbrødsæltekar til blanding af råvarer til PVC, 1947.

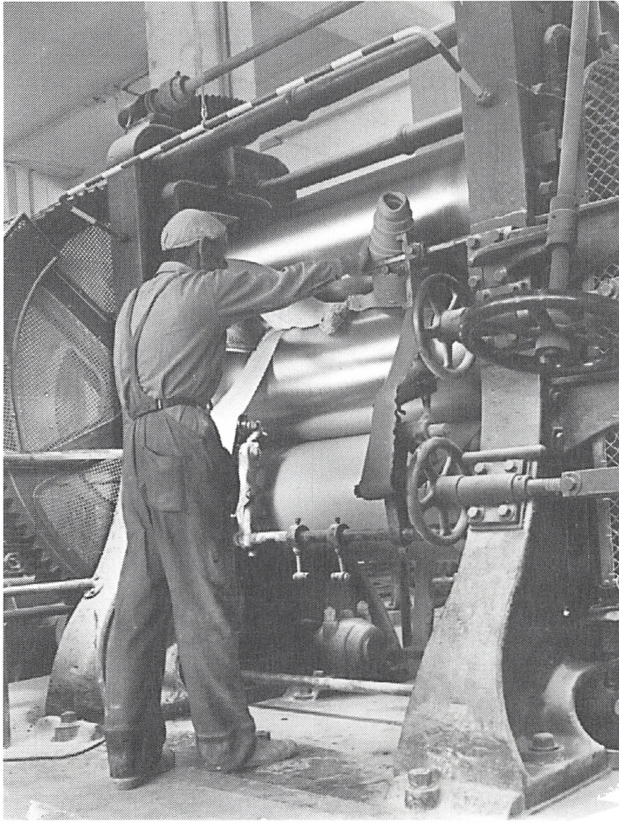
mm kobbertråd, og maskinen kørte 11 km tråd i timen. Nordisk Kabel & Tråd havde taget det store skridt, fra rågummi og ind i plasticalderen.

Ind imellem »fuskede« Gilder med fremstilling af tynde plasticduge, der også blev fremstillet på de højglanspolerede valser. Ledelsen opdagede dog dette, og han måtte stoppe denne produktion.

I 1952-53 forlod han virksomheden og fik arbejde hos »Extrusion«, hvor han fik en stilling som driftsleder. Her kom han til at stå for fremstillingen af plasticduge, plasticposer, folie, slanger, profiler samt livremme med mønstre. Efter et par års ansættelse fik han tilbud om at blive driftsleder for ekstruderingen, samt sprøjtetøbningen i en anden virksomhed. Arbejdet her var hårdt fysisk, idet der var to håndbetjente sprøjtemaskiner, der blev lukket med en vægtstang. Gilder havde ikke kræfter nok til at trykke vægtstangen ned, når maskinen skulle lukkes, så han måtte falde ned med hele sin vægt på vægtstangen for at lukke maskinen.

Vi kunne løse alle opgaver som teknikere

En af de opgaverne han skulle arbejde med, var at designe og bygge en

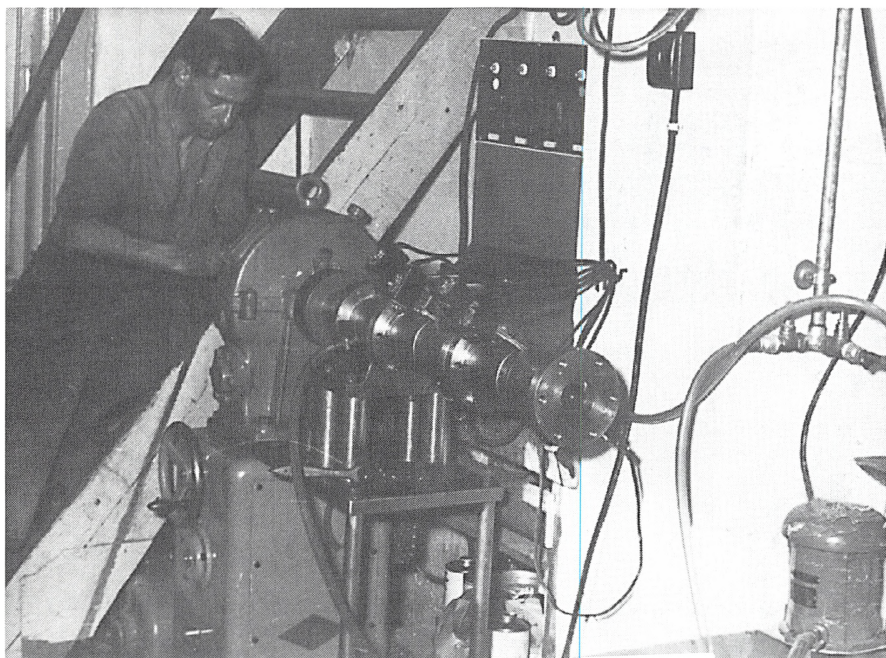

De højglanspolerede valser, hvor PVC'en blev bearbejdet, 1947.

ekstruder og få startet en produktion af emner, der kunne ekstruderes f. eks. plasticslanger.

»Når jeg gik med i opstarten af fabrikken, så var det fordi jeg havde lært, at vi kunne løse alle opgaver som teknikere. Når vi fik en opgave så kunne vi lave det« (18).

I de 3-4 år han var driftsleder voksede virksomheden til en stor fabrik. Håndmaskinerne byggede Gilder om, så de blev betjent med hydraulik, både til at lukke maskinen og til at sprøjte med. På den måde fremkom en mere ensartet støbning. I 1950'erne støbte de bl.a. hætter med skruelåg til deodoranten »Bac stifter«, og Gilder fandt på en metode, så man ikke skulle skrue lågene ud af formen med hånden. Dermed blev produktionen sat væsentlig i vejret.

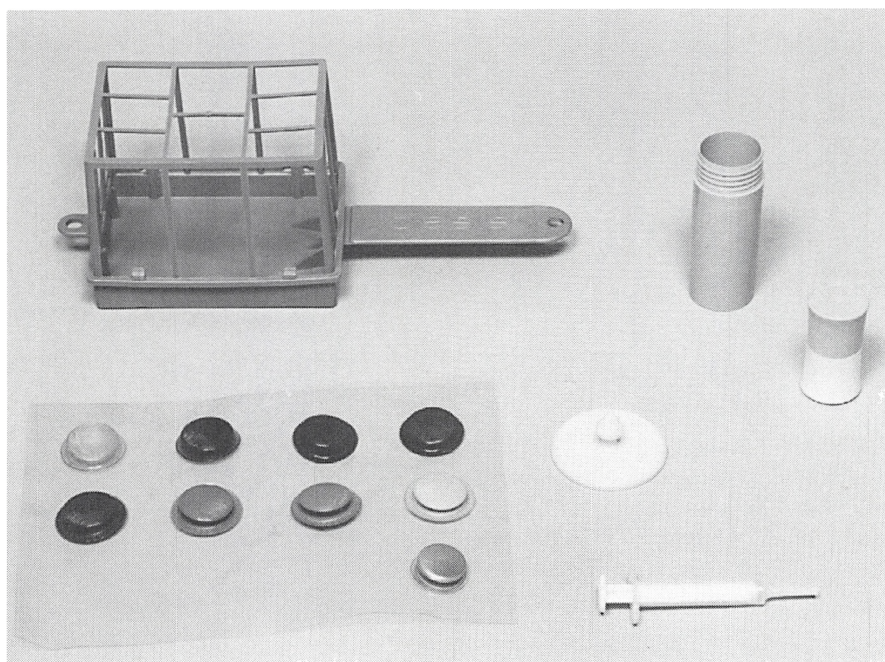
Gilder Albrich ved at klargøre ekstruderen, 1960'erne.

Virksomheden Gilders Plastic

I 1956-57 startede Gilder for sig selv i Gladsaxe, med en ekstruder han selv havde fremstillet. I starten producerede han medicinalartikler bl.a. sterile slanger til blodtransfusion. En af de første emner han sprøjtestøbte var en engangssprøjte. Da det var et forsøg og et nyt produkt, fik han Marchal-hjælp til indkøb af støbemaskiner til denne produktion.

I 1964 flyttede virksomheden til Kundby ved Kalundborg, og her blev der støbt mange forskellige emner til flere forskellige kunder. Et par år i 1960'erne støbte Gilder for Carmen Curler. Han valgte at sige ja til denne ordre, fordi der var prestige i at støbe til Carmen, idet de havde en streng kvalitetskontrol. Formene til curlerne kostede 250.000 kr. stykket, og hver 8. time blev de skilt ad og vasket af i sprit, for ikke at give oliepletter på emnerne.

I 1980'erne besluttede Gilder udelukkende at støbe og designe forskellige emner til blomsterfabrikken »Oasis«. Han stoppede fremstillingen af andre produkter, fordi det både arbejdsmæssig og økonomisk var langt mere rentabelt at støbe til een kunde. Idag har Gilder produceret til »Oasis« i

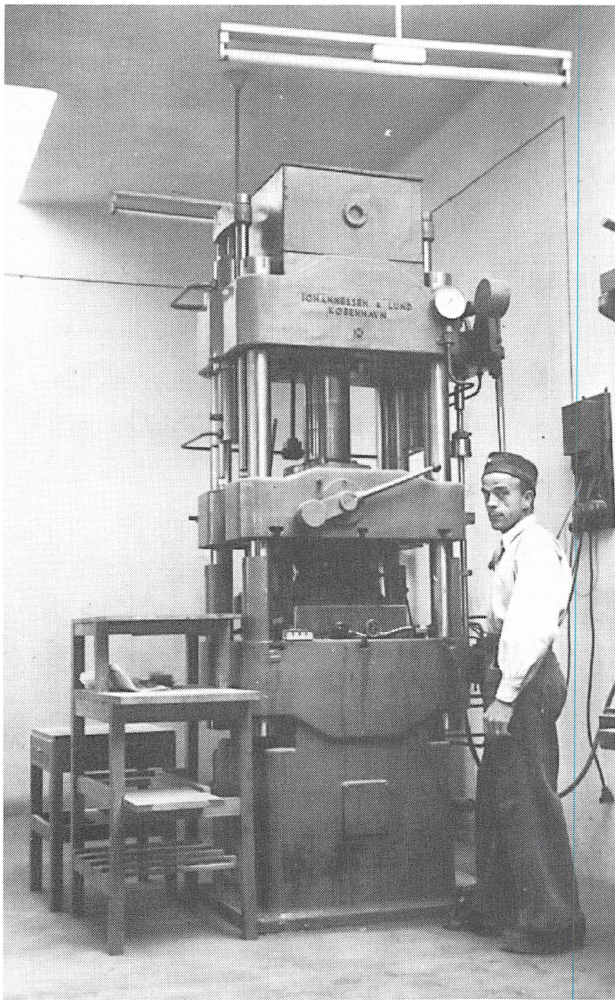
Eksempler på produkter, som Gilders Albrich har været med til at fremstille. Fra venstre: Net til Oasis, knapper til regnfrakker, »Bac stifte«, »Gyrofod«, engangsprøjte.

omtrent 30 år. Det har været emner som holdere til Oasis blokke til blomsteropsatser, holdere til brudebuketter, samt dekorationsskåle.

Virksomhedens materiel består idag af 5 sprøjtestøbmaskiner samt 1 ekstruder, som kører i døgndrift, kun betjent af een person. Der er alarm på maskinerne, så man kan høre, hvis der sker en fejl eller hvis en maskine løber tør for pulver. I 1994 solgte Gilder virksomheden, som dog kører videre med navnet Gilders Plastic og med samme produktion til »Oasis« (19).

Fabrikant H. C. Gynther Sørensen

H. C. Gynther Sørensen (H. C.) (f. 1918) og udlært som finmekaniker, blev i 1943 ansat som svend i virksomheden »Triolit«. Her fremstillede de cremkrukker, hylster til læbestift, pibespidser, skosvælteæsker o.l. i bakelit. H. C. fik arbejde ved opstillingen, samt ved fremstillingen af bakelitformene, og blev i 1945 værkfører. Maskinerne til fremstillingen af bakelit var 15-20

Bakelitpresse fra virksomheden »Triolit«, 1940'erne.

små, samt 4 store 500 tons hydrauliske porcelænspressere. De var købt billigt og var så bygget om til at kunne fremstille emner i bakelit. De 30-35 ansatte var uden egentlig uddannelse, og en mand kunne betjene to porcelænspressere samtidig. De fleste emner, der blev fremstillet i bakelit, skulle efterbehandles. Det skete i afgrateriet. Her der var ansat 4-5 damer, der afgratede, sleb og pakkede emnerne.

I 1947 begyndte »Triolit« at sprøjtestøbe plastic, bl.a. hylstre til tuschpenne. De fik den første maskine, som fabrikken »Muldvad« på Blegdamsvej i København havde bygget. Det var en håndmaskine, som både var

Annone fra 1950.

ARRO PLASTIC

L U N D B Y . VED ARNE PETERSEN OG MARTIN ROSE

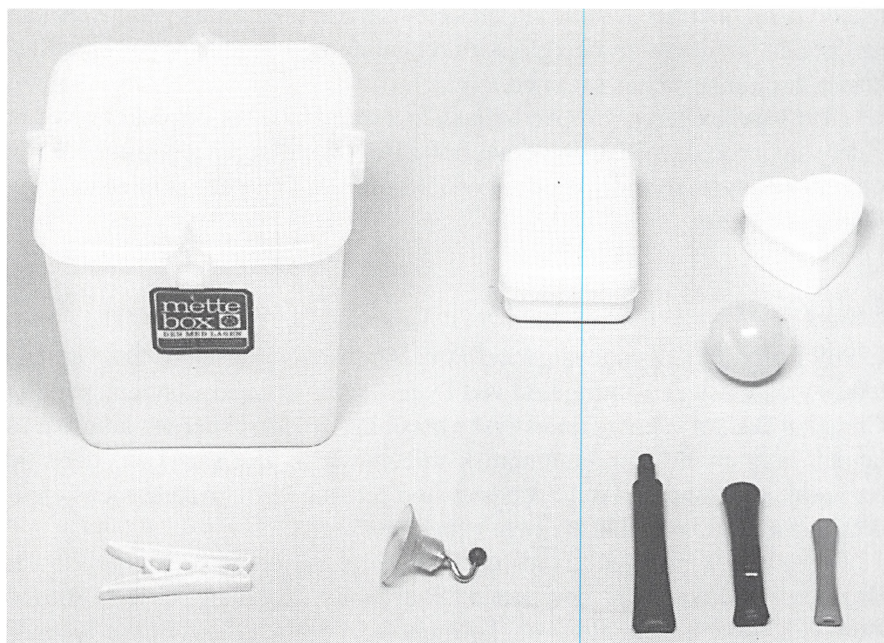
*Fabrik for
sprøjtstøbning af
plasticvarer
efter opgave*

FABRIK: LUNDBY TELEFON 86 - 151

KONTOR: DAMPARKEN 3 - VALBY - TELEFON RØDOVRE 1493

håndbetjent ved lukningen og ved fremføringen af støbemassen. Senere købte de en maskine, hvor fremføringen af støbemassen skete automatisk med trykluft. De første materialer til sprøjtstøbning var celluloseacetat, polystyren og polyethylen. Polyethylen var på det tidspunkt et nyt materiale, som voldte en del problemer.

Fra 1949 til 1953 var H. C. medejer af formværkstedet »Vigraform«, men han trak sig som medejer, fordi arbejdspresset var så stort, at han næsten aldrig så sin familie og børn. Herefter blev han driftsleder hos »Arro Plastic« i Lundby på Sydsjælland. Her fremstillede de bl.a. legetøj, solbriller, sæbeæsker, tandbørstehylstre, blomsterholdere, gravbægre og blomster-

Eksempler på produkter, som H. C. Gynther Sørensen har været med til at fremstille. Fra venstre: Mette box, tøjklemme, sæbeæske i melamin, hjerteæske, kugle som fryseelement, knage med sugekop af PVC, pibespid, cigar- og cigaretrør af bakelit.

vaser. De prøvede også at sprøjtestøbe grammofonplader, men det blev ingen succes.

I 1953 havde »Arro Plastic« 7-8 maskiner, men et par år efter overtog de virksomheden »Danish Plastic«, og havde så 10-12 maskiner. Der var 15 mand ansat og maskinerne kørte fuldautomatisk og i døgndrift.

Sidst i 1950'erne tog de en ny metode i brug til fremstilling af tofarvede skåle. Først blev inderskålen støbt, hvorefter den blev sat på en ny form, og der blev sprøjtestøbt sort plastic udenpå. Det var en eksportvare, hvoraf der blev solgte mange til Tyskland. Senere blev der fremstillet skrivemaskinetaster efter samme princip.

Da H. C. startede i virksomheden bestod produktionen hovedsagelig i fremstilling af varer til grossister, men efterhånden fik de deres egne produkter. Således produceredes en stor mængde margarinebokse der blev eksporteret til Sverige. De fremstillede også bordskånere til vinflasker. Disse blev støbt i een farve, og under støbeprocessen blev enkelte andre farver

plastic tilsat, således at slutresultatet blev spraglet. Af andre produkter kan nævnes en vandtæt lommelygte, samt et campingsæt med kopper og tallerkener, der kunne sættes sammen.

I 1964 døde chefen for »Arro Plastic«, og da H. C. var betænkelig ved et videre samarbejde med arvingerne, fratrådte han stillingen. Herefter fik han tilbudt stillingen som driftsleder hos »Thaisen & Co«, der skulle starte ny fabrik i Ballerup.

Vias Plast

I 1969 forlod H. C., samt salgschef Poul Sørensen »Thaisen & Co« og startede »Vias Plast«, i Vassingerød ved Lyngø, sammen med ejendomsmægler Christian Back. De købte tre østtyske maskiner, de første der var kommet til landet, samt en »Mauer« automatisk støbemaskine. Det var H. C., der stod for sprøjttestøbningen, Poul Sørensen stod for salg og regnskab, mens ejendomsmægleren investerede penge i foretagendet.

Fabrikken fremstillede mad- og frostbokse, og deres største kunde var Brugsen. Boksene blev designet af Bjarne Bo, og man startede med 4 størrelser, senere kom flere til. Formene til de fire første bokse kostede 240.000 kr. Da det var en nystartet virksomhed kunne de i starten ikke få de sædvanlige tre måneders kredit på råvarene, og dermed løb de ind i økonomiske vanskeligheder. Det blev klaret med en velvillig bank og vekslere.

I 1970'erne var det planlagt at udvide fabrikken, men så kom oliekrisen og råvarene blev væsentligt dyrere. Mad- og frostboksene var fremstillet med en så stor godstykkelse, at der ingen fortjeneste blev ved fremstilling af boksene. Herefter måtte udvidelsen af fabrikken skrinlægges. Virksomheden måtte finde andre produkter at producere, bl.a. urtepotter og urtepotteskjulere. På det tidspunkt passede H. C. fabrikken, som kørte i døgn drift. Han sov på en gammel divan, som var sat op på kontoret.

»Jeg har også sovet på fabrikken, og i 3 år havde jeg ingen ferie. Der skulle jeg passe det hele, der var kun mig. Der var ingen andre til at sætte forme op og sende afsted. Der fandt jeg ud af, at hvis jeg kunne få en rytme på 4-5 timer og så sove en halv time, så kunne jeg godt klare at stå og støbe hele døgnet igennem« (20).

I 1976-77 fremstillede virksomheden også tre forskellige størrelser runde køkkendåser med snaplåg, men de var for solide og for dyre. Dåserne var også designet af Bjarne Bo. Lågene til dåserne blev ikke limet, men blev rystet sammen, dvs. at de to dele blev rystet så hurtigt mod hinanden, at de smeltede sammen. Dåserne bliver stadig fremstillet, men nu med andre låg og lukkesystemer.

I 1984 blev produktionen og fabrikken solgt, og siden har H. C. Gynther Sørensen ikke beskæftiget sig med sprøjtstøbning af plastic (21).

Inspector Plastic

Inspector Plastic blev startet af Edv. Olsen, der oprindeligt var udlært købmand. Han startede i 1940'erne indenfor plasticbranchen med at sælge brugte forme. Virksomheden Inspector Plastic blev stiftet i 1945, med køb og salg af skandinaviske forme, men ret hurtigt blev det et internationalt marked, og virksomheden begyndte at forhandle brugte forme over hele verden. Det er idag den største virksomhed af denne slags med et lager med ca. 15.000 forme, og et salg på omkring 3.000-4.000 forme om året. Der bliver næsten ikke solgt forme til danske virksomheder, men der bliver stadig opkøbt dansk fabrikerede forme, som sælges til udlandet.

En brugt form kan man købe hos Inspector Plastic til omkring det halve af, hvad det koster at fremstille en ny. En af kunderne var grossisten Leerager, der lånte 3-4 forme en gang om måneden. Viste det sig, at der var salg i produktet købte han formen, ellers betalte han et lille lejebeløb. På den måde kunne han undgå store formudgifter på produkter der ikke blev en succes. Formen kunne også leveres tilbage tillige med 25 emner, idet Inspector så var fri for at betale for prøvekøring af formen. Det bliver stadig praktiseret overfor danske fabrikanter, at de kan få en form ud og se om der er salg i produktet.

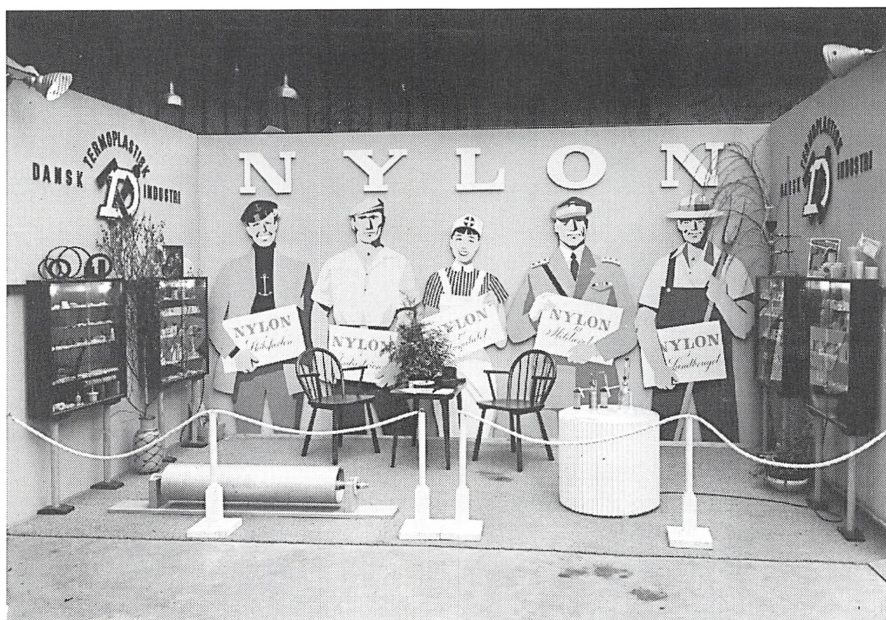
Når markedet er mættet med en bestemt vare, kan formen via Inspector sælges til et andet land. »Inspector Plastic« er således med til at internationalisere markedet for forme. Der har været et salg af forme fra Vesteuropa og til resten af verden, men idag er det billigere at købe brugte forme i Østeuropa, på grund af forskel på lønningerne.

I 1960'erne var Edv. Olsen også administrerende direktør for virksomheden »Kold Plastic«, som han selv havde været med til at starte. De producerede husholdningsartikler: dåser, salatskåle, skærebædder, æggebæger o.l. Efter en 10 års periode valgte han at stoppe som administrerende direktør, og kun arbejde med salg af brugte forme.

»Jeg vil ikke have noget med produktion at gøre, jeg er og bliver købmand. Det her nede er en 100% købmandsforetning, kan man godt sige. Det er at være købmand, og sælge og købe brugte forme« (22).

Fabrikant Hans Ottosen

Hans Ottosen (f. 1912) blev udlært som finmekaniker i 1933, og ansat i 1946 som værktøjsmager hos guldsmed Niels Berth på Strøget i Køben-

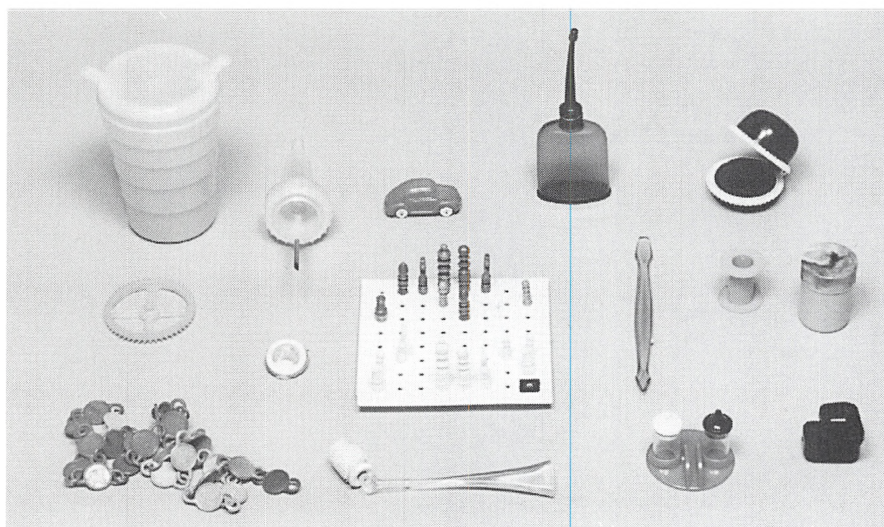
Virksomheden »Dansk Termoplastisk Industri« på en udstilling i 1953.

havn. Året efter startede Berth sprøjtstøbning med en enkelt håndmaskine, det der senere blev til »Dansk Termoplastisk Industri« (DTI) (23). Virksomheden flyttede efter nogle år til Struensegade, og efterhånden blev der ansat 10 værktøjsmagere, heriblandt Hans Ottosen. Samtidig havde de et sprøjtstøbeværksted med ca. 10 håndmaskiner.

De første emner de fremstillede var beholdere til plastre, men senere producerede de hovedsagelig tekniske artikler i nylon. Ind imellem støbte de også andre artikler som salt og peber sæt, neglerensere, legetøjsbiler o.l.

Som værktøjsmager bestod Hans Ottosens arbejde i at fremstille og prøve støbeformene. Han var således med under udviklingen af nye forme og maskiner og afprøvning af nye materialer.

Samtidig med arbejdet på Dansk Termoplastisk Industri syslede flere af arbejdskollegaerne i fritiden med formfremstilling og plasticproduktion. Det resulterede i, at flere af dem senere blev selvstændige plasticfabrikanter. Hans Ottosen fremstillede også forskellige emner i plastic sammen med arbejdskollegaen Leif Holmberg. I 1952 konstruerede de nogle små sprøjtstøbemaskiner, og Hans Ottosen støbte på en af disse maskiner dele til det elektriske tog »Long«.

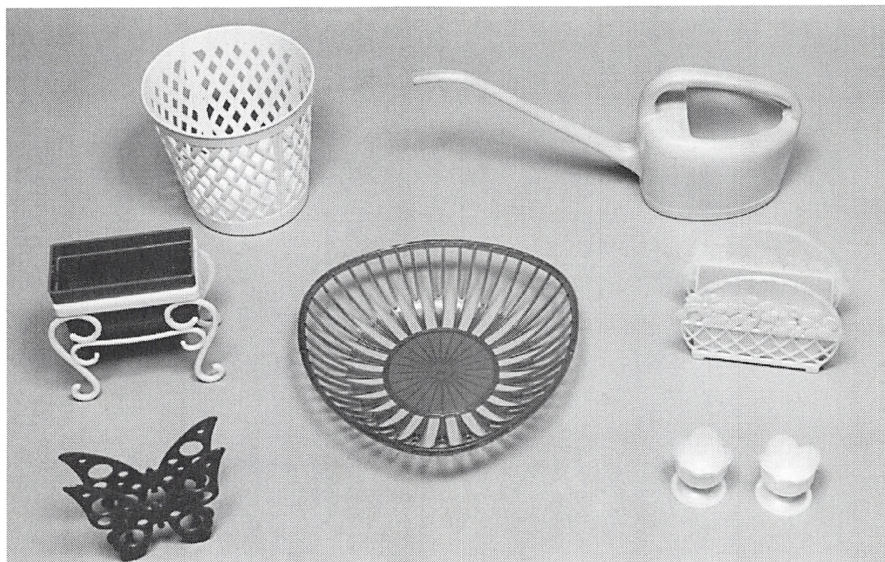

Et udvalg af de emner, der i 1940-50'erne blev støbt på virksomheden »Dansk Termoplastisk Industri«. Fra venstre: Meljævner, tandhjul, hønseringe, blodfilter, H. C. Andersen knap, legetøjsbil, skakspil, massagerulle, oliekande, neglerenser, salt- og pebersæt til kuvert, æske til smykke, dåse og rulle til plaster, holdere til et element.

Plasticfabrik i kælderen

I 1955 forlod Hans Ottosen »DTI« og startede som selvstændig med formfremstilling, senere sprøjtestøbning i kælderen på privatboligen. I 1956 var han med til at oprette »United Plastic«, som havde 4 automatiske sprøjtestøbemaskiner med 12 mand ansat i treholdsskift. I alt var der 22 mand ansat til formfremstilling og plasticstøbning.

I 1959 trak han sig fra »United Plastic« og startede virksomheden »H. E. Ottosen, Værktøj- og Plastikfabrik«. Virksomheden havde to automatiske sprøjtestøbemaskiner, samt maskiner til formfremstilling. Den ene maskine bliver installeret i privatboligen og blev passet af hustruen, mens Hans Ottosen, samt en ansat, sprøjtestøbte i døgndrift på den anden maskine. Efter et års tid fik virksomheden lokaler på Smørmosevej i Bagsværd. I 1960'erne havde virksomheden 5 sprøjtestøbemaskiner med ca. 12 ansatte, og i perioder blev der kørt i døgndrift med treholdsskift. Nogle af de største succeser for virksomheden var legetøjs- og køkkenartikler, der i 1960'erne blev produceret til grossisten T. H. Leerager. Et af produkterne var hønseringe i pla-

Typiske produkter fra 1950'erne, støbt af virksomheden »United Plastic«. Fra venstre: Urtepotteskjuler, blomsteropsats, sommerfuglholder til servietter, brødsål, vandkande, blomsterkasse, æggebægre.

der (24). Af andre succeser kan nævnes Hellesens dæksler til batterier der gennem en 10 års periode blev leveret 350 millioner af, kamme der i 1960'erne blev støbt til »Wilco«, samt 850.000 kandemål produceret i perioden 1971-92.

I 1970'erne indtrådte en krise for virksomheden. Hans Ottosen mistede de 3 største kunder, og oliekrisen satte ind med færre og dyrere råvare tilfølgende. Virksomheden måtte gå i midlertidig betalingsstandsning, og afdelingen med formfremstilling blev nedlagt. Herefter fortsatte Hans Ottosen med sprøjtestøbning, hovedsagelig artikler til køkkenet, samt tekniske artikler.

I 1992 blev virksomheden nedlagt. På det tidspunkt bestod virksomheden af 2 ældre sprøjtestøbemaskiner fra 1960 og 1961 og uden andre ansatte end Hans Ottosen selv, der på det tidspunkt var 79 år.

Et hårdt slid at være selvstændig

Fremstilling af plasticprodukter blev for Hans Ottosen ikke nogen økonomisk succes, men et hårdt slid, der kun gav til »dagen og vejen«. En af grundene kunne være, at virksomheden ikke havde nogen fremstilling af egne produkter, men producerede tilfældige produkter for andre. I 1960'erne da

Et udvalg af de emner, der blev støbt på virksomheden H. E. Ottosen, Værktøj- og Plastfabrik. Fra venstre: Marmeladeskål 1962, »klikkere« 1971, kandemål 1971-92, lagkagelys 1962-78, flødesprøjte 1962-78.

der var penge i denne produktionsform, mistede han de tre største og væsentligste kunder. Dermed var der ikke økonomi til at udvikle virksomheden ved køb af nye og mere automatiske maskiner. Virksomheden overlevede via tilknytning til enkelte kunder, lave produktionsomkostninger, samt en hurtig omstilling, og dermed mulighed for at støbe et mindre antal af det enkelte produkt af gangen. Hans Ottosen fortæller her hvordan en dag formede sig de sidste år på virksomheden:

»De sidste 5-6 år har jeg arbejdet alene. Jeg ser ikke et menneske fra kl. 7 om morgenen til kl. 17 om aftenen. Jeg står ganske alene og passer mine maskiner og taler ikke med nogen mennesker« (25).

At være plasticfabrikant

Mange af de fabrikanter, der startede med sprøjttestøbning, havde en eller anden håndværksmæssig baggrund og flere af dem havde kendskab til området via bakelitproduktionen. Nogle var lidt af en »Ole opfinder«, idet de selv fremstillede sprøjttestøbmaskinerne uden den store erfaring og viden på dette område. Siden blev det værktøjsmagere, der via deres arbejde fik erfaring med støbeprocessen og materialerne, og som så begyndte

*Hans Ottosen
støber »snore« til
Oasis, 1991.*

som selvstændige. De startede som regel med at købe en enkelt maskine, og producerede så plastic som en bibeskæftigelse, indtil det slog an.

Det var for flere af dem af stor betydning, at de var fabrikanter. For Heinrich Hofstätter var det en livsstil at være selvstændig. Han satte en ære i at være fabrikant med egen virksomhed og havde en glæde og en stolthed ved sit arbejde. For Gilder Albris var det af stor betydning, at han som selvstændig kunne bestemme over sit arbejdsliv. Derfor var han ikke medlem af brancheforeningen indenfor plastic, da han mente de satte grænser for hans udfoldelse som fabrikant (26).

At være selvstændig plasticfabrikant i 1950-60'erne betød ofte at familien blev inddraget i virksomheden. Det var ofte en nødvendighed, at hustru-

en førte regnskabet, sorterede og pakkede plastic, eller var med i produktionen.

Selv om det for Hans Ottosen var et hårdt slid at være selvstændig, og at han både arbejdsmæssigt og økonomisk havde fået større udbytte som ansat på en virksomhed, er han ikke i tvivl om hvad han ville vælge:

»Jeg har sådan set ikke fortrudt at jeg har været selvstændig. Det at skulle stå på en fabrik, hvor det mange gange er det samme man står og laver, så vil jeg hellere stå og lave det samme hele tiden for mig selv, end jeg vil gøre det for andre« (27).

Flere af de her beskrevne virksomheder er meget forskellige hvad angår arbejds- og produktionsgrundlag. Hofstætter & Ebbesen startede med en produktidé, knapper og senere æsker til disse, og det er æskerne som virksomheden stadig forhandler idag. Gilders Plastic har i tidens løb produceret mange forskellige produkter, men har specialiseret sig i at producere produkter til een aftager, Oasis. Vias Plast, som H. C. Gynter Sørensen var medstifter af, fremstillede deres egne, men få produkter, som de selv distribuerede.

Hans Ottosens virksomhed byggede ikke på en enkelt produktidé. Produktionen var udelukkende baseret på det arbejde han kunne skaffe. I de 33 år virksomheden eksisterede producerede han til over 40 forskellige kunder. Til en enkelt kunde støbte han i mere end 30 år, ialt 45 forskellige emner. Fire andre kunder blev der produceret til gennem 10 år, men hovedparten af kunderne fik fremstillet enkelte vare i nogle få år. I de år virksomheden eksisterede blev der produceret omkring 300 forskellige emner.

Arbejdsvilkår

For de plasticfabrikanter, der startede egen virksomhed, var der ikke nogen skelnen mellem arbejde og privatliv. Det var ikke et 8-16 job at være selvstændig erhvervsdrivende. Det fysiske, såvel som det psykiske arbejdspress har været en belastning. Maskinerne var dyre, så det gjaldt om at producere i så mange timer i døgnet som muligt. Da Hans Ottosen i 1959 startede med to maskiner, stod hustruen og betjente den ene i privatboligen, mens han selv og en ansat kørte 12 timer hver i døgnet, alle ugens dage, på den anden maskine.

Fabrikanterne H. C. og Hans Ottosen fortæller begge om, hvordan de måtte sove på en sofa på virksomheden, for at støbemaskinerne kunne køre i døgndrift. De sov, når maskinerne kørte som de skulle, men vågnede, når de stoppede, idet lyden fra maskinerne ændrede sig. Hans Ottosen beskriver her sine arbejdsforhold i 1960'erne, da virksomheden kørte i døgndrift:

»En gang imellem så måtte jeg arbejde i døgn drift. Jeg havde to ansatte, og de passede det om dagen, og når de gik hjem klokken 16, så passede jeg det. Jeg havde en sofa, hvor jeg lå og sov på. Maskinen kørte automatisk og kunne klare sig alene i 2 timer, så skulle der skiftes kasse og komme pulver på. Jeg gik ind og lagde mig, så to timer efter ringede klokken og jeg måtte ud og komme pulver på og skifte kasse og så ind og sove. Det tog 5 minutter og det gjorde jeg hele natten indtil klokken 6 om morgenen« (28).

Svend Rasmussen fra »Master Plast« havde et samtaleanlæg stående på natbordet, så arbejderne kunne få fat i ham, hvis der skete et uheld eller produktionen stoppede. Ringede de kl. 2 om natten, kunne han lige så godt stå op, da han kunne ikke sove videre alligevel (29).

Den selvstændiges hustru og børn hjalp ofte med i produktionen, ved at brække emnerne af indløb, tælle, og lægge i poser. Flere emner i polystyren, f.eks. legetøj og husholdningsartikler, skulle limes sammen. Det var en udpræget hjemmeindustri, som også familien deltog i. Virksomheden »Transplastic« producerede en påskehøne samt påskeæg i polystyren. De blev leveret til de omkringliggende gårde, hvor husmødrene så limede dem sammen som hjemmearbejde. Men det var ikke uden problemer. Ofte var der kattehår og lignende på emnerne, som så bagefter skulle gøres rene (30).

For familien Ottosen var det nødvendigt at hele familien blev draget med ind i arbejdet. Metha Ottosen og hendes mor har limet adskillelige emner i privatboligen. I stuerne stod kasser og sække og på spisebordet blev emner i polystyren limet sammen med opløsningsmidlet stenkulsnafta. Lugten og dampene af stenkulsnafta hang i stuerne, og den eneste udluftning var et åbent vindue. Sønnen Henning Ottosen kan endnu huske lugten af plastic og stenkulsnafta, der også trængte ind i børneværelserne. Metha Ottosen var udlært syerske, og havde mest lyst til dette arbejde i stedet for at lime plastic, men der var ikke noget valg for hende. De to sønner hjalp også med i virksomheden. I perioder kørte de op med aftensmad til faderen, og passede maskinen, mens han spiste. Da de blev unge og voksne hjalp de mange gange til på virksomheden med at kværne pulver og sprøjtetøbe, og de blev begge udlært som værktøjsmagere. Den ældste af sønnerne blev ansat i virksomheden, hvor han hovedsagelig fremstillede støbeforme. Efter 7 år valgte han et andet arbejde på grund af arbejdspresset (31).

Da fabrikant H. C. Gynter Sørensen var ansat på »Triolit«, fremstillede virksomheden forskellige låg til cremekrukker. Navnene på de forskellige cremer var præget ned i lågene, og H. C. og hans familie kom maling i prægningen, udført som hjemmearbejde i privatboligen. Han har fremstillet flere millioner låg, og fik dengang 1-2 øre stykket. Da H. C. senere blev

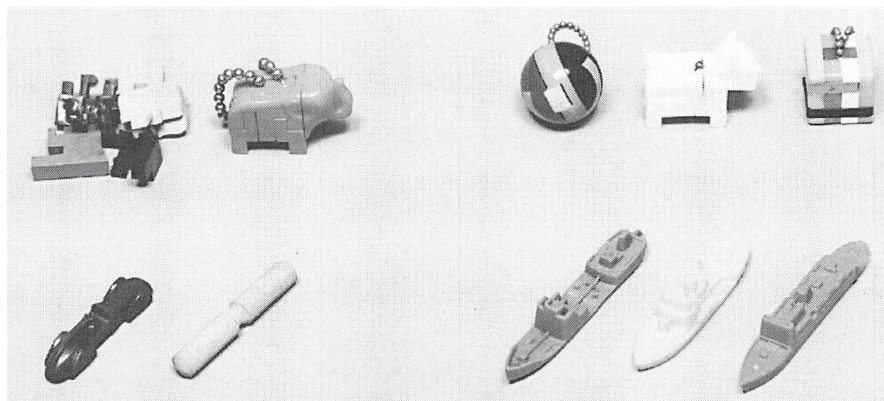

Hårspænder i celluloseacetat, fremstillet af virksomheden »Hofstätter & Ebbesen«, 1940'erne.

medejer af formværkstedet »Vigraform« var det hustruen der ordnede regnskabet for virksomheden (32).

Da fabrikant Hofstätter begyndte at producere knapper, hjalp datteren Kirsten med at levere dem ud til forskellige familier. De havde så hjemmearbejde, med at klippe knapperne af indløb, og pakke dem i små æsker. Plasticmaterialet var kosbart dengang, så indløb blev taget med tilbage og brugt til nye knapper (33).

I starten var sikkerhed og udluftning ved maskinerne en ukendt ting, men efterhånden, som maskinerne blev mere automatiske, øgedes sikkerheden. Systemet var dog ikke mere sikkert, end man kunne slå sikkerhedssystemet fra. H. C. Gynter Sørensen kan fortælle om en episode, da han var ansat som værkfører, hvor en af arbejderne, der stod og sprøjtestøbte på en automatisk maskine, fik hånden klippet af, da formen lukkede sammen (34).

Elefant, skilt og samlet, 1950'erne. Kugle, firkant, hund til at samle, 1960'erne. Racerbil som bærepind, 1950'erne. Skibe, 1960'erne.

Produkter

De første produkter, der blev sprøjtet støbt, var produkter som kamme, knapper og andre galanterivarer, legetøj, samt artikler indenfor husholdning og teknik. Alle fabrikanter drømte om at fremstille en »evergreen«, der var salg og penge i, men det var de færreste, det lykkedes for. Hvis et produkt blev en succes, skulle man passe på, at ideen ikke blev snuppet af andre. H. C. Gynther Sørensen fortæller, at da han var ansat på »Arro Plast«, kom en af hans kollegaer indenfor plasticindustrien og besøgte virksomheden og snupede ideer og produkter. Disse produkterne blev senere sat i produktion bl.a. hos Hans Ottosen, og H. C. måtte helt bogstaveligt, for at beskytte sine produkter, sige til denne kollega, at han ikke ville have ham ind på virksomheden (35).

Svend Rasmussen, som startede »Master Plast« fremstillede i 1970'erne engangsservice til luftfartsselskaberne Spies, Conair, Mærsk og Sterling. Produkterne blev kopieret, og der blev startet en produktion af tilsvarende artikler, men Svend Rasmussen gik til domstolene, og vandt en retssag, der gav ham produktionsrettighederne. Svend Rasmussen fortæller videre, at 8 dage før sagen kom for retten begik direktøren for den virksomhed, der havde kopieret artiklerne, selvmord (36).

Fra 1950'erne, og så sent som i 1987, blev forskellige plasticprodukter brugt til at markedsføre vaskepulver, havregryn og kaffe. Der var små bondegårdsdyr i plastic i Valo vaskepulveret og små skibe i havregrynsposerne. Stormagasinet Anva reklamerede for sig selv ved at give kunderne små

plasticbærepinde, udformet som racerbiler. Tidligere var disse lavet i træ, og fungerede som håndtag på de indpakkede varer.

I 1962 introducerede Irma i forbindelse med deres kaffe små figurer, man kunne samle til en nøglering. Der blev støbt brikker i »guld« og »sølv«, og samlede man en hel figur i sølv, fik man et års forbrug af kaffe, imens en hel figur i guld gav et B & O fjernsyn. Det blev en utrolig succes, og omsætningen af kaffe steg til det dobbelte. Der blev givet ca. 50 fjernsyn væk! Bagefter faldt omsætningen igen til det normale, og deres opgørelse viste, at indtægter og udgifter ved dette salg fremstød gik lige op. I 1987 prøvede Irma at gentage succesen, da de skulle introducere den røde kaffe, idet man kunne få dele til en plastic elefant sammen med kaffen. Men hverken den røde kaffe eller plastic elefanten blev en succes. Tiden var blevet en anden (37).

Hønseringe

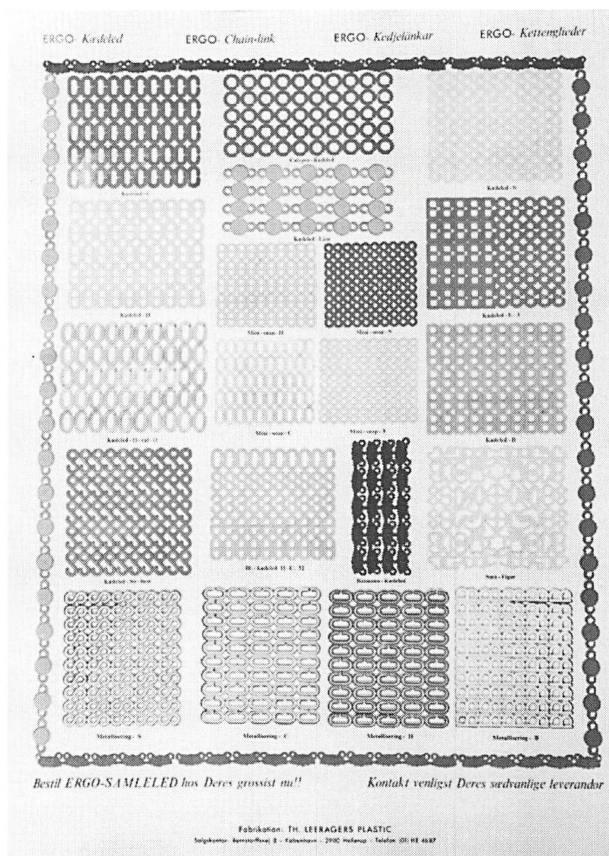
Hønseringe var meget populære blandt skolebørn i 1950-60'erne. I starten brugte man kun de snoede hønse- og dueringe i celluloseacetat, men allerede i 1950'erne begyndte man at støbe C- og S-hønseringe i polystyren, og hurtigt fulgte andre figurer efter (38).

Det var hovedsageligt om efteråret, at børnene spillede og byttede med hønseringe, og for at få gang i legen og dermed salget, gik grossisten Leerager rundt til flere københavnske skoler, og delte dem ud blandt børnene. Det bevirkede, at de begyndte at spille med hønseringe, behovet for at købe flere steg, salget var igang, og dermed fik han en større omsætning.

Der var mange virksomheder der støbte hønseringe. For Hans Ottosen var det et godt produkt at støbe til grossisten Leerager. Der var penge at tjene, selv om der oftest skulle stå en mand fast ved hver maskine. For at kunne følge med efterspørgslen blev der mange gange kørt i døgn drift, og om natten kunne 2 mand lige nå at passe 3 maskiner, der støbte hønseringe. Hans Ottosen støbte ca. 35 forskellige plader, og mellem 120.000 og 500.000 om året. I de mere end 20 år han producerede dem blev det til ca. 6 milo. plader, eller ca. 300 milo. enkelte hønseringe (39). Idag er der stadig virksomheder der producere hønseringene, bl.a. virksomheden »Malte Haaning Plastic«. De bliver støbt til butikskæde BR-Legetøj, men omsætningen har aldrig nået de højder som da populariteten var højest i 1960'erne (40).

Plastickasser til øl og vand

I begyndelsen af 1960'erne blev der indenfor bryggerisektoren forsket i

Plakat med eksempler på hønseringe fra grossisten Leerager.

fremstilling af plasticbatterier til øl og vand, til afløsning for de tunge træbatterier. I 1966 begyndte man at indføre sodavandsbatterier af plastic, i 1968 kom ølbatterierne og i 1972 var plasticbatterierne indført overalt (41).

Man startede med at støbe 10 millioner batterier til vand og 15 millioner batterier til øl. Det blev Schoeller Plast, der kom til at stå for produktionen, og idag producerer de 300.000 batterier om året. En form koster 1,5 millioner kr. og kan fremstille 1,2 millioner batterier før den er slidt op. Man havde forestillet sig en levetid på 15 år for en plasticbatteri, men mange er stadig i brug 28 år efter (42). Overgangen til plasticbatterier blev en stor succes for bryggerierne og for forbrugerne. Med de nye batterier kunne man undvære nedlægning af flasker med håndkraft og erstatte denne arbejdsproces med maskiner. Indførelsen af plasticbatterier betød således den største overflodig-

gørelse af arbejdspladser i hele bryggeriforbundets historie. Det positive var, at meget af det monotone nedslidende arbejde ved kolonnerne blev afskaffet. For de ansatte i distributionen betød anskaffelse af plasticbatter flere gener. Før bar man en kasse med 50 øl, nu blev man nød til at gå med 2 batter, med ialt 60 øl. Problemet var, at tyngdepunktet var anderledes i de nye plasticbatter, og for at få vægten fordelt rigtigt over ryggen, måtte man bære 2 batter.

Tempoet blev skruet op, fordi man kunne køre med 5-6 batter ad gangen. Specielt når varene skulle transporteres ad trapper betød det en voldsom belastning af både ben og ryg (43).

Efter ca. 25 år med plasticbatter er der en ny afløser på vej. Årsagen er, at batten ikke størrelsesmæssigt passer til de nye standardpaller i den Europæiske Union. Batten skal gøres mindre og mere kompakte, så de kommer til at indeholde 25 øl, men de vil stadig blive produceret i plastic.

Mælk i plasticemballage

I 1966 var lederen af Borup Mejeri i Oslo, hvor han så en nyhed, mælk i plasticposer. Allerede samme år blev en maskine til denne emballageform indkøbt, og poserne blev »prøvekørt« i den nærliggende by Skævinge. Det blev så stor en succes, at 90 % af mælken efter et par år blev tappet på 1 liters plasticposer.

Der blev produceret 2-3 millioner poser mælk om året, hovedsaglig solgt til de mindre handlende, idet supermarkeder ikke ville tage dem. Mælkeposerne var 15 øre billigere for forbrugerne, i forhold til flasker eller papkarter. Problemet var holdbarheden, idet poserne ikke tålte skarpe kanter, hvilket der let kunne være i en indkøbsvogn med en masse andre varer.

Det var de små mejerier, der producerede mælk i plasticposer, og for dem var det en stor succes. Den daværende leder af Borup Mejeri oplyser, at mejeriet sandsynligvis ikke ville eksistere idag, hvis de ikke havde satset på posemælken. Mælk i 1 liters plasticposer bliver ikke produceret idag på grund af posernes dårlige holdbarhed, og fordi de store supermarkeder ikke ville forhandle posemælken (44).

I 1992 blev mælk på plasticdunke introduceret af det lille mejeri Landmandslyst i Osted, og i december 1994 leveredes halvdelen af mejeriets produkter på plasticdunke. Mejerigiganterne Kløver Mælk og MD Foods er enige om, at mælk på plasticdunke er kommet for at blive. Nogle butikker har øget mælkesalget med 20 % efter at de er begyndt at sælge mælk i plasticdunke. De mener årsagen er, at mælk i plasticdunke ikke tager smag eller lugt fra andre madvarer i køleskabet, at mælken holder længere, og at et praktisk håndtag gør dunkene lettere at håndtere (45).

Mælk i plasticemballage, 1966-1992.

Firmamærker

Hovedparten af de produkter, der er produceret i plastic, er ikke forsynet med firmamærker, der viser hvilken virksomhed, der har produceret produktet. Enkelte virksomheder mærker dog deres produkter systematisk f.eks. Tupperware, Lego og Rosti. Tupperware har som oftest oplysning om hvilket år produktet er produceret. En af grundene til, at flere virksomheder ikke brugte firmamærke i produkterne var, at grossisterne, som forhandlede varerne ud til detailledet, ikke ønskede, at disse fik kendskab til producenten. De mente, der var risiko for, at detailledet ville gå direkte til virksomhederne og få varen billigere (46). Følgende lille udvalg af firmamærker kan bruges ved identifikation af produkter:

Marius Muldvad 1918 - 1960'erne.

Nielsen og Jespersen 1917 -.

Dansk Bakelitindustri 1934 -.

Elektra Isola 1920'erne -.

Celludan 1920'erne - 1950'erne.

Dansk Termoplastisk Industri 1949 - 1970'erne.

Triolit 1940 - 1977, opkøbt af Jens Larsen, Helako.

Arro Plast 1948 - 1967, opkøbt af Vordingborg Kamfabrik.

Vias Plast 1969 - 1984, opkøbt af Dansk Bakelitindustri.

Tillex 1954 -.

Ultra Plast Hofstætter og Ebbesen 1947 -.

Plastic på museer, indsamling og bevaring

Plastic, både det sprøjttestøbte, celluloid og bakelit er idag historie. Som et udtryk for dette bliver kommende konservatorer undervist i, hvordan plasticprodukter bør bevares, således at det er muligt i fremtiden at se disse på museerne. Det er vigtigt, at der formidles en viden om de forskellige materialer, deres egenskaber og bevaringsmetoder, idet der kan være problemer med de tidlige produkter. Eksempelvis kan nævnes cellulosenitrat, som er blevet anvendt til de første film. Materialet kan krympe, belægningen kan falde af, og selvantændelsestemperaturen kan falde til 50°. Generelt må man

sige, at for at bevare plasticprodukter bedst muligt, bør de opbevares tørt, køligt og mørkt.

Ser man på det plastic der bliver anvendt til arkivering i form af plasticlommer, A4 mapper o.l., er det vigtigt aldrig at bruge PVC, idet det indeholder blødgørere, der kan vandre ud og angribe andre materialer. De materialer, der anbefales til brug ved arkivering er: polyethylen, polypropylen, polyester og polystyren (47).

Det er omkring 60 år siden, at de første virksomheder startede med sprøjtstøbning af plastic. Mange ældre plasticvirksomheder har opbevaret informationer om produkter samt virksomhedens historie, men ved generationsskifte, eller nedlæggelse vil disse oplysninger mange gange gå tabt. Plasticindustrien har i dette århundrede fået en kolossal betydning for vores dagligdag, men plasticens historien er meget dårligt belyst.

Plastic er blevet så stor en del af vores hverdag, at disse produkter selvfølgelig også skal på museum. Det bliver en udfordring for museerne, dels fordi det er et helt nyt område, og dels fordi befolkningens holdning til hvad museer skal udstille, vil besværliggøre denne proces. I mange år har plastic netop været synonymt med »køb og smid væk« kulturen! Bedst ville det være, hvis en række museer påtog sig opgaven at foretage en systematisk indsamling og dokumentation af plasticindustrien, dens betydning og produkter. Denne indsamling skulle også omfatte eksempler på den danske produktion af støbemaskiner samt støbeforme.

En sådan dokumentation og indsamling vil muliggøre en ny plasticudstilling, der ud over at vise produkter, også kan fortælle historien om fabrikkerne og de ansatte. Jeg forestiller mig ligeledes, at på en sådan udstilling, kunne enkelte maskiner vise de forskellige arbejdsprocesser, samt den teknologiske udvikling indenfor faget. Derudover skulle udstillingen vise plasticprodukterne i sammenhæng med hverdagen, belyse arbejdsvilkår, sikkerhed, og det at være plasticfabrikant.

Mundtlige kilder:

Interview november 1991 med: fabrikant Hans Ottosen, Metha Ottosen og Henning Ottosen.

Interview d. 15.5.94 og 10.10.94 med fabrikant H. C. Gynter Sørensen.

Interview d. 17.11.94 med fabrikant Svend Rasmussen, SRTrading.

Interview d. 23.11.94 med direktør Edv. Olsen, Inspector-Plastic Moulds LTD.

Interview d. 24.11.94 med lagerchef Holger Sønniksen, Hofstätter & Ebbesen.

Interview d. 25.11.94 med billedmager Kirsten Hofstätter.

Interview d. 29.11.94 med fabrikant Bent Høyer og Lilian Høyer, Transplastic.

Interview d. 30.11.94 med fabrikant Gilder Albris, Gilberts Plastic.

Interview d. 16.1.95 med fabrikant Niels Berth.

Interview d. 26.1.95 med fabrikant Leif Holmberg.

Litteratur:

- Poul A. Hansen & Göran Serin: *Plast, Fra galanterivarer til »High-tech«*, Om innovationsudviklingen i plastindustrien, 1989.
- Peter Norrild: *Rundt om plast*, Kbh. 1988.
- Plast Panorama, *Scandinavia 4/87*, Plast Sammenslutningens 40 års jubilæum.
- Carl Fredrik Holtermann, Lena Rahoult, Lars Svensson (red): *Plastic*, Stockholm 1993.
- Preben Nyborg: *Design med Plast*, Kbh. 1993.
- H. Leth Pedersen (red): *Håndbog i Plastics*, Kbh. 1950.
- Samtaler om plastforarbejdning, 1 Sprøjtestøbning, Kbh. 1970.
- Samtaler om plastforarbejdning, 2 Extrudering, Kbh. 1972.
- Samtaler om plastforarbejdning, 3 Blæsestøbning, Kbh. 1974.

Noter:

- 1 Carl Fredrik Holtermann, Lena Rahoult, Lars Svensson. 2 Daells Varehus katalog 1956. 3 Interview 29.11.94. 4 Interview 30.11.94. 5 Vigtig – men ukendt og misforstået, *Plast Panorama 4/87*, 86-87. 6 Forespørgsel hos Dansk Sprognavn 8.1.94. 7 Politiken 30.4.94. 8 Poul A. Hansen, Göran Serin. 9 Der er usikkerhed om præcis hvornår Leo Høyer var på messen i Leipzig. Leo Høyers hustru Lilian Høyer mener, det var i 1933, mens sønnen direktør Bent Høyer mener, at det først var i 1936. 10 Interview 29.11.94. 11 Interview 29.11.94. 12 Erhvervsbladet 16.5.94. Tæt på den totale automatisering. 13 Interview 29.11.94. 14 Interview 29.11.94. 15 Interview 24.11.94. 16 Interview 24.11.94 og 25.11.94. 17 Ved extrudering plastificeres materialet i maskinens varmecylinder, hvor en roterende snekke fører det frem under samtidig kompression, således at det presses ud gennem dyssen som en endeløs streng (profil rør). Preben Nyborg. 18 Interview 30.11.94. 19 Interview 30.11.94. 20 Interview 10.10.94. 21 Interview 15.5.94 og 10.10.94. 22 Interview 23.11.94. 23 Lars Berth, bror til Niels Berth er i en dødsannonce (politiken januar 1995) nævnt som medstifter af DTI. 24 Betegnelsen »hønseringe« bliver her brugt for både de snoede ringe, samt »C«, »S« og flere figurer, der blev støbt i plader. 25 Interview november 1991. 26 Plast-sammenslutningen blev stiftet i 1947. Idag hedder brancheforeningen »Plastindustrien i Danmark«. 27 Interview november 1991. 28 Interview november 1991. 29 Interview 17.11.94. 30 Interview 29.11.94. 31 Interview november 1991. 32 Interview 15.5.94. 33 Oplysninger fra Kirsten Hofstatter januar 1995. 34 Interview 10.10.94. 35 Interview 15.5.94. 36 Interview 17.11.94. 37 Oplysninger fra Rolf Presskorn forhenværende medarbejder i »Irma«, samt Thomas Brandt forhenværende reklamechef i »Irma«. 38 Hønseringe var i starten betegnelsen for de snoede ringe, mens C, S og andre bogstaver og figurer blev kaldt samleled, af grossisten Leerager kaldet ERGO-kædeled. Senere blev betegnelsen hønseringe brugt som fællesbetegnelse for alle typer. 39 Virksomheden producerede hønseringene i perioden 1959-1982, og ifølge delvis bevaret regnskab, blev der i 1962 produceret 259.000, i 1972 508.000 og i 1982 154.000. 40 Oplysninger fra butikskæden BR-Legetøj samt virksomheden Malte Haarning Plastic. 41 Oplysninger d. 8.6.94 fra Bente Wøhlk, Carlsberg A/S Kvaltek-T. 42 Oplysninger d. 4.6.94 fra virksomheden »Schoeller Plast«. 43 De slukkede vores tørst og gjorde livet lidt rødere. Restaurations- og brøggeriarbejdernes forbund 1993. 44 Oplysninger d. 3.6.94 fra forhenværende mejeribestyrer Robert Bejlgaard. 45 Søndagsavisen 25.12.94, Plastik truer kartoner. 46 Interview 23.11.94. 47 Oplysninger fra cand. scient. Mads Chr. Christensen, Det Kongelige Danske Kunstakademi, Konservatorskolen.

Summary

It is only Plastic

Plastic became a sensation when it was first introduced after World War II. Nylon stockings, rain coats, hair buckles and ball points came on the market. At first the colours were subdued, imitating natural products, however, before long the strong, vibrant colours became its hallmark. The

technical development and the material together created an opportunity for inexpensive mass production, making the products affordable to all consumers. Plastic gradually became a part of our everyday lives, replacing for example ceramic and enamelled bowls. In the 1950s anything made from plastic was in demand. The result was an indiscriminate use of the material that ended up giving plastic a bad name. The rapidly growing numbers of plast producing companies inevitably lead to a lowering of the prices, resulting in the use of cheaper materials of a lesser quality.

The Greek word *plastikos* whose etymology is »which can be moulded« gave plastic its name, a name that was subsequently adopted into the Danish language from the English. In the 1960s plastic became a buzz-word due to indiscriminate use, and an effort was made to replace it with *plast*, a word that was thought to convey beauty, quality and versatility.

Although *plastiv* is generally considered to be a modern material, the *plastiv* industry does in fact date back to the middle of the 19th century when scientists created the very first plastic products such as celluloid that was introduced in Denmark in the 1890s. When bakelite came to Denmark in 1917-19 it was mainly used for products in connection with the electronics industry. Cellulose acetate was the material that created the basis for modern plastic production. It was produced for the first time in 1905. On that basis the prototype of the first injection moulding machine was produced in Denmark in the 1930s.

The company »TRANSPLASTIC« was founded by Leo Høyer in the 1930s. In the 1920s he began by manufacturing small signs, salad sets and nuckles cut from celluloid plates. Later he acquired a number of bakelite presses and in the 1930s he constructed a simple manually operated injection mould used for casting sprinklers for bottles, head combs, ball points and toys in cellulose acetate. In 1966 he started a new company that manufactured injection moulded health products.

Heinrich Hofstätter had vocational training as a mechanic when he started his own workshop in the 1940s with a production of moulds and buttons from casein. In 1949 the firm »Hoffstätter & Ebbesen« was founded and its production included buttons, curtain rings, etcetera, and later on the boxes for the buttons as well. In the 1950s new products and materials were added such as buttons made from nylon and black handles for cutlery to replace handles made from wood or celluloid.

Gilder Albrich was taught injection moulding at the metal goods factory »BOYCO«. His assignment at *Nordisk Kabel & Tråd* was to experiment with plastic coating of cables. From 1952 to 1953 he was managing engineer at »EXTRUSION« where he was in charge of the production of plastic table cloths, plastic bags, plastic foil, tubes, profiles and belts. In 1956-57 Gilder started his own production of health products. In the 1980s Gilder decided to limit his production to designing and moulding an assortment of items for the flower factory »OASIS«.

H.C Gynter Sørensen was a mechanic by profession and hired by the »TRIOLIT« company to produce jars for facial frames, lipstick covers, mouthpieces for pipes, shoe polish boxes and similar products in bakelite. In 1974 »TRIOLIT« began casting *plastiv* covers for Indian ink pens. From 1949 to 1953 he was co-owner of the moulding company »VIGRAFORM«, subsequently he became plant manager at »ARRO PLASTIC« that specialized in wholesale production of toys, sunglasses, soapdishes, toothbrush cases and flower cups for cemeteries. Gradually they developed their own products, for instance the margarine box »METTE«. In 1964 he became managing engineer with »THAISEN & CO« and in 1969 he became the co-founder of »VIAS PLAST« that produced food and frost containers for BRUGSEN (Danish National Cooperative).

Inspector Plastic was started by Edv. Olsen, a grocery retailer who began his career in plastic business selling used moulds. The company was founded in 1945 and was initially based on the purchase and sale of Scandinavian moulds. It quickly developed into an international market and the company began selling used moulds throughout the world. Today it is the largest company of its kind with about 15.000 moulds in stock.

Hans Otosen was hired in 1948 as a mould-maker with jeweller BERTH at Strøget (the main pedestrian street in Copenhagen). Berth's two sons started casting with a single hand-operated machine that later became »Danish Thermoplastic Industry«. The first items they produced were containers for sticking plaster, various household articles and toys. Later the production became predominantly technical articles of nylon. In 1955 he started his own company of moulds pro-

duction, later developing into injection moulding he was co-founder of »UNITED PLASTIC«, and in 1959 he started his own business. Some of its greatest successes were toys and kitchen articles, and a major success were marking rings for poultry. The production of plastic products was not an economic success for Hans Ottosen, just plain hard work that enabled him to make a living because the company didn't have its own production but was a sub-contractor.

Many manufacturers who started moulding production had a background as skilled workers and several among them had prior knowledge of the field from the production of bakelite. Later it was the tool-makers who through their work acquired the necessary experience with casting and the material that enabled them to start their own production. As a rule they started plastic production as a side-line until sales caught on. Being a self-employed manufacturer often meant enlisting wife and children in the production of sorting, glueing, packing or manufacturers with a company of their own there was no distinguishing between work and private life. The physical as well as the psychic pressure was tremendous. The machinery was expensive, so it was of the utmost importance to keep the production going for a maximum number of hours.

The very first moulded products were combs, buttons and other types of fancy goods, toys, plus various kinds of technical goods and household items. The dream of all manufacturers was to produce an »evergreen« that would generate both volume sales and income. However, very few succeeded. From the 1950s on various plastic products became an integral part of marketing detergents, oatmeal and coffees. The detergent VALO, for instance, contained miniature plastic farm animals and the oatmeal package harboured miniature ships, just as IRMA coffee gave away tiny figures one would assemble into a key ring. The poultry marking rings became extremely popular with school children during the decade from 1950 to 1960. To start with the fad was the twisted marking rings for hens and pigeons; later rings of a C and S shape were produced. It was mainly in autumn that children played with and exchanged their rings. In order to stimulate sales wholesaler manufacturer Leerager made his regular rounds to the schools of Copenhagen to give out free samples.

During the period 1966 to 1972 plastic cases for soft drinks and beer were produced by »SCHOELLER PLAST« which today has an annual production of 300.000 units. Plastic cases became a resounding success with the breweries as well as the consumers but they generated the greatest loss of jobs in the history of Danish breweries. In 1966 Borup Mejeri introduced milk in plastic bags and the product was given a trial period in the nearby town of Borup. The success was so astounding that 90% of the dairy production was subsequently delivered in 1 liter plastic bags. In 1992 milk in plastic jugs was introduced by the small dairy Landmandslyst at Ostred, and by 1994 half of the production was in plastic jugs. Certain shops have increased the sale of milk by 20% after they've started selling milk in plastic jugs.

Plastic – both cased, celluloid and bakelite – is history today. It is important, however, that knowledge relating to the various materials, their specific properties and methods of preservation be recorded and conveyed as the early products may present problems. Materials recommended for archives are: polyethylene, polypropylene, polyester and polystyrene. It is now approximately 50 years ago the first companies started moulding plastic, and today not many of them are left. The plastic industry has achieved a prominent place in our daily lives, but the history of plastic has only been sketchily recorded.

It's a challenge to our museums: partly because it's uncharted territory, partly because the public's perception of what museums should exhibit will only make the process more difficult as plastic has become synonymous with the »throwaway« culture. We should realize that it is important to undertake a systematic collection and documentation of the plastic industry, its historical significance as well as its products.

Dansk folkekultur 1994

EN SELEKTIV BIBLIOGRAFI

Af Else Marie Kofod

Redaktionen afsluttet 1. februar 1995

Bibliografien er udarbejdet ud fra Dansk Bogfortegnelse og ud fra følgende tidsskrifter og årbøger:

Arbejder Historie 1995, nr.1, Arkiv 14, nr. 4 (1994), Arv 50 (1994), *Arv og Eje*, Ask 21 (1994), Bol og By 1993, nr. 2, Bornholmske Samlinger 3.rk.8 (1994), Budkavlen 1993, Bygd 25, nr.1-4 (1994), Cæcilia. Årbog 1992-93, Dansk Folkemusik 5, nr. 2-4 (1994), Dansk årbog for musikforskning 21-22 (1993-94), Danske folkemål 36 (1994), Danske Museer 1994, nr. 4-6, Danske Studier 89 (1994), Erhvervshistorisk Årbog 43 (1993), Ethnologia Europaea 24, nr.1 (1994), Ethnologia Scandinavica 1994, Fabrik og Bolig 1993, nr.1-2 og 1994, nr. 1-2, Folk 36 (1994), Folk og Kultur 1994, Folkeminder 1994, nr.1-3, Fortid og Nutid 1994, hft.1-4, Fra Als og Sundeved 71 (1994), Fra Kvangård til Humlekule 24 (1994), Fra Himmerland og Kjær Herred 83 (1994), Fra Holbæk Amt 1993/94, Fra Ribe Amt 26, nr. 2 (1994), Fra Viborg Amt 59 (1994), FRAM 1994, Fund og Forskning 33 (1994), Fynske Årbøger 1994, Give Egnens Museum. Årsskrift 93 (1993), *Haderslevsamfundets Årsskrift*, Handels- og Søfartsmuseets Årbog 53 (1994), Hardsystems Årbog 28 (1994), Historie. Jyske Samlinger 1994, nr. 1-2, Historiske Meddelelser om København 1994, Historisk Samfund for Pæstø Amt. Årbog 1994, Historisk Tidsskrift 94, nr.1-2 (1994), Historisk Aarboeg for Randers Amt 88 (1994), Historisk årbog for Thy og Vester Hanherred 1994, Historisk årbog for Roskilde amt 1994, Hjemstavnsliv 1994, nr.1-12, Jordens Folk 1994, nr.1-4, Kirkegårdskultur 1994, Kritik 106-109 (1994), Kulturen 1994, Københavns Folkemusikhus Nyt 164-174 (1994), Købstadsmuseet »Den gamle by«. Årbog 1994, Journalen 1994, nr.1-5, Lolland-Falster 82 (1994), *Lolland Falsters Stiftsmuseum*, Lyngbybogen 1994, Magasin 9, nr.1-3 (1994), Mark og Montre 1994, Meddelelser fra dansk dansehistorisk arkiv 13 (1994), *MIV*, Museet for Holbæk og Omegn. Årsberetning 1993 (1994), Musik og Forskning 19 (1993-94), Nationalmuseets Arbejdsmark 1994, NIF-Newsletter 1994, nr.1-4, Nord Nytt 53-57 (1993-94), Norveg 37 (1994), Ord & Sag 14 (1994), Rig 76, nr. 5 (1993) og 77, nr. 1 (1994), Siden Saxo 11, nr.1-4 (1994), Skalk 1994, nr.1-6, Skivebogen 85 (1994), Sumlen 1990-91 (1993), Søllerødbogen 1994, Sønderjysk Månedsskrift 1994, nr.1-12, Sønderjyske Årbøger 1994, Temenos 29 (1993), *Tools & Tillage* Tradisjon 24 (1994), Tåsinge Årbog 1993-1994, *Unifol. Årsberetning*, Vejle Amts Årbog 1994, Vendsyssel Nu & Da 1991-1993, Vendsyssel Årbog 1994, Vestfynsk Hjemstavn 64 (1994), Østjysk Hjemstavn 59 (1994), *Aalborgbogen*, Årbog. Historisk Samfund for Sorø Amt 81 (1994), Årbog. Historisk-topografisk Selskab for Gladsaxe Kommune 21 (1992-93), *Årbog for Svendborg & Omegns Museum, Århus Stifts Årbøger*, Årsskrift. Udg. af Historisk Forening for Værløse Kommune 46 (1994), *Årsskrift for Etnografi*.

De kursiverede tidsskrifter eller årbøger er ikke gennemgået i år, men vil blive samlet op til næste år.

I. BIBLIOGRAFI, HISTORIE, METODE

Bibliografi:

- BIBLIOGRAFI SEPT. 1993 - SEPT. 1994. Ved A. Ørum-Larsen. FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE 24 (1994) 76-83.
- DANSK FOLKEKULTUR 1993. En selektiv bibliografi. Af Else Marie Kofod. FOLK OG KULTUR 1994 112-124.
- DANSK SANGINDEKS. Register til sange for børn og voksne 1992. Udgivet af Dansk BiblioteksCenter. Ballerup, Dansk BiblioteksCenter 1993. 132 s. Årlig siden 1980/81.
- DANSK SANGINDEKS. Register til sange for børn og voksne 1993. Udgivet af Dansk BiblioteksCenter. Ballerup, Dansk BiblioteksCenter 1994. 167 s. Årlig siden 1980/81.
- ET UDVALG AF HISTORISK LITTERATUR OM RIBE AMT. FRA RIBE AMT 26, nr. 2 (1994) 269-274.
- EVENTYRINDEKS 1985/93. Udgivet af Dansk BiblioteksCenter. Ballerup, Dansk BiblioteksCenter 1994. 230 s. Årlig siden 1985. Fortsættelse af Eventyrinteksts Supplement.
- HEDEGAARD, RUTH: Vendsyssel-litteratur. VENDSYSSEL ÅRBOG 1994 123-134.
- HENNINGSEN, GUSTAV: Autobiografi 1958-1994. København, Dansk Folke-mindesamling 12.8. 1994. 16 s.
- LARSEN, GRETHE: Danske provinstryk 1482-1830. En bibliografi. Bd.I: Sjælland, Lolland, Bornholm. København, Det danske Sprog- og Litteraturselskab og Det kongelige Bibliotek 1994. 211 s. Mit einer Einführung.
- LITTERATUR OM HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 1993-1994. Ved bibliotekar Jeppe Hansen, Det Nordjyske Landsbibliotek. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 83 (1994) 193-200.
- NORDISK BIBLIOGRAFI FOR FOLKELIVSFORSKERE 1990. Udgivet af NEFA Nordens Dokumentationsgruppe. Redaktion Hjejil Resen Steenstrup i samarbejde med Lene Hadsbjerg. København. NEFA Nordens Dokumentationsudvalg 1994. 168 s. (NEFA dokumentation, ny serie; nr. 17).
- ÅRSBIBLIOGRAFI 1991. Udgivet af Kontaktudvalget for dansk maritim historie- og samfundsforskning. København, Kontaktudvalget for dansk maritim historie- og samfundsforskning 1992. 30 s.
- ÅRSBIBLIOGRAFI 1992. Udgivet af Kontaktudvalget for dansk maritim historie- og samfundsforskning. København, Kontaktudvalget for dansk maritim historie- og samfundsforskning 1993. 31 s.
- Historie:**
- ADRIANSEN, INGE: Danmarks gamle love. Fortolkninger af og forhandlinger om Istedløven. NORD NYTT 54 (1994) 73-79. ill.
- BJØRN, CLAUD : Kampagnen for indsamling af landmænds erindringer. BOL OG BY 1993, nr.2 9-14. ill.
- BURCHARDT, JØRGEN: 15 år med Nord Nytt. NORD NYTT 53 (1993) 21-25. ill. Nord Nytt 30 års jubilæum.
- FANGEL, HENRIK: Sønderjyske billeder - en billedsamling og dens muligheder. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1994 291-315. ill.
- FRA RUIN TIL MUSEUM. Beskæftigelsesprojektet på Cathrinesminde Teglværk 1986-1993. Red. Inge Adriansen under medvirken af Erik Breum og Jesper Tofth. Gråsten, Cathrinesmindes Venner 1994. 39 s. ill.
- FURDAL, KIM: I stadsarkivernes grænse-land. FORTID OG NUTID 1994, hft. 4 386-391.
- HEMMERSAM, FLEMMING: Folkloristikens Grænser. Indlæg ved XXVII Nordiske Etnolog- og Folkloristkongres i Åbo 1994. LABORATORIUM FÖR FOLK OCH KULTUR, Bulletin 2/1994 39-41.
- HEMMERSAM, FLEMMING: Dänische Ethnologie und Folkloristik nach 1945. ZEITSCHRIFT FÜR VOLKSKUNDE 1994: 2, 240-247.
- HENNINGSEN, GUSTAV: Om folkloristisk indlevelse i historiske kilder. Forskning i tiden før folkemindesamlingen. S. 177-196 i TIDEN OCH HISTORIEN I 1900-TALETS KULTURFORSKNING. Udg. af Anders Gustavsson. Uppsala 1994.
- JENSEN, CHARLOTTE S.H.: Tilbage til fortiden. Guide til 22 lokalarkiver i Vestsjælland. Slagelse, Slagelse Cen-

- tralbibliotek og Lokalarbiver i Vestsjællands Amt 1994. 42 s. ill.
- JENSEN, CHARLOTTE S.H.: Arkivets takt og tone. Et SLA-kompendium om arkivet og brugerne. Udarbejdet i samarbejde med SLA's uddannelsesudvalg. Vejle, Sammenslutningen af Lokalarbiver 1993. 34 s. ill.
- JUL NIELSEN, NIELS: Bonden i hovedet. Joachim Junges etnografi om 1700-tallets danske almue. FOLK OG KULTUR 1994 48-65. ill. Engl.summary.
- JUUL HANSEN, HENRIK: Nissernes og troldeenes fortrolige - et portrætssay fra de dage da Folkemindesamlingen logetrede i Det kongelige Bibliotek. S. 197-200 i SÅDAN SET -. Erindringer fra og om Det kongelige Bibliotek. Indsamlet og udgivet i anledning af 200-års jubilæet for bibliotekets åbning for publikum den 15. november 1993. København, Det kongelige Bibliotek 1993.
- LAFARQUE PEDERSEN, LYKKE: »Industriens Vugge«. Storproduktion og småsamfund langs Mølleåen. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1994 55-66. ill. Engl.summary.
- LEILUND, HELLE: Grundtvig i dansk identitetshistorie. NORD NYTT 54 (1994) 5-12.
- LÆGDSMAND, KARSTEN: Syv år for Lea. NORD NYTT 53 (1993) 17-20. ill. Nord Nytt's 30 års jubilæum.
- MANØE, SØREN: Fra kommis til museumsleder. 30 år med Vestjyllands historie. Esbjerg, Historisk Samfund for Ribe Amt 1994. 94 s. ill.
- OLWIG, KAREN FOG: Stedlige identiteter i en deterritorialisert verden. Et antropologisk perspektiv. NORD NYTT 54 (1994) 13-20.
- PIØ, IØRN: Fra den gamle Folkemindesamling. S. 201-208 i SÅDAN SET -. Erindringer fra og om Det kongelige Bibliotek. Indsamlet og udgivet i anledning af 200-års jubilæet for bibliotekets åbning for publikum den 15. november 1993. København, Det kongelige Bibliotek 1993.
- RASMUSSEN, ANNE: De fattiges landbohistorie. JOURNALEN 1994, nr. 4 3-6. ill.
- SKOUGAARD, METTE og Ib Varnild: Panoptikon og museum. Voksfigurer fra et museumsloft. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1994 197-210. ill. Engl.summary.
- SKOV KRISTENSEN, HENRIK: Frøsløvlejreren - museum eller feriehotel? FORTID OG NUTID 1994, hft. 4 377-385. ill.
- VASSTRÖM, ANNETTE: Dokken - museums- og feriecenter, om Arbejdermuseets projekt og dets baggrund. FABRIK OG BOLIG 1993, nr. 1 34-51. ill. Engl.summary.
- WIENE, INGER: »Der har jeg rod, derfra min verden går«. NORD NYTT 54 (1994) 21-33.
- Metode:**
- CHRISTENSEN, LARS K.: Mål og midler i arbejdslivshistorien. ARBEJDERHISTORIE 1995 3-13. ill. Engl.summary.
- DRAGSBO, PETER: Museerne og bygningsbevaringsarbejdet. DANSKE MUSEER 1994, nr. 5-6 8-9. ill.
- GORMSEN, GUDRUN: Om udgivelsen af landmandserindringer fra 1910-1960. BOL OG BY 1993, nr.2 15-16. ill.
- GRAUGAARD, ESBEN: Fra Salling til England - om den store historie i det nære. JOURNALEN 1994, nr. 1 8-11. ill.
- HENNINGSEN, GUSTAV: Photography in Danish Folklore Research (1839-1950). ARV vol. 50 (1994) 133-176. ill.
- HENNINGSEN, GUSTAV: H.F. Feilbergs zwei Wörterbücher der vergleichenden Folkloristik. Eine Präsentation. ARV vol. 50 (1994) 177-182.
- HVIDT, KRISTIAN: Den historiske biografi - en spændingsfyldt genre. FORTID OG NUTID 1994, hft. 3 290-295.
- KROGH, TYGE: Kogebog til en lokalhistorisk krimi. JOURNALEN 1994, nr. 1 3-7. ill.
- PLOUG HANSEN, HELLE: Feltarbejde i egen kultur. Århus, Danmarks Sygeplejerskehøjskole ved Aarhus Universitet 1994. 151 s. (Skrift-serie fra Danmarks Sygeplejerskehøjskole; nr 15).
- SELMER, JØRGEN: Bevar mig vel - skal alt bevares? DANSKE MUSEER 1994, nr. 5-6 20+ 29-32. ill.
- SMITH, LOUISE HARDMAN: Identitets- og kulturbegrebet i dansk indvandrerforskning. NORD NYTT 54 (1994) 80-87.

II. FOLKELIV, ERINDRINGER OG BIOGRAFIER, DAGBØGER OG BREVE, SAMFUNDSFORHOLD

Folkeliv:

ANDERSEN, OVE: By & borger. Gesten, OP-forlag 1994. 56 s. ill. (Danmark i 1500-tallet; 1).

FØNSS-JØRGENSEN, BENT: »Dengang en bajer kostede 11 øre« og andre folkelivsbilleder fra »de gode gamle dage«. Borup, eget forlag 1994. 173 s. ill.

JENSEN, CHARLOTTE S.H.: Små liv og stærke længsler. JOURNALEN 1994, nr. 3 15-20. ill.

JOHANSEN, HANS CHR. og Per Madsen, Ole Degn: Tre danske kystsamfund i det 19. århundrede. Odense, Odense Universitetsforlag 1993. 201 s. (Odense University studies in history and social sciences; vol. 171).

JONSEN, LINDA: Mobile hjem og familiære steder i det moderne. JORDENS FOLK 1994, nr. 1 22-25. ill.

KVORNING FORSAMLINGSBUS. Landsbyliv gennem 100 år. 1894-1994 Kvorning, Kvorning Forsamlingshus 1994. 32 s. ill.

VISTISEN, MAGNUS: Brugsforeningsbevægelsen i Sydvestfjends. SKIVEBOGEN 85 (1994) 74-144. ill.

Folkeliv: Sjælland, Lolland-Falster, Møn og Bornholm

BILLEDER FRA KYNDBY. Kyndby huse og Kyndbyværket. Jægerspris, Historisk Forening i Jægerspris 1993. 64 s. alle ill.

BRØNSHØJ-BILLEDER 1900-1930. Red. Lars Cramer-Petersen. Brønshøj, Brønshøj Museum 1993. 24 s. ill.

CRAMER-PETERSEN, LARS: Frederiksborgvej fra »Navnløse« til Søborghus Kro. En lokalhistorisk billedfortælling om huse og hændelser langs en københavnsk hovedfærdselsåre. Brønshøj, Brønshøj Museum 1993. 48 s. ill. (Brønshøjs Museums skriftserie).

CRAMER-PETERSEN, LARS: Frederikssundsvej fra Nørrebro til Brønshøj. En lokalhistorisk billedfortælling om huse og hændelser langs en københavnsk hovedfærdselsåre. 2. udvidede og reviderede udgave. Brønshøj, Brønshøj Museum 1994. 64 s. ill. (Brønshøjs Museums skriftserie: Frederikssundsvej; 3).

DAHL, BJØRN WESTERBECK: Mellem Nordre Frihavsgade og Jagtvejen. København, Østerbro Lokalhistoriske Forening 1994. 42 s. ill.

HERFØLGE OG SÆDDER DENGANG OG NU. Red. Birte Broch. Udgivet i anledning af Lokalhistorisk Arkiv for Herfølge-Sædder Sognes 25 års jubilæum. Herfølge, Lokalhistorisk Arkiv for Herfølge-Sædder Sogne 1993. 104 s. alle ill.

HØJTE, SVEND: En Tåsinge-bondes levnedsløb. Jens Rasmussen Jacobsen, 1818-1873. TÅSINGE ÅRBOG 1993 21-32. ill.

KINNERUP, HENRY: Barndom og ungdom omkring Ringsted. ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT 81 (1994) 46-64. ill.

MØLLER, JAN: Strandvejens fiskerlejer. Træk af Øresundskystens kulturhistorie. København, Cicero 1994. 253 s. ill.

PEDERSEN, KARL PEDER: Fra Østerport til Trianglen. København, Østerbro Lokalhistoriske Forening 1994. 31 s. ill.

SKJØT-PEDERSEN, LISE: Lundtofte. Landsbyens gamle huse, Københavnsbønder og fabriksarbejdere 1777-1940. Lyngby, Historisk-Topografisk Selskab for Lyngby-Tårnbæk Kommune 1994. 208 s. ill. (Lyngby-Bogen; 1994).

SUNDBY FORTÆLLER. Red. Helge Scheuer Nielsen. Ved Inge Lunau Nielsen et al. København, Sundby Bibliotek 1994. 46 s. ill.

SØRENSEN, JYTTTE et al.: Strøby. Baggrund, udvikling og skæbner i 1700-tallet. Hårlev, Vallø lokalhistoriske arkiv 1993. 188 s. ill.

THERKILDSEN, MARIANNE: Dragør - skipperbyen ved Øresund. Dragør, Dragør Museum 1993. 48 s. ill.

THOMSEN, CHR. A.: Et spændende liv i klosterets have. ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT 81 (1994) 65-81. ill.

TOFT JENSEN, HANNELENE og Ena Hvidberg, Janne Laursen: Udsigt til Amager. Udviklingen i Tårnby og Dragør kommuner i dette århundrede. Red. Marianne Therkildsen et al. Albertslund,

Københavns Amtsmuseumsråd 1993. 128 s. ill.

SÅDAN HUSKER VI ÅRHUS 1915-60. Hasselager, HB Grafisk 1994. 60 s. ill.

Folkeliv: Fyn

WINDEBALLE, ERLING: Træk af Ellinge sogns historie. Ullerslev, Ullerslev Kommunes Lokalhistoriske Forening for Skellerup, Ellinge, Flødstrup og Ullerslev sogne 1994. 133 s. ill.

Folkeliv: Jylland

BRÅTEN, JENS: Gamle postkort fra Aars og omegn. Billeder fortæller historie. Aars, eget forlag 1994. 120 s. alle ill.

CHRISTENSEN, P.C.: Fra gammel tid. Om livet i Salling 1800-1850. FRA VIBORG AMT 59 (1994) 31-95. ill.

DAUGAARD, BENT: En Horsens-dreng og hans by. Horsens, Åløkke 1993. 111 s. ill.

HANSEN, RASMUS P.: Tandslet sogn i ord og billeder. Sydals, Lokalhistorisk Arkiv for Tandslet Sogn 1993. 192 s. ill.

JESSEN, RIKARD: Børsmose som jeg husker det. Oksbøl, Lokalhistorisk forening for Ho, Oksby og Aal sogne og Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv 1993. 99 s. ill.

KNUDSEN, PAULA: Løst og fast om livet på Fur. Fur, Fur Museum 1993. 64 s. ill. (Skrifter; nr. 1).

MATTHIESSEN, HUGO: Med Hugo Matthiessen gennem Fredericia april 1914. Fredericia, Lokalhistorisk Forlag 1994. 100 s. ill.

MØBALLE, V. og I. Haase : Billeder fra det gamle Tønder. Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Tønder Kommune. Tønder, Neffen 1993. 48 s. alle ill.

NIELSEN, JYTTE og Troels Jørn: Fire huse i Bedsted. En historie om Thylandsgade 11-17. Thisted, Museet for Thy og Vester Hanherred 1993. 24 s. ill.

NORDHEIM, BENT: Tirsbæk. Træk af historie, udvalgte sagn og anekdoter. Vejle, Byhistorisk Forlag 1994. 53 s. ill.

STENUMGAARD, FOLMER H.: Vemb By og dens Borgere. Ringkjøbing, A. Rasmussens Bogtrykkeri 1994. 121 s. ill. 1. gang udgivet i 1944 af Vemb Borger- og Haandværkerforening i anledning af foreningens 50-års jubilæum.

Erindringer og biografier:

ANDERSEN, A.H.: Hjem, skole og kirke i min barndoms Bjerning sogn i 1890'erne. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1994 135-158. ill.

ANDERSEN, SELMI: Erindringer fra Aamager. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 1994 189-210. ill.

ANDERSEN, EDITH: En tjenestepige omkring århundredeskiftet. ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT 81 (1994) 7-27. ill.

AREVAD, OLGA: Tre generationer på et »sted« på heden. BOL OG BY 1993, nr.2 17-22. ill.

BORK, DAGMAR: Barn og ung i Haderslev 1934-1958. Redaktion Karl Erik Olesen og Henrik Fangel. Haderslev, Gammelting 1993. 120 s. ill.

CHRISTENSEN, JACOB: Alle de mennesker. Horsens, Papyrus 1994. 104 s.

CHRISTENSEN, CARL CHR.: Tjenestedreng og karl på Fyn i 20'erne og 30'ernes landbosamfund. BOL OG BY 1993, nr.2 23-27. ill.

DALSGAARD, GUNNER: Elleve år blandt molboer. ØSTJYSK HJEMSTAVN 59 (1994) 45-63. ill.

DAMSGAARD, HERLUF: Karl, forkarl, in-seminør, forpagter og gårdejer. BOL OG BY 1993, nr.2 82-88. ill.

DREISLER, CARL: Erindringer fra min fynske barndom og et langt købmandsliv. Eget forlag 1993. 94 s.

EDELBERG, JOHANNE: Tuller Ribe. FRA RIBE AMT 26, nr. 2 (1994) 161-178. ill.

GROTH, GUNNAR: Fra et husmandshjem i Vestjylland til et statshusmandsbrug i Sønderjylland. BOL OG BY 1993, nr.2 48-55. ill.

HANSEN, ALFRED: Så længe der er liv, er der oplevelser. Ryslinge, Valle Hansen 1994. 112 s. ill.

HANSEN, BØRGE: Karl, kontrolassistent og landmand i Vestjylland. BOL OG BY 1993, nr.2 59-64. ill.

HANSEN, EINAR: Beretning fra en mælkedreng. Med indledning fortalt af P.K. Nielsen. ØSTJYSK HJEMSTAVN 59 (1994) 74-81. ill.

- HANSEN, POUL MARTIN: Den gamle vejmand fortæller (Evald Henriksen). LOLLAND-FALSTER 82 (1994) 5-18. ill.
- HANSEN, SØREN KR.: Foden under eget bord. Fra husmand til gårdmand. BOL OG BY 1993, nr.2 56-58. ill.
- HJERMIND, JESPER: »Det var en dannet by, vor lille købstad«. Laura Nulleman, født Boye, barne- og ungdomserindringer fra Viborg ca. 1840-1855. FRA VIBORG AMT 59 (1994) 7-30. ill.
- HOFMAN (BANG), JACOB AALL: Landmandsliv 1815 til 1835. J.A. Hofman (Bang)s erindringer og breve. Udgivet af Finn Stendal Pedersen. Odense, Odense Universitetsforlag 1994. 221 s. ill.
- ISHØY, LENE PUCK: Frederik Christian Bendahl og hans efterslægt. Nykøbing Sj., Lokalhistorisk Forening 1992. 20 s.
- JEPPESEN, BØRGE MARTIN: Røde faner og liste C. Et funktionærliv. Redaktion Holger Dyrbye og Jørgen Thomsen. Odense, Byhistorisk Udvalg 1993. 238 s. ill.
- JØRGENSEN, KRISTIAN: Kludekræmmeren. ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT 81 (1994) 41-45. ill.
- KEIDING, HENNING POUL: Fra by til land. Landvæsenselev, landbruger og gårdejer. BOL OG BY 1993, nr.2 88-100. ill.
- KJELLEBJERG, JOHANNES: Sådan var en del af mit liv. Uddrag af mine livserindringer. Hørsholm, eget forlag 1994. 102 s. ill.
- KRUSE, FELIX: Fra håndværkersøn til husmand på Fyn. BOL OG BY 1993, nr.2 34-39. ill.
- LINÅ JØRGENSEN, OLE: Jens Christian Nielsen, købmand og igangsætter i Karup. Karup, Lokalhistorisk Forening for Karup kommune 1993. 28 s. ill. (Lokalhistorisk Forening for Karup kommune; 1993).
- LUNAU NIELSEN, INGE: Erindringsglimt fra Tornehøjgård m.v. ÅRBOG. Historisk-topografisk Selskab for Gladsaxe Kommune 21 (1992-93) 55-62. ill.
- MAGNUS, H.R.: En gammel læges liv og oplevelser. Erindringer fra Hobro og Omegn 1854-1904. Red. Poul Erik Kristensen. Ny udgave. Kongerslev, Feder-Kristensen 1993. 108 s.
- MICHELSSEN, ANNE-HELENE: Hvad fire dåbskjoler kan fortælle. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1/2 (1994) 3-6. ill.
- MØLLER JENSEN, ERNA: Tid til at fundere. Udgivet i forbindelse med projektet »Fynboer i 100 år«. Skårup 1994. 70 s. ill.
- NIELSEN, CHRISTEN: Lærer fra landet. Barn på Agersø i tyverne, uddannelse i trediverne og en ung lærers tilværelse i fyrrerne. Red. Synnøve Stevns. København. Foreningen Danmarks Folkeminder 1994. 83 s. ill. (Erindringsserien »Folk fortæller«; nr. 30).
- NIELSEN, GERDA: Sådan en Vesterbro-bisse som mig. Redaktion Benedikte Almig. Søllested, Skovlønge 1994. 190 s. ill.
- NIELSEN, GRETHE: En Sundbypiges Livshistorie. København, Sundby Bibliotek s.a. 42 s. ill.
- NIELSEN, TORGNY: Mellem hytte og slot. Ollerup, Frankfri Multimedier 1993. 224 s. ill.
- NØRTOFT, ELNA: Nybygger på Brandbjerg. BOL OG BY 1993, nr.2 28-33. ill.
- ODGAARD, HENNING: Den thybo drog søndenfjords. Erindringer fra et langt liv. Struer, Dalhus 1994. 125 s. ill.
- OLSEN, JOHN: Det er den barske sandhed. Fra barndom hos bedsteforældre på landet til læreår og selvstændig i København. Red. Sven E. Ottosen. København, Foreningen Danmarks Folkeminder 1995. 113 s. ill. (Erindringsserien »Folk Fortæller«; nr. 31).
- OLSEN, JØRGEN: Det første år (1941) på et sjællandsk husmandssted. BOL OG BY 1993, nr.2 39-43. ill.
- PEDERSEN, AAGE: En forsømt ejendom i Himmerland, 1942-1984. BOL OG BY 1993, nr. 2 44-48. ill.
- PETERSEN, AXEL: Barndom og læretid i Fredericia. Fredericia, Lokalhistorisk Forlag 1994. 135 s. ill.
- POULSEN, BJØRN: Om 1600-tallets bønder og deres syn på verden. En læsning af to bondedagbøger. FORTID OG NUTID 1994, hft. 3 227-243. ill.
- SCHMIDT, NIELS HERMAN: Karleår og køb af gård. BOL OG BY 1993, nr.2 69-74. ill.
- SCHULTZ, CHRISTIAN: Muldets frænder. Lidt om min skoletid i Nærum i trediverne. SØLLERØDBOGEN 1994 135-161. ill.

- SKOT-HANSEN, DORTE: Sommerliv med mormor Elly Henriques. Frederiksberg, eget forlag 1994. 48 s. ill.
- SKOV, HANS: Mette Kagekone - en tragisk skæbne fra Læborg sogn. FRA RIBE AMT 26, nr. 2 (1994) 155-160. ill.
- SKOVFOGED, ANNE MARIE: En husmand. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 83 (1994) 45-54. ill.
- STYRK, JENS FRIIS: Ude og hjemme. En vestslesvigsk gård. BOL OG BY 1993, nr.2 74-82. ill.
- SØRENSEN, ELVIRA og Birger Sørensen.: Uddrag af en skoledrengs dagbog i 1880'erne (Gunnar Kristensen 1870-1947) VEJLE AMTS ÅRBOG 1994 31-45. ill.
- THERKELSEN, HOLGER VERNER: Stærkassen. Minder fra de stærke jydere land. Horsens. Ålække 1993. 191 s. ill.
- THULESEN, PER SKOV: Landmandsuddannelse og overtagelse af en østjysk fødegård. BOL OG BY 1993, nr.2 64-69. ill.
- VEDEL, JON: Gøglerpræsten. En bog om Anders Bork Hansen. København, Sesam 1994. 157 s. ill.
- WRANGEL, ETTIE: Hvor plovfuren ender. [Valborg Jensen] Valby, Pantheon 1994. 40 s. ill. (Mennesket i historien; bind I).
- Samfundsforhold:**
- BAK, FREDE: Aftægtsfolk på Læsø. VENDSYSSEL ÅRBOG 1994 65-76. ill.
- BARNDOMMENS LAND. Århundredets børn i billede. Tekst og billedredaktion v. Morten Thing og Søren Vinterberg. København, Aschehoug 1994. 252 s. ill.
- GOTVED, STINE: Hjemme er hvor hjertet bor. Om tilhørsforhold i lokalt, nationalt og globalt perspektiv. Hovedfagsspeciale i Kultursociologi. København. Sociologisk Institut, Københavns Universitet 1993. 90 s. (Reproserien; nr. 12).
- HELGE, NYNNE: Arbejderliv og folkekirke. En undersøgelse af religionens plads i københavnske arbejderfamiliers kultur og livsform 1870 til 1950 - med særlig vægt på perioden før 1920. København, Institut for Systematisk Teologi, Københavns Universitet 1994. IV, 349 s.
- HENNINGSEN, LARS N.: Tyendevilkår gennem 150 år. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 5/6 (1994) 93-98. ill.
- JENSEN, CHARLOTTE S.H.: Falske penge lugter lidt. SIDEN SAXO 11, nr. 2 (1994) 24-27. ill.
- JORDAN, HASSE: Är danskarna verkligen danska, sett med svenska ögon? - Om identitetsbegreppets olika nivåer. NORD NYTT 54 (1994) 45-52.
- KULTURMØDE - HOLDNINGER OG VÆRDIER. 3. symposium om tværkulturel psykologi. Red. Peter Berliner. København, Dansk psykologisk Forlag 1994. 126 s.
- POULSEN, JENS AAGE: Mellem himmel & helvede. Om livet i Danmark omkring år 1400. Odense, Foreningen af Lærere i Historie og Samfundsfag 1994. 48 s. ill.
- RAHBEK CHRISTENSEN, LONE: »68 - Frigiort eller forført«. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1994 149-162. ill. Engl.summary.

III. BYGNINGER

- AALBORG NORD KOMMUNEATLAS. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1994. Udarbejdet af Skov- og Naturstyrelsen, Kontoret for bybevaring. København og Aalborg, Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Aalborg Kommune 1994. 60 s. ill.
- AALBORG SYD KOMMUNEATLAS. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1994. Udgivet af Skov- og Naturstyrelsen, kontoret for by- og bygningsbevaring. København og Aalborg, Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Aalborg Kommune 1994. 84 s. ill.
- ANDERSEN, MAGNE: Hjørringhus, Vestergade 8. VENDSYSSEL NU & DA 1991-1993, nr. 14 5-25. ill.
- BECK, BUE: Sophus Frederik Kühnel. »Den gamle Borgmestergaard«s arkitekt. DEN GAMLE BY. Danmarks Købstadmuseum 1994 49-80. ill.
- CHRISTENSEN, ERIK: Sognefogedgården. VENDSYSSEL ÅRBOG 1994 95-112. ill.
- DAHL, ROLF: Da Sankt Gjertruds Stræde var krøllet. Eller Frederik III i småtingsafdelingen. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 1994 45-50. ill.
- DAMGAARD, ELLEN: Lemvigernes by. FRAM 1994 96-111. ill.
- DANSK MØLLEATLAS. Vejviser over møl-

- ler 1: i Jylland, 2: på Fyn og omliggende øer, 3: på Sjælland, Lolland, Falster, Møn og Bornholm. Ved Otto Rasmussen et al. Odense, Dansk Møllerforening [1992-1994]. 3 bind: 46, 22, 38 s. alle ill. (Møllen; Særunummer).
- EJLERS, ERIK: Fra anstalt til bofællesskab. Åndssvageforsorgens bygningshistorie 1855-1990. København, Christian Ejlers i samarbejde med Historisk Selskab for Handicap og Samfund 1994. 103 s. ill. Engl.summary. (Handicap & samfund; 4).
- ELGSTRØM, KELL: Glostrup bybilleder. Om byen og dens bygninger. Glostrup, Glostrup Kommune 1993. 52 s. ill.
- FISKER, KAY et al. : Københavnske boliger. Redaktion Peder Duelund Mortensen og Mogens Fich. København, Kunstakademiets Arkitektskole i et samarbejde ml. Galleriet og Laboratoriet for Boligbyggeri 1993. 56 s. ill.
- HERMANN, ARNE J.: De gamle gårde i Gladsaxe Kommune. ÅRBOG. Historisk-topografisk Selskab for Gladsaxe Kommune 21 (1992-93) 7-54. ill.
- HISTORISKE HUSE PÅ CHRISTIANSHAVN. Fortegnelse over bevaringsværdige bygninger fra før o. 1870. Udgivet af Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring. Redaktion Robert Egevang. København, Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring 1993. 370 s. ill.
- HOLDEN, LONE: Hvidovre - mulighederne land. FORTID OG NUTID 1994, hft. 4 331-356. ill.
- JOHANSEN, JENS: En bebyggelse fra 1960'erne. Egevang Syd, matrikelnummer 5 k af Nærum, 1771-1994. SØLLERØDBOGEN 1994 162-187. ill.
- JØRGENSEN, HARALD: Admiral Gjeddes gård. Baggrunden for et gammelt patricierhus' opførelse. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 1994 88-111. ill.
- KONGSGAARD, LISE: Vibyfabrikkerne. FDBs virksomhed ved Århus. FABRIK OG BOLIG 1993, nr. 2 20-31. ill. Engl.summary.
- LINDBERG, KIRSTEN: Skipperboderne. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 1994 51-87. ill.
- MICHELSSEN, PETER: Frilandsmuseets fiskerhus fra Agger. NATIONALMUSE-ETS ARBEJDSMARK 1994 67-79. ill. Engl.summary.
- MORTENSEN, ERIK: Huse i Farum. Bygningskultur og byplanlægning. Farum, Farums Arkiver & Museer 1994. 159 s. ill. (Studierækken fra Farums Arkiver & Museer).
- MYGH, LISELOTTE: Nykøbing F. kommuneatlas. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1993. Udgivet af Skov- og Naturstyrelsen, kontoret for by- og bygningsbevaring. Redaktion Allan Tønnesen. København og Nykøbing F., Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Nykøbing F. Kommune 1993. 52 s. ill.
- MØLLEBYGNINGER I DANMARK. Redegørelse og status 1993. Udarbejdet af Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, Bygnings- frednings- og restaureringskontoret i samarbejde med Møllepuljen. Redaktion Jørn Andreasen og Torben Olesen. København, Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1994. 820 s. ill.
- MØLLER, JONAS: Byernes forældelse og fornyelse. Udgivet i anledning af Byfornyelsesselskabet Danmarks 25-års jubilæum. København, Byfornyelsesselskabet Danmark 1994. 99 s. ill.
- NØRREGAARD FRANDSEN, JOHS.: Det lille hus på parcellen. JOURNALEN 1994, nr. 1 17-21. ill.
- NØRREGAARD FRANDSEN, JOHS.: Familiesyner og faciliteter - en fortsat historie om parcelhusene i Danmark. JOURNALEN 1994, nr. 3 7-11. ill.
- OTTOSEN, MICHAEL: Esbjerg vandtårn - konvertering af et opretstående industrimonument. FABRIK OG BOLIG 1993, nr. 1 17-25. ill.
- OTTOSEN, MICHAEL: Esbjerg Posthus 1908 og 1993 - om Bindedbølls billeder i Plesners posthus. MARK OG MONTRE 1994 66-73. ill.
- SILDING, GRETHE og Karen Kristiansen : Nyborg kommuneatlas. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1994. Udgivet af Skov- og Naturstyrelsen, kontoret for by- og bygningsbevaring. Redaktion Alvaro Ferreira. København og Nyborg, Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Nyborg Kommune 1994. 52 s. ill.

SILDING, GRETHE og Karen Kristiansen : Skælskør kommuneatlas. Bevaringsværdier i byer og bygninger. Udgivet af Skov- og Naturstyrelsen, Kontoret for by- og bygningsbevaring. Redaktion Kurt Boye Jensen. København og Skælskør, Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Skælskør Kommune 1994. 52 s. ill.

SOLVANG, GUNNAR: Kulturlandskab, bebyggelse og mennesker i Enderslev - Skitse over udviklingen i et østsjællandsk sogn fra landboreformtiden til 1930. KØGE MUSEUM. Årbog 1993 35-68. ill.

STRØMSTAD, POUL: Huse og boliger i det gamle København. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 1994 20-44. ill.

THORNDahl, JYTTE: Gedsermøllen - en dansk nyskabelse. FABRIK OG BOLIG 1993, nr. 2 3-19. ill. Engl.summary.

TONN-PETERSEN, ANETTE: Østjyske landsbyer. En etnologisk registrering af udvalgte landsbyer i Århus Amt.. Red. Bjørn G. Stürup. Århus, Århus Amtsmuseumsråd 1991. 257 s. ill.

VALBY BYDELSATLAS. Bevaringsværdier i bydel og bygninger 1994. Red. Hannele Toft Jensen. Udarbejdet af Skov- og Naturstyrelsen, kontoret for By- og bygningsbevaring. København. Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Københavns Kommune 1994. 68 s. ill.

ZEEBERG, NILS KR.: Valby gamle spørgvognsremise. FABRIK OG BOLIG 1993, nr. 1 26-33. ill. Engl.summary.

IV. INVENTAR (REDSKABER, INDBO, HUSGERÅD)

HAAEST, ERIK: Vokslysets historie. København, Kertehuset 1994. 32 s. ill. Med dansk og tysk tekst.

JOHANNSEN, EBBE: En kiste fra Kaas. DEN GAMLE BY. Danmarks Købstadmuseum 1994 87-90. ill.

MANØE, SØREN: Kridthus og ølkrus. MARK OG MONTRE 1994 41-43. ill.

SØRENSEN, KLARA: Generalkrigskommissær Marcus von Hielmcrones pantspecification. VEJLE AMTS ÅRBOG 1994 22-30. ill.

VI. MATERIEL FOLKEKULTUR Landbrug, skovbrug, havebrug, gartneri, fiskeri og jagt:

BORG, JØRGEN: Fiskeriet ved Nissum Fjord. Fotograferet af Jørgen Borg. FRAM 1994 39-48. ill.

BREDMOSE SIMONSEN, JOHS.: Fiskeriet set fra dæk og kaj. En epoke af Esbjerg-fiskernes historie. Esbjerg, Esbjerg Byhistoriske Arkiv 1993. 103 s. ill. (Skriftrække B; nr. 9).

CHRISTENSEN, DAN CH.: Plovkonkurrencen på Strandmøllen 1820. Den teknologihistoriske konflikt bag svingplovens indførelse i Danmark. SØLLERØDBOGEN 1994 28-65. ill.

DANSK SKOVBRUG 1710-33. Indberetninger til overjægermester Frederik von Gram. Udgivet ved Bo Fritzboer. København og Hørsholm, Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie og Skovhistorisk Selskab 1993. 302 s. ill.

DANSKE LANDMÆND og deres andelsvirksomheder. København, Danske Andelsselskaber og Landbrugsraadet 1993. 35 s. ill.

FISKERE OG FARVANDE. Tværsnit af moderne dansk fiskeri. Red. Poul Holm for Fiskeripuljen, de danske museers fiskerisamarbejde. Esbjerg 1994. 553 s. ill. (Fiskeri- og Søfartsmuseets studieseerie; nr. 4).

FLORIS, LENE: En dansker i Dortmund Westfalenpark - 100 års kultur- og parkhistorie. FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE 24 (1994) 46-57. ill.

FRIIS MØLLER, PETER: Naturskov på Sorø Skovdistrikt. København, Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1994. 74 s. ill. (Naturovervågningsrapport).

FRTZBØGER, BO: Kulturskoven. Dansk skovbrug fra oldtid til nutid. København, Gyldendal i samarbejde med Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1994. 439 s. ill.

GULDAGER, ERIK: Mellem herskab og bonde. En godsforpagter på Boller i det 18. århundrede. Børkop, Guldager (Randbøl, Con-tryk) 1994. 64 s. ill.

HAHNEMANN, STEFFEN: Bol, skipen og kongsbønder i det sydlige Kattegat. En undersøgelse af bol og landgilde på Samsø, Endelave og Helgenæs med en supplerende undersøgelse af forholde-

- ne på Alrø og for selvejerbønderne i Mols herred. Kerteminde, Landbohistorisk Selskab 1994. 122 s. ill.
- HJORTH RASMUSSEN, ALAN: Østersøen gav - træk af Bornholms og Christiansøs fiskerihistorie 1880-1993. Nexø og Rønne, Bornholms Historiske Samfund og Bornholms Museum 1993. 192 s. ill.
- HYBEL, NILS: Godssystemerne i England, Danmark og på kontinentet ca. 1200-1350. HISTORIE. Jyske Samlinger 1994, nr. 1 40-60.
- JACOBSEN, FINN: Langesø - et skovbrug på Fyn. FYNISKE ÅRBØGER 1994 40-54. ill.
- JACOBSEN, N.J.: Hardy Gregersen beretter om livet på Rosvang. HISTORISK ÅRBOG FOR THY OG VESTER HANHERRED 1994 64-74. ill.
- JENSEN, BØRGE: Fra æltetørvens store fremgangstid 1860-1940. VESTFYNSK HJEMSTAVN 1994 26-52. ill.
- JENSEN, HANS JØRGEN W.: Rasmus Andersen - en pioner fra Dalbyover. HISTORISK AARBOG FRA RANDERS AMT 1994 63-71. ill.
- JOHANSEN, BO: Kontinuitet og vækst. Landbrugets strukturelle udvikling på Falster 1760-1810. En historisk-statistisk undersøgelse. Kerteminde, landbohistorisk Selskab 1994. 153 s. ill.
- KJÆR, ERIK: Herregårdsliv på Aakjær for 50 år siden. ØSTJYSK HJEMSTAVN 59 (1994) 19-29. ill.
- KJÆR, KARSTEN M.: Svinehuse på Sydamerger. Dragør, Amagermuseet 1994. 67 s. ill.
- LØGSTRUP, BIRGIT: Jord og mennesker på Viborgeggen 1688-1988. Redaktion Henning Ringgaard Lauridsen. Viborg, Viborg Stiftsmuseum 1993. 76 s. ill. (Viborg leksikon; 9).
- NIELSEN, RASMUS: Kulturen i naturen. Det mønske kulturlandskab. Stege. Møns Museum 1994. 61 s. ill.
- OLESEN, PETER: København i haver og parker. København, Gyldendals Bogklubber 1993. 119 s. ill.
- SÅDAN ER LIVET PÅ HEGNSGÅRD. Udgivet i anledning af Christian Sørensens 60 års fødselsdag. Redaktion Olav Povlsgaard. København, Danske Husmandsforeninger 1993. 130 s. ill.
- THORDRUP, JØRGEN: Labyrinter i fortid og nutid. FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE 24 (1994) 7-40. ill.
- VESTERGAARD, NIELS: Småbådsfiskeri. Næstved, Salar 1994. 255 s. ill.
- WILHELMSS, ESTRID: En østjysk landbofamilie i 1800-tallet. ØSTJYSK HJEMSTAVN 59 (1994) 30-44. ill.
- WOHLFAHRT, ESKE: Limfjordsfiskeri. Fra sildeeventyr til fritidsfiskeri. Åbybro. Aabybro Kommune 1994. 19 s. ill.
- ÅLESTANGERNE I JYLLINGE. Kronik. Uddrag af bogen »Med Fiskerne på Aalefangst« (1932) af N.M. Ludvigsen. FOLKEMINDER 1994, nr. 1, 4-7. ill.
- ØRUM-LARSEN, ASGER: Den gamle labyrint i Tivoli. I anledning af 150-året. FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE 24 (1994) 41-45. ill.
- Håndværk og industri:**
- ADRIANSEN, INGE: De Forenede Teglværker i Egernsund 1894-1994. Udgivet i anledning af organisationens 100 års jubilæum. Sønderborg, Historisk Samfund for Als og Sundeved 1994. 108 s. ill. (Fra Als og Sundeved; bind 71).
- ANDERSEN, MICHAEL: Værktøj fra oldefars tid. Genoptrykt. Albertslund, Roni Værktøj 1994. 63 s. ill. (1. udg. 1992 v. SiD Skanderborg).
- BRANDT, PALLE: Fabrikken, folkene og fagene. Nykøbing F., Kulturmindeforeningen og Museet Falsters Minder 1993. 48 s. ill.
- BRANDT, PALLE: Arbejdsmænd i Nykøbing F. i 100 år. Et kapitel af arbejderbevægelsens historie Nykøbing F., SiD Nykøbing F. afdeling 1994. 92 s. ill.
- BREDMOSE SIMONSEN, HENRIK: Abrahamssens værft - byens læreplads. MARK OG MONTRE 1994 82-83. ill.
- BRÆNDERIARBEJDERNE FORTÆLLER. Ved Ingeborg Dalgas. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 83 (1994) 55-92. ill.
- DALSGAARD LARSEN, KELD: Silkeborg. En udpræget industri- og arbejderby. Udgivet i anledning af Arbejdernes Fællesorganisations 100 års jubilæum i Silkeborg. Silkeborg, LO Silkeborg 1994. 143 s. ill.
- FISCHER, BIRTHE KARIN: Tøjmagermester Frentzel - en indvandrerskæbne fra

- 1700-tallet. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 1994 136-158. ill.
- HANSEN, CLIFF: Anlæggelsen af Roskilde Gasværk 1863 - og træk af dets historie. FABRIK OG BOLIG 1993, nr. 2 32-51. ill. Engl.summary.
- HINSCH, CONNIE og Morten Aaman Sørensen , Birgit Als Hansen: Tegl i Danmarks middelalder. Hasselager, Kalk- og Teglinformation 1993. 31 s. ill.
- INDUSTRI & HÅNDVÆRK. Genstande og oplysninger på Danmarks museer. Red. Jørgen Burchardt. Helsingør, Industri- og håndværkspuljen. Ringe, Kulturbøger 1993. 80 s.
- JENSEN, NIELS: SiD, Ballerup Afdeling. Arbejdsmandenes historie i Ballerup og omegn. Brudstykker fortalt af Niels Jensen. Red. Jørgen O. Bjerregaard og redaktionsudvalget. Ballerup, SiD Ballerup Afdeling 1994. 50 s. ill.
- JENSEN, OLAV: Sagaen om Skive Jernstøberi. (Anden del - fortsat fra Skivebogen 1993) SKIVEBOGEN 85 (1994) 23-60. ill.
- JENSEN, PETER: En tækkemand fortæller. Redaktion Børge Iversen. Frederikshavn, Sognehistorisk Forening 1994. 66 s. ill.
- KUSK, JENS: Smede og stenhuggere i Tjæreborg. FRA RIBE AMT 26, nr. 2 (1994) 247-258. ill.
- LAMPE, JENS KONGSTED: Teglværker i det østlige Midtjylland. ØSTJYSK HJEMSTAVN 59 (1994) 86-104. ill.
- LANGÅ-JENSEN, RUBY: Mester. Malermester og dekorationsmaler Peter Syrak Hansen 1833-1904 - hans liv og virke. Fåborg, Faaborg Museum 1994. 87 s. ill.
- LETH FRANDBEN, ALLAN: Vand, kraft & værker. 900 år med Gudenåens arbejdskraft. Udgivet i anledning af Vestbirks Vandkraftværks 70 årsdag 2.12. 1994. Herning, eget forlag 1994. 103 s. ill.
- MORTENSEN, EJNAR: Fejø Skibs- og Bådeværft 1889-1994. HANDELS- OG SØFARTSMUSEET PÅ KRONBORG Årbog 1994 56-63. ill. Engl.summary.
- MOSES, SØREN: Gravengård Vandmølle - en benstamp ved Holsted å. MARK OG MONTRE 1994 3-10. ill.
- PEDERSEN, H.P.: En københavnsk papirfabrikant i 1830'erne. FABRIK OG BOLIG 1994, nr. 2 13-34. ill. Engl.summary.
- PFEFFER, HEIDI: Hasle Klinker- og Chamottestensfabrik i 150 år. 1843 - 15. september 1993. Hasle, Hasle Klinker- og Chamottestensfabrik 1993. 78 s.
- SMEDEGAARD, OSVALD: En maskinlærling i Stege. HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT Årbog 1994 5-14. ill.
- SOLVANG, GUNNAR: Danske vand- og vindmøllers kulturhistorie. JOURNALEN 1994, nr. 5 17-20. ill.
- VELLEV, JENS: Bruunshaab gamle Papfabrik 1919-1994. Viborg, Fonden Bruunshaab gamle Papfabrik 1994. 72 s. ill.
- WILLERT, MORTEN: En nodestikker og hans arbejdsredskaber. DEN GAMLE BY. Danmarks Købstadmuseum 1994 103-108. ill.
- ZINKLAR, FINN: Fyldepennefabrikken i Bredgade i København. FABRIK OG BOLIG 1994, nr. 1 36-45. ill. Engl.summary.
- Søfart, samfærdsel og handel:**
- BOYSEN, BENNY: Historien om en skonert - Marilyn Anne af Struer. Holstebro, Foreningen Marilyn Annes Venner 1994. 47 s. ill.
- BRUN, TONNI: Thisted-Fjerritslev-banen. HISTORISK ÅRBOG FOR THY OG VESTER HANHERRED 1994 56-64. ill.
- GRAUGAARD, ESBEN: Niels Lauritz Buch (1809-72) - en vestjysk studehandler og hans virke. HARDSYSSSELS ÅRBOG 28 (1994) 65-78. ill.
- JENSEN, KNUD CHR. og Jakob Vedsted: Ebeltoft - en søkøbstad. Ebeltoft, Ebeltoft Museum 1994. 71 s. ill.
- JENSEN, PETER: En by og dens brugs. Billund Brugsforening 1894-1994. Billund, Superbrugsen Billund 1994. 84 s. ill.
- LUND, CHRISTIAN: En shippingmands erindringer 1936-49. HANDELS- OG SØFARTSMUSEET PÅ KRONBORG Årbog 1994 16-55. ill. Engl.summary.
- MIKKELSEN, JØRGEN: Sjællandske markeder 1775-1800. Markedets ansigter. HISTORIE. Jyske Samlinger 1994, nr. 1 1-39.

NIELSEN, JOHANNE: Til marked i Give omkring år 1900. GIVE EGNENS MUSEUM Årsskrift 93 20-25. ill.

NØRGAARD OLESEN, MOGENS: Over sund og bælt. En færgelhistorisk skildring med glimt fra Torben Nellemanns samling. København, Lamberth 1993. 127 s. ill.

PEDERSEN, EJNER G.: Vadesteder - broer - færgefart - over åerne i Vestjylland (1. del) HARDSYSSELS ÅRBOG 28 (1994) 79-118. ill.

SONNE, POUL M.: Postsejlad gennem 150 år. BORNHOLMSKE SAMLINGER 3.rk. 8 (1994) 7-70. ill.

TØNSBERG, JEPPE: Baadfartern på Lyngby Sø, Bagsværd Sø og Furesøen. Lyngby, Historisk-topografisk Selskab for Lyngby-Taarbæk Kommune 1994. 144 s. ill. Engl.summary.

Andre erhverv:

CLAUSEN, KIM: Rakkerhuset i Bjørnemoen. FRAM 1994 49-64. ill.

KROGH, TYGE: Bødlens og Natmandens Uærlighed. HISTORISK TIDSSKRIFT 94, hft. 1 (1994) 30-57. Engl.summary.

OVERGAARD, SUSANNE: Mettes motiver. JOURNALEN 1994, nr. 4 7-12. ill.

Folkedragt, tekstil:

BECH, VIBEN: Historien om moden. København, Politiken 1994. 224 s. ill.

COCK-CLAUSEN, INGEBORG et al.: Moden 1890-1920. København, Nationalmuseet, Nyt Nordisk Forlag 1994. 195 s. ill. Engl.summary. Illustration texts in Danish and English.

EGERBERG, LONE DE HEMMER: Bornholm set gennem nåleøjet. BORNHOLMSKE SAMLINGER 3.rk. 8 (1994) 141-158. ill.

HAVSTEEN-MIKKELSEN, METTE ERIKSEN: Omkring Jenny la Cours Væveskole i Askov. MARK OG MONTRE 1994 74-81. ill.

MATHIESEN, ESKE K.: Løst og fast om kludetæpper og deres historie. Udgivet i anledning af udstillingen »Kludetæpper - kulørte eventyr og genbrug« på Gladsaxe Hovedbibliotek 11.3.-9.4. 1994. Søborg, Gladsaxe Bibliotekerne 1994. 28 s. ill.

MØLGAARD, ELSE: Selvgjort er velgjort -

en habit fra Linderum. VENDSYSSEL NU & DA 1991-1993, nr. 14 26-29. ill.

NØDSKOV, GITTE: Landlige tekstiler fra Himmerland og Kjær Herred. Kvinde-tøjet, smykker m.v. 4. del af afhandling. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 83 (1994) 93-192. ill.

RYKIND-ERIKSEN, KIRSTEN: »Et vist simpelt, ærbart Udseende«. Tøj fra 1770-1900 i Kalundborg og omegn. Kalundborg. Kalundborg og Omegns Museum 1994. 64 s. ill.

Folkekunst:

ANDERSEN, BRITTA: Claus Malers mesterværk. Kronik. SKALK 1994, nr. 4 15-25. ill.

GRANDJEAN, BREDO L.: Stukarbejder i Danmark 1660-1800. Efterladt manuskript. Udgivet af Christy Grandjean. Herning, Poul Kristensen 1994. 327 s. ill.

HEDEBO. Et nationalromantisk omdrejningspunkt. Red. Ena Hvidberg. Greve, Greve Museum 1994. 119 s. ill.

HOUSTED, ERIK: Fattig-Holm. Tre guldalderskæbner. Guldsmeden Michael Holm 1774-1860, kobberstikkeren Jens Holm 1776-1859, maleren Heinrich Gustav Ferdinand Holm 1803-1861. København, Rhodos 1994. 436 s. ill.

NIELSEN, JØRGEN: Kirkeskibsbyggeren. ASK nr. 21 (1994) 22-29. ill.

ROESDAHL, HARALD: Den Hempelske Glassamling på Anneberg. FRA HOLBÆK AMT 1993/94 5-133. ill. Engl.summary.

TOFTGAARD POULSEN, SØREN: Tyske vægmalerier - graffiti i kælderrummet Vestergade 82 i Herning. FRAM 1994 112-117. ill.

VII. MINORITETER

MELCHJORSEN, KIRSTEN: Min fremmede nabo og ven. Samtaler med 18 flygtninge fra 10 lande. Fredericia, Korskær (Lohse) 1994. 150 s. ill.

IX. SKIK OG BRUG, FESTER OG HØJTIDER, LEG OG SPIL

Skik og brug:

BARDENFLETH, NIELS GUSTAV: Fruen-

- timmerne og tobakken. SKANDINAVISK TOBASKOMPAGNI A/S Årsberetning 1992-93 32-39. ill.
- ENEVIG, ANDERS: Vejkrucifikser i Danmark. Herning, Poul Kristensen 1994. 141 s. ill.
- HELK, VELLO: Stambogsstudier. Med forskningsoversigt, tilbageblik og ajourføring. FUND OG FORSKNING Bind 33 (1994) 171-224. ill. Engl.summary.
- HELSTED, DYVEKE: Kobberstikker G.L. Lahdes stambøger. FUND OG FORSKNING Bind 33 (1994) 35-68. ill. Engl.summary.
- NIELSEN, BENT CHR.: Højstuer og dansesstuer på Taasinge. TÅSINGE ÅRBOG 1994 16-28. ill.
- RYKIND-ERIKSEN, KIRSTEN: »Vi ville ikke fedte os fra det«. Omkring dødsfald og begravelser i Danmark 1992. FOLK OG KULTUR 1994 66-84.ill. Engl.summary.
- Fester og højtider:**
- ANDERSSON, SVEN-INGVAR: Kirkegården i kulturhistorisk belysning. KIRKEGÅRDS LEDEREN 15.årg. nr. 1 (1995) 12-17.
- ARENDDT, NIELS HENRIK: Fra fællesskab til privat anonymitet - til fællesskab igen? Tanker om fællesskabets rolle i forhold til døden. KIRKEGÅRDSKULTUR 1994 46-56. ill.
- BOE, ERNST og Tage Jacobsen: Oprøret i 1954 - en byfest med mening i. VENDSYSSEL NU & DA 1991-1993, nr. 14 42-63. ill.
- DENCKERT DE VISME, HELLE: Årets allerstørste begivenhed. FOLKEMINDER 1994, nr. 3 3-6. ill.
- FALMER-NIELSEN, MORTEN: Gran og anden Julepynt. KIRKEGÅRDSKULTUR 1994 13-18. ill.
- FUTTRUP, A.M.: Begravelseskikke i Ribe amt. Fra varsler til kirkegårdens port. FRA RIBE AMT 26, nr. 2 (1994) 179-204. ill.
- GREGERSEN, KNUD: En konfirmation i Thisted Kirke. HISTORISK ÅRBOG FOR THY OG VESTER HANHERRERED 1994 103-107. ill.
- GUTTEL-PETERSEN, TONI: Jul hos borgerskabet i Sønderborg. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 12 (1994) 358-360. ill.
- HAUXNER, MALENE: Hvordan skaber man en ny kirkegård uden at kaste vrang på traditionerne? KIRKEGÅRDS LEDEREN 15.årg. nr. 1 (1995) 23-29. ill.
- JENSEN, CHARLOTTE S.H.: Verdens juleglæde. SIDEN SAXO 11, nr. 4 (1994) 4-9. ill.
- PIØ, IØRN: Christmas Traditions in Scandinavia. S. 57-69 i CUSTOM, CULTURE AND COMMUNITY IN THE LATER MIDDLE AGES. Proceedings of the 17th International Symposium organized by the Centre for Medieval Studies. Red. T. Pettit & L. Søndergaard. Odense, Odense University Press 1994.
- ROSTBØLL, GRETHE : De anonyme døde - fra familiegravsted til askefællesgrav. KIRKEGÅRDS LEDEREN 15.årg. nr. 1 (1995) 18-22.
- SØNDERGAARD, NIELS : En kendt handelsmands sygdom, død og begravelse. HISTORISK ÅRBOG FOR THY OG VESTER HANHERRERED 1994 37-40. ill.
- SØRENSEN, SVEND: Et bryllup i Brund i 1883. HISTORISK ÅRBOG FOR THY OG VESTER HANHERRERED 1994 29-36. ill.
- VESTERGAARD, GUNVER: Planter på gravstedet. KIRKEGÅRDSKULTUR 1994 19-27. ill.
- Leg og spil:**
- KJÆR, BIRGITTE: »Dandse, dandse dukke min!« DEN GAMLE BY. Danmarks Købstadmuseum 1994 23-30. ill.
- RØNHOLT, ERIK: Brætspil. København, Nyt Nordisk Forlag 1994. 72 s. ill.
- XIII. FOLKETRO**
- HOLM, PREBEN: Lidt om hekse. Dog kun om dem fra 1600-tallet! PRÆSTEFORNINGENS BLAD 1994:12-13 249-261. ill.
- DAUSELL KLEMMENSEN, KIRSTEN: Spøgeriet på Enggården. FOLK OG KULTUR 1994 35-47. Engl.summary.
- JENSEN, CHARLOTTE S.H.: Skilling værnedes børn og køer. FOLKEMINDER 1994, nr. 3 7. ill.
- JENSEN, HELGE: Spøgeri i Alsted i 1882. JUL I SORØ 1993 21-24. ill.
- LIDEGAARD, MADS: Danske sten fra

sagn og tro. København. Nyt Nordisk Forlag 1994. 273 s. ill.

LILHOLT, LOTTE: Gefions hellige kilde i Vangede. FOLKEMINDER 1994, nr. 2. 3-6. ill.

PFEFFER, HEIDI: Heksens blod. FOLK OG KULTUR 1994 85-98. ill. Engl.summary.

SPANG HANSEN, INGER: »Barnets Lykkeskilling« eller Alexandrineskillingen - kendes den i dag? FOLKEMINDER 1994, nr. 1. 8-11. ill.

SPANG HANSEN, INGER: Lykkeskilling god ved for tidlig fødsel. FOLKEMINDER 1994, nr. 2. 7-8. ill.

SØRENSEN, VIGGO: A er ett røj i Torrenvej - for a haar en Torrenstien i æ Lomm! Lidt om echinnittens brug og navne. ORD & SAG 14 (1994) 43-54. ill.

XIV. KLOGE FOLK, FOLKEMEDICIN, FOLKELIG VIDENSKAB

BRADE, ANNA ELISABETH: Urter i familiens sygdomsbehandling ca. 1860-ca. 1920. FOLK OG KULTUR 1994 21-34. ill. Engl.summary.

JØRGENSEN, GERD ANJA: Ren i skind og ren i sind. FOLK OG KULTUR 1994 99-111. ill. Engl.summary.

STJERNEGAARD MORTENSEN, HENRIETTE: Alternative behandlere i Næstved kommune. Antallet og arten af alternative behandlere samt kontakt- og samarbejds mønstre mellem alternative og etablerede behandlere. Udgivet af Sundhedsstyrelsens Råd vedrørende alternativ behandling. København, Sundhedsstyrelsen 1994. 90 s.

XV. FOLKEDIGTNING

HORSTBØLL, HENRIK: De »små historier« og læserevolutionen i 1700-tallet. Fra bogtrykkeren Joachim Wielandt til Bogtrykkeren J.R. Thiele. FUND OG FORSKNING Bind 33 (1994) 77-99. ill. Engl.summary.

MATHIESEN, ESKE K.: Jonas i hvalfiskens bug. Med træsnit af Olivia Holm-Møller. København, Foreningen Danmarks Folke minder 1994. 46 s. ill.

Viser og folkesang:

ANDERSEN, RUTH: Bogtrykker Matthias

Seest og hans produktion, især af skilleviser. FUND OG FORSKNING Bind 33 (1994) 101-117. ill. Engl.summary.

MEISLING, PETER: Christiern Pedersen som forfatter til balladen Niels Ebbesen? [Opposition til lørn Piøes doktordisputats Nye veje til Folkevisen] SUMLEN 1990-1991 159-162. Engl.summary.

PIØ, LØRN: Hjalmar og Hulda. En svensk-norsk-dansk skillevise. S. 309-315 i HVERDAG. Festskrift til Brynjulf Alver. Vett & Viten 1994.

PIØ, LØRN: On the Banks of the Skamling Far Away. S. 233-241 i TRADITIONS AND INNOVATIONS. Papers presented to Andreas Haarder. Odense, Odense University 1994.

PIØ, LØRN: Visemageren. 1800-tallets skillevisekonger Julius Strandberg. København, Strandbergs Forlag i samarbejde med Foreningen Danmarks Folke minder 1994. 176 s. ill.

TANG KRISTENSEN, JOHS. E.: »Modig vi i felten drager«. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 3/4 (1994) 50-54. ill.

Sagn:

HOUGAARD NIELSEN, JENS: Troldfolk. Forunderlige sagn fra Hads Herred. Redaktion Jens Hougaard Nielsen og Eva Schmidt. Odder, Odder Lokalhistoriske Arkiv 1994. 77 s. ill.

JENSEN, CHARLOTTE S.H.: Røverhistorier. Sagn og virkelighed. Ebeltoft, Skippershoved 1994. 182 s. ill.

TOMLINSON, ALAN: Familien Ingemann og de underjordiske. JUL I SORØ 1993 17-21. ill.

De små genrer:

KJÆR, KIRSTEN: Monstervitser og gåder. Roskilde, Skyggen 1994. 80 s. ill.

SYV, PEDER: Danske ordsprog. Udvalgt og indledt af Poul Malmkjær. Frederiksberg, Fisker 1993. 78 s. (Fiskers kulturbibliotek; 9).

USSING OLSEN, PETER: Fra Christines poesibog. SKIVEBOGEN 85 (1994) 69-73. ill.

XVI. MUSIK OG DANS, SPILLEMÆND, MUSIKINSTRUMENTER

BAK, KIRSTEN SASS: Om at løfte en arv -

- »Århuslinien« i dansk sanghistorie efter Karl Clausen. Århus, Musikvidenskabeligt Institut, Aarhus Universitet 1993. 33 s. ill. (Da capo; nr. 8).
- CHRISTENSEN, ANDERS CHR.N.: Erling Brinch 1956-1994. HJEMSTAVNSLIV 1994, nr. 10 16-17. ill.
- DAHL HANSEN, VAGN: Evald og rødderne. DANSK FOLKEMUSIK 5, nr. 4 (1994) 10-13. ill. Noder.
- DÅNEMARK. [Danmarks musik] Af Jens Henrik Koudal, Nils Schiørring et al. S. 1057-1080 i DIE MUSIK IN GESCHICHTE UND GEGENWART. Allgemeine Enzyklopädie der Musik. Hg. Ludwig Finscher. Bärenreiter Metzler 1995. (M G G; 2).
- EN SPILLEMAND [Svend Holbæk] runder de 80, men er stadig meget ung og aktiv. Ved Nielstrup og Sæby/Volstrup Folkedansereforeninger. HJEMSTAVNSLIV 1994, nr. 3 18-19. ill.
- HAUGLAND, OLAV: Den autodidakte orgelbygger i Snedsted. HISTORISK ÅRBOG FOR THY OG VESTER HANHERRED 1994 133-139. ill.
- KOUDAL, JENS HENRIK: The Music Discovered at Aalholm Manor. A Brief Introduction. FONTES ARTIS MUSICAE 41:3 (July-September 1994) 270-278. [New York].
- KOUDAL, JENS HENRIK: Nodefundet på Aalholm Slot. En kort præsentation. CÆCILIA Årbog 1992-93 265-278.
- KOUDAL, JENS HENRIK: Musikermobilitet i Østersøområdet i 1600- og 1700-tallet. DANSK ÅRBOG FOR MUSIKFORSKNING 21 (1993) 9-32. ill. Engl.summary.
- KOUDAL, JENS HENRIK: Town waits and country fiddlers in Denmark. S. 285-294 i HISTORISCHE VOLKSMUSIKFORSCHUNG. Studiengruppe zur Erforschung historischer Volksmusikquellen im ICTM, Beiträge der 10. Arbeitstagung in Göttingen 1991. Red. Doris Stockmann & Annette Erler. Göttingen 1994. (Orbis musicarum; 10).
- LARSEN, NIELS: Barber og musiker. Red. Lene Puck Ishøy. Nykøbing Sj., Lokalhistorisk Forening 1994. 49 s.
- MATHIASSEN, FINN: Gammeldansk folketonalitet. En introduktion til studiet af de tonale forhold i Danmarks gamle folkevisemelodier (DgF:Xl) CÆCILIA Årbog 1992-93 89-162. Noder.
- MÜLLER, METTE: Folk - Folkelig - Folkelige musikinstrumenter i Danmark. FOLK OG KULTUR 1994 5-20. ill. Engl.summary.
- RØRDAM LARSEN, CHARLOTTE: Populærmusik mellem mundtlig og skriftlig kultur. DANSK ÅRBOG FOR MUSIKFORSKNING 21 (1993) 59-66. Engl.summary.
- THOMSEN, EVALD: Så nemt er det! Erindringer og meninger. Red. Arne Keller. Århus, Folkemusikhusningen 1994. 104 s. ill. Noder.
- WIENE, INGER: Musik og musikere. NORD NYTT 53 (1993) 90-102. ill. Nord Nytt's 30-års jubilæum.

Anmeldelser

Ingeborg Cock-Clausen:

Moden 1890-1920

Historicisme og nye tider København. Nationalmuseet og Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck A/S 1994. ISBN 87-17-06270-5. 195 s., ill. Kr. 340,-.

De tredive år, som forfatteren har valgt at behandle i ovenstående bog, danner på mange måder optakten til vor tid, også hvad angår beklædningsformer, og det kan derfor forekomme noget snævert at fokusere på dette begrænsede tidsrum i stedet for at skildre udspringet og det senere forløb i een stor sammenhæng. For når korsettet er lagt på hylden, det konfektionerede tøj er introduceret på markedet, og kvinderne er blevet emanciperede og har fået stemmeret, hvad er der da mere at sige. Sikkert en hel del målt med forfatterens målestok, for Ingeborg Cock-Clausen går grundigt til værks i sin behandling af dragtskik fra 1890 til 1920.

I et indledende afsnit om modens veje, hvem bestemmer moden i Paris? i København? kommer hun ind på den større tilgængelighed og de nye muligheder, som modeblade med indlagte snitmønstre og stormagasiner, som frit kan besøges, giver for påvirkning af den brede befolkning i modernæssig henseende.

Derefter følger først et afsnit om mandsdragten med en gennemgang af de dragtformer og dragtdele, som karakteriserede den perioden igennem, de væsentlige ændringer i form af jakkesæt med tilhørende vest, smoking, skjorte med fast flip, bukser med opslag etc. Generelt kan det siges, at mandsdragten udvikler sig i retning af større bekvemmelighed, og at nye aktiviteter giver anledning til at skabe en variation af dragter til forskellige formål.

Det samme kan i endnu højere grad siges om kvindedragten, eftersom mode- dragten i periodens første tiår stadig var

bygget op over en invaliderende korset- tering og et meget begrænset aktivitets- mønster. Med kvindens deltagelse i sam- fundslivet ændrer dragtformerne karakter, og en variation af dragter til forskellige for- mål introduceres. Forfatteren kommer grundigt ind på de tidlige bevægelser omkring reformdragten her og i andre lan- de, og ser arbejdet med at introducere denne tvangfri dragt som forudsætningen for den mere bekvemme kvindedragt, der efterfølgende kommer på mode.

Som det var tilfældet med mandsdrag- ten, følger en gennemgang af kvindedrag- ter til forskellige lejligheder og af dragter- nes enkelte og mangfoldige bestanddele – meget nyttigt, eftersom borgerskabets og detailhandlens opblomstring giver anled- ning til en variation af varer og betegnelser for tilbehør, som det er vanskeligt at gen- nemskue. Meget oplysende er også den følgende gennemgang af periodens kjoler med konkrete eksempler fra Nationalmu- seets dragtsamling, opmålt og tegnet af Karen Jacobi og Marianne Rasmussen. De konstruktive principper i periodens tid- lige kjoler, som i lighed med facaderne på historicismens arkitektur kan være helt camouflerede af pynt i form af blonder, flæser, bieser og agramaner, kan være vanskelige at udrede med det blotte øje. Men her får man syn for sagn, og her kan man aflæse, hvorledes kvindekroppen via introduktionen af et fuldstændigt ændret snit bogstaveligt talt kommer ud af sit fængsel.

Til slut følger en oversigt med biografier over tidens modefirmaer, en udførlig litte- raturliste samt et sags- og ordregister, der tilfulde viser, at forfatteren har været vidt omkring i sin søgen efter periodens drag- ter og deres brugere. Ligesom med histor- icismens arkitektur har man haft et lidt ambivalent forhold til dens dragter, som jo i og for sig fungerer som signalementer af

en højlig interessant epokes mennesker. Godt at de er blevet behandlet, så vi kan håndtere dem – dragterne altså.

Ulla Thyrring

Kirsten Simonsen:

Byteori og hverdagspraksis. København, Akademisk Forlag, 1993. 314 s. ISBN 87-500-3174-0. Kr. 300,-.

Byteori og hverdagspraksis er en doktor-afhandling. Det er en overvejende teoretisk diskuterende bog. En mindre del af bogen består i en case som er en interview-undersøgelse i et københavnsk nordvest kvarter.

Hovedinteressen i bogen ligger imidlertid på det teoretiske og filosofiske. Det teoretisk/filosofiske kerneproblem i bogen er hvorvidt menneskelig handling bestemmes af en grundlæggende struktur, eller hvorvidt det er menneskelig praksis der skaber strukturen. Det er dette teoretiske dilemma – hvorledes forholdet mellem struktur og praksis er – som optager forfatteren, og som hun i sin afhandling giver et bud på.

Der er andre diskussioner, af teoretisk art, som bliver ført i *Byteori og hverdagspraksis*: I 1970'erne, hvor kultur- og samfundsforskningen var marxistisk inspireret, var *tid* og *rum* ikke faktorer man tog særligt hensyn til, da de ingen plads havde i det marxistisk-strukturalistiske paradigme. Studier af lokalsamfund ophørte eksempelvis: rum – geografisk afgrænsede genstandsfelter – havde ikke plads i teorien. Og samtidig blev mennesket, ifølge Kirsten Simonsen, reduceret til viljeløse bærere af en bestemt struktur. Mennesket bliver i marxismen *tingsliggjort*.

Det er nogle af disse forhold Kirsten Simonsen vil råde bod på. Hun ønsker at bedrive forstående-fortolkende videnskab – hermeneutisk videnskab. Og hertil skal hendes københavnske case tjene som eksempel. Det skal være en undersøgelse, som dels tager hensyn til rum (kvarteret i nordvest København) dels til tiden det foregår i. Hendes metode til at forstå og fortolke kvarterets beboeres hverdagslige praksis, er feltarbejde. Kirsten Simonsen bevæger sig her ind på et område som

antropologer, etnologer og andre gennem tiden har opnået en vis erfaring med: At studere mindre afgrænsede fænomener, at fortolke menneskers adfærd i den sammenhæng – den tidsmæssige og rumlige kontekst – de befinder sig i.

Hvis man ønsker at læse *Byteori og hverdagspraksis* for dens konklusioner m.h.t. hverdagsliv, og beboernes tilknytning til kvarteret, i et nordvest-københavnsk område, er bogen ikke specielt udbytterig. Set ud fra antropologiske og etnologisk/folkloristiske normer vil den empiriske undersøgelse blive anset for spinkel både m.h.t. mængden og fortolkningen af interviewene, foruden m.h.t. at sætte interviewede personers udtalelser ind i en sammenhæng, bl.a. en rumlig og tidsmæssig sammenhæng. Der er meget der tyder på at Kirsten Simonsen ikke har *viden* nok om de enkelte informanter og deres daglige sammenhænge, til at kunne fortolke deres udsagn. Et forhold man især som hermeneutiker skal være opmærksom på. Hvis man derimod ønsker at sætte sig ind i by-teorihistorien bliver de teoretiske problemer til forskellige tider godt og grundigt gennemgået.

Karen Katharine Elberg

lørn Piø: Visemageren. 1800-tallets skillingvisekonge Julius Strandberg

København. Strandbergs Forlag, 1994. 174 s. ISBN 87-7717-094-6. Kr. 198,-.

Den foreliggende bog bekræfter Søren Kierkegaards påstand, at når det ideelle emne finder sin ideelle forfatter skabes mesterværket. I en lang årrække, velnok siden udgivelsen i 1959 af bogen *Skillingviserne om Christiansborg Slots brand 1884*, har lørn Piø beskæftiget sig med forlæggeren og bogtrykkeren Julius Strandberg (1834-1903); han dukker op i mange sammenhænge i Piøs forskning og der er naturligvis en helt speciel pointe i, at denne bog udkommer på dét forlag, der grundlagdes af Strandberg selv og i dag videreføres af hans oldebarn.

Strandbergs virksomhed omfattede ikke blot skillingstryk. I de tretten år han arbejdede som typograf skrev han humoristiske historier, lejlighedssange og viser

om aktuelle emner, der fra 1853 udkom i skillingstryk. Desuden skrev han viser til en række satirisk-humoristiske blade. I 1861 grundlagde Strandberg sit forlag, og her udsendte han, ud over viser, praktiske håndbøger for landmænd, havebøger, koge- og bagebøger og bøger med selskabslege, tydninger af drømme og kloge folks råd, hvoraf han selv skrev de fleste. Endelig udgav han en række af de gamle folkebøger, som fx. *Kejser Octaviano* og *Till Ugelspils Historie*.

Men det er som skillingsviseforfatter og -producent, at Strandberg skabte sit imperium og indtager sin plads i de danske massemediers historie. Skillingstrykket, indeholdende viser om dagsaktuelle, dramatiske eller sentimentale begivenheder, kan dateres tilbage til slutningen af 1500-tallet. Men først ca. 200 år senere kan man tale om en egentlig kommerciel skillingsviseproduktion – med centrum i København – der i 1800-tallet kulminerede netop med Strandberg, som i perioden 1861-1903 trykte flere end 10.000 sange og viser og på et enkelt år kunne udsende over 400.000 eksemplarer. Skillingstrykkesne blev distribueret direkte fra trykkeriet, solgt på gader og markeder og det lykkedes Strandberg ovenikøbet at bygge et helt net af omreisende kolportører og faste handlende i en række provinsbyer.

Grundlaget for Piøs beskæftigelse med Strandberg udgøres af Strandberg-arkivet, der siden 1970 befinder sig i Dansk Folkemindesamling og som undertegnede anmelder selv har draget stor nytte af. Her findes ikke blot en lang række samlebind med visetryk og folkebøger, trykte lejlighedssange, manuskripter og biographica men også de uvurderlige notes- og statusbøger og ikke mindst de kombinerede regnskabs- og dagbøger, som Strandberg førte fra 1863 til sin død. Således skorter det ikke på kildemateriale. Snarere har opgaven for Piø været at skabe overblik, drage de store linier og slå ned på hvad der er væsentligt i Strandbergs virksomhed. Og det er lykkedes til fulde.

Piøs hensigt er både at vise, hvor intergreret viseproduktionen var i Strandbergs dagligdag og hvorledes han ikke var nogen visedigter men netop en visemager, en håndværker og forretningsmand. I

kapitlet: *Liv og karriere* fortæller Piø fængslende og veloplagt om Strandbergs sociale opstigning fra asylbarn og vajsenhusdreng til veletableret millionær med landsted i Skovshoved. Han påviser hvordan det først var viserne om krigen i 1870 i forbindelse med den fransk-tyske krig, der gav ham den store økonomiske gevinst. Strandberg både skrev, trykte og distribuerede sine produkter og var ganske klar over, hvad det publikum han skrev til forlangte. Herom skriver han i forordet til sin – iøvrigt eneste – antologi af egne *Viser og Sange, samt Smaadigte* (1874): »Stor Værdi i poetisk Henseende har jeg ikke tillagt nogen af Sangene eller Digtene; [men] hvad der end kan siges for eller imod dem, saa er det et ubestrideligt Faktum, at de have lydt i Folkemunde atter og atter . . .«

For at forklare Strandbergs store folkelige succes skaber Piø begrebet »sungefortælle«: ... han havde et åbenlyst talent for at kunne skrive historier på sangbare vers ... så man blev holdt fangen fra først til sidst – og det var netop sådanne viser, folk havde brug for – dels til deres egen fornøjelse og dels når de underholdt andre« (s. 158). I sin videre analyse rammer Piø det centrale i sin beskrivelse af det, der sikrer skillingsvisernes succes: at de på én eller anden måde skal forekomme at være sandfærdige, »hvis de ikke ligefrem var sande, så kunne de godt være det« (ibid.).

I det næste kapitel: *Visemageren under arbejdet*, klassificerer Piø Strandbergs viseproduktion i A-, B- og C-viser efter deres kvalitet. A-viserne er netop »sungefortælle«-viserne, der fortæller en god historie, fx om »hvorledes Jørgen Nilen væltede med et Hølæs...« eller visen om »Matrosen, der besøgte sin Kjæreste og drak Toddy og spiste Æbleskiver...« Disse viser signerede Strandberg undertiden med sine initialer: J. S. Derimod er B-viserne, de romantisk og sentimentale viser, oftest anonyme. I denne gruppe findes Strandbergs best sellers som fx. hans meget frie oversættelse fra 1881 af Stephen Fosters »O, Susanna« og den anden store skillingsviseschlager »Hjalmar og Hulda« fra 1877, oversat efter et svensk digt af Wilhelmina Stålberg. I Strandbergs

årsoversigt for 1880/81 angives dens oplag til 50.000 og successen var så stor, at han både udgav visen som folkebog og digtede en helt ny vise, »Hjalmar Længsel efter Hulda«. I bunden af karakterskaalen befinder C-viserne sig, de såkaldte nyhedsviser om mord, brande og katastrofer, »Ekstrabladsviser«, der alle fra Strandbergs side er anonyme eller pseudonyme. Han var udmærket godt klar over, at han med dem skræbde bunden – men kommercielt var de en stor succes!

Piø fokuserer endvidere på Strandbergs talent for at vælge den rette melodi, hans brug af illustrationer (han havde sit eget billedarkiv, hvis materiale kunne varieres eller manipuleres alt efter tekstens behov) samt, i kapitlet: *Visesalget og visesælgere*, forhandlingen og distributionen af viserne. Her er materiale, der for første gang gøres tilgængeligt. Piø giver et fascinerende indblik i en dygtig forretningsmands helt moderne metoder for at klare sig i konkurrencen, opbygge et omfattende og tilforladeligt distributionsnet og sikre sig, at produktet så hurtigt som muligt kan komme ud til konsumenterne – dette kapitel er litteratursociologi på højeste plan.

At skrive en videnskabelig bog er i sig selv ikke den største bedrift, men at skrive en bog, der på samme tid er lærd og underholdende, er vel dét der giver al humanistisk forskning dens existensberettigelse. At Piø kan denne kunst har han tidligere demonstreret bl. a. med *Fabeldyr og sagnfolk* (sammen med Bengt Holbek) og *Bogen om julen*. Og med denne prægtigt illustrerede og fornemt producerede bog om Strandberg er det lykkedes endnu engang. Endvidere har Piø dokumenteret, hvorfor enhver beskæftigelse med folkelig kultur, visetradition og massekommunikation på ét eller andet tidspunkt også må beskæftige sig med visemageren Julius Strandberg.

Sven H. Rossel

Johanne Maria Jensen: Gennem lys og skygger

Familiefotografier fra forrige århundrede til i dag. Systime, Viborg 1994. 264 sider, ill. ISBN 87-7783-461-5. Kr. 248,-.

Bogen er et resultat af et forskningsarbejde, en Ph.d.-afhandling ved Roskilde Universitetscenter i kommunikation og historie. Afhandlingen har haft det private fotografi i centrum. Forfatteren har beskæftiget sig med et emne, der har en utrolig udbredelse, men som der er skrevet meget lidt om og forsket endnu mindre i. Forfatteren skelner mellem amatørerne og de professionelle fotografer, hvor amatørerne takket være fotoapparatets stigende udbredelse med de prisbillige Kodak-kameraer fik en teknisk mulighed for at fotografere i fritiden til eget brug, hvorimod de professionelle fotografer naturligt nok har fotografering som et erhverv. Her er det de private billeder, hovedsagelig amatørfotografier, der er i centrum. Hvert år bliver der alene i Danmark taget millioner af fotografier til privat brug, som undtagen for brugerne er et overset medie. Hovedformålet er at finde videnskabelige metoder til at analysere det private fotografi i en bredere kulturhistorisk ramme – såvel fotografihistorisk som billedanalytisk.

Bogen er disponeret i tre hovedafsnit, der indrammer både tilblivelse og brug af fotografierne. Første hovedafsnit »Det private fotografi« består af fire kapitler, hvor der fremhæves nogle almene træk ved det private fotografi. Fotografen, modellen og brugeren er fotografiets aktører, der henholdsvis ser, poserer og fortæller. Her behandles det private fotografi som et fritidsfænomen opstået i relation til industrialismens lønarbejde. Fritid, ferier og rejser giver et anderledes perspektiv på det kendte, som til gengæld næsten aldrig er et motiv, der foreviges.

Andet hovedafsnit er »Tre slægters samlinger«, hvor tre fotosamlinger fra forskellige sociale miljøer (en familie fra borgerskabet, en arbejderfamilie og en mellem-lagsfamilie) også udgør et kronologisk forløb fra 1880-1990. I det sidste afsnit »Centrum og grænser« behandles de velkendte motiver og opstillinger, som fx bryllupsbilledet, opstillinger af grupper og enkeltpersoner overfor det private fotografis grænser gennem tiden, fx i forhold til fotografier af døde personer, først og fremmest børn. Der afsluttes med et kapitel, hvor det private sættes i relief ved at

drage sammenligninger til det offentlige fotografi.

Tidsmæssigt handler bogen om fotografering og brug af familiefotografier fra slutningen af 1800-tallet og op til i dag. Kildematerialet er fortrinsvis nyere og ældre fotografier i privateje, først og fremmest trettens såkaldte »slægtssamlinger« af nordisk og dansk oprindelse, samt enkelte arkivbilleder. Der er tale om fotografier fra atelierbilleder til snapshots. Forfatteren trækker for en stor del på fotografier fra sin egen slægt og familiefotos, hvortil der knyttes personlige kommentarer. Bogens er heldigvis rigt illustreret og der er ikke sparet på udstyret. Dens omslag, der forestiller forfatteren løbende på stenbroen i sine barnesko, er stemningsfuldt og meget flot, ligesom der inde i bogen er mange eksempler på private fotografier.

Bogen udspringer af den faglige tradition, som bl.a. kvindeforskningen har stået for og forsøgt: at gøre det private offentligt og at udvide grænserne for, hvad man kan forske i og hvordan. Selve emnet er relativt uudforsket, selvom der i de sidste ti år også i Danmark er kommet bøger om det private fotografi. De fleste af disse bøger vælger at drage forfatterens private fotografier ind, måske for at have de personlige, dybdeborende kommentarer lige ved hånden. På denne måde inddrages en mængde relevante kundskaber og ikke mindst følelser, der giver udvidede fortolkningsmuligheder. Johanne Maria Jensens bog har fortræffelige eksempler på, hvorledes analysen kan føres helt ned i ellers oversete nuancer, og hvordan særlige begivenheder kan ses »indefra«. Også i de overordnede og introducerende kapitler trækkes der illustrerende eksempler ind, der tager afsæt i det private. Perspektivet pendler således mellem den lille og den store historie.

Det på én gang velkendte og det totalt fremmede ved at betragte disse fotografiers stivnede øjeblikke, er det mest fascinerende ved bogen. Eksemplerne er ikke enestående, men alligevel eksotiske. Bogens stærke sider, bliver også de svageste. Det meget personlige indhold bliver næsten uinteressant ved sin intimitet. De ofte meget psykologiserende fortolkninger

af personlige relationer på fotografierne, peger ikke ud over sig selv. Bogen er bedst, hvor forfatteren også har en vis faglig distance til stoffet. Måske er der for mange tråde og forklaringsmodeller, stof-fet skal knyttes op på? Man kunne også spørge, hvordan er dette materiale udvalgt? Er det udelukkende den subjektive indfaldsvinkel, der har ledt netop disse fotografier frem og hvad så med de fotografier, vi ikke ser? Hvordan tolker vi dem? Bogens vigtigste budskab bliver dog at påpege den upåagtede kulturhistoriske rigdom, de private fotografier udgør – ikke som æstetik, men som kilde til erindrings billedbog.

Lykke L. Pedersen

Brandt-arbejdernes Historiske Forening: Brandts Klædefabrik

– erindringer fra arbejdslivet på en fabrik i hjertet af Odense. Forlaget Brandts Klædefabrik, Odense 1993. 280 sider, ill. ISBN 87-7766-022-6. Kr. 198,-.

De tidligere arbejdere ved Brandts Klædefabrik i Odense har stået for en udgivelse af arbejdererindringer. Bogen er et resultat af en studiekreds af Brandt-arbejdere, der gennem flere år selv har fortalt, skrevet og samlet ind efter »grav-hvor-du står«-metoden. Det levede liv på arbejdspladsen og arbejderne egne erfaringer i arbejdslivet er det væsentligste. Bogen er kronologisk opbygget, hvor første del ud fra skriftlige kilder handler om klædefabrikens start i 1869 og frem til 1919. Anden del handler om perioden 1919 og frem til fabrikkens lukning i 1977 og bygger naturligt nok på erindringsmateriale i et »mands minde perspektiv«. Der er suppleret med andre kilder i form af arkivalier og et righoldigt fotografisk materiale, der viser livet på arbejdspladsen i produktionen.

Bogen er en vigtig dokumentation af en arbejdsplads, dens mennesker og de forandringer, der fører til arbejdspladsens lukning. De mange beretninger giver skildringen en egen styrke og skaber billeder på en anden måde end andre kilder. Sammenholdt med skildringer af andre klædefabriker, der efterhånden stort set er ned-

lagt, er bogen et vigtigt bidrag til en afgrænset epoke af industrihistorien i Danmark. En stor del af maskiner og inventar fra Brandts Klædefabrik er endt på Nationalmuseet, og bogen supplerer naturligt nok denne indsamling som en glimrende dokumentation.

Nogle steder bliver det personlige perspektiv for anekdotisk, og skildringerne fortæber sig i uvæsentlige detaljer. Man kunne godt have ønsket sig en fastere struktureret ramme omkring de skiftende bidrag. Skildringen havde også vundet ved, at vi hørte mere om de generelle levevilkår i Odense by og de ansattes livsform og holdning til arbejdet. Hvordan var livet uden for arbejdslivet og hvordan levede familien? Hvad betød klædefabrikken for byen Odense?

Trods disse indvendinger er den velillustrerede bog en god oplevelse.

Lykke L. Pedersen

Anders Enevig:

Vejkrucifikser i Danmark

Herning, Poul Kristensens Forlag, 1994. 143 s., ill. ISBN 87-7851-000-7. Kr. 180,-.

Rundt i Danmark kan man støde på vejkrucifikser, flest på Sjælland. Kun to af dem har gamle aner på det sted, de står: Hellig Anders' Kors ved Slagelse og Skovbo-krucifikset ved Rynkeby; de øvrige er nyere, de fleste sat op under Anden Verdenskrig. Om de 29 kors har Anders Enevig skrevet bogen »Vejkrucifikser i Danmark«. Han gennemgår de enkelte krucifikser og fortæller om deres historie, mest på den måde, at han udførligt citerer, hvad der blev sagt ved indvielsen af dem. Af og til kommer han dog også ind på det fromhedsliv og den overtro, der måtte være knyttet til dem.

Mange ser noget katolsk i disse krucifikser og med rette, for de er meget udbredte i katolske lande. Det var også herfra inspirationen til de danske kom. Biskop Hans Fuglsang-Damgaard, der var sønderjyde, havde som soldat på Vestfronten i Første Verdenskrig fundet trøst ved dem. Og da der fra privat side blev stillet penge til rådighed til formålet, gik han med glæde ind for at opstille vejkrucifikser i Danmark. Han lagde ikke skjul på,

at formålet var missionerende. I et interview i 1941 siger han om krucifikserne: »de skal være med til at skabe en kristelig underbevidsthed i vort folk.«

To af de i bogen omtalte krucifikser hænger ikke fremme ved nogen vej, men vækker desto større interesse. Det ene er »Cementkrucifikset« som pastor Laier i 1936 stillede op i sin præstegårdshave i Hjallerup. Pastor Laier var en pragtfuld maler og billedhugger, usminket og anskuelig i sin forkyndelse og hinsides den pastiche-ånd der ofte svæver over de andre vejkrucifikser. Pastor Laier med samt krucifiks blev fjernet fra sit embede, fordi hans forkyndelse var for tydelig; det kunne øvrigheden, og da slet ikke kirkeminister Bodil Koch, lide. Som tak for opmærksomheden portrætterede pastor Laier hende i sit berømte »Griseoptog«. Pastor Laiers krucifiks hænger nu i Thingbæk kalkminer.

Også det andet krucifiks, som vækker interesse, vakte dengang anstød. Det er Astrid Noacks »Det korsfæstede menneske«, som nu hænger i det forhenværende dormitorium i Løgumkloster kirke. Den dame, der betalte flere af de krucifikser, som blev sat op under Anden Verdenskrig og som også skulle støtte Noacks, ville imidlertid ikke have med det at gøre, fordi det manglede lændeklæde. Derfor kom det ikke op at hænge ved Søgård, som tanken ellers havde været. Det skulle have været til minde om de danske soldater, der døde her den 9. april 1940 i kamp med tyske tropper. Det er en mageløs skulptur, som udstråler en ægthed, en styrke og en blidhed, som gør den til et hovedværk i dansk skulptur.

Men både pastor Laier og Astrid Noacks måtte sande, at også fromheden har sine konventioner!

Enevig har det med at gøre sine emner til sager – også i denne bog, hvor han med energi taler krucifiksernes sag overfor de myndighederne, som skal vedligeholde dem. Løvrigt skal bogen ses som endnu et bind i Enevigs store værk om vejenes folk og deres kultur. Der er litteratur- og kildefortegnelser og mange fotografier i bogen, som er smukt trykt hos Poul Kristensen i Herning.

Eske K. Mathiesen

**Bent Vedsted Rønne (red.):
Småskibsfart fra Egersund og
Fjordegnen**

Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 6. Aabenraa 1994. 117 s., ill. ISBN 87-88376-15-7. Kr. 140,-.

For mange er sønderjysk søfartshistorie lig med de oceangående hurtigsejlere, der i 1800-tallet pløjede havene på vej til Sydamerika eller Kina. Men også i den mindre spektakulære nærtrafik til søs har sønderjyderne gjort sig gældende og dét længe efter, at de store sejlere var udkonkurreret på langdistancerne. Egnen omkring Flensborg fjord og specielt lokaliteten Egersund var hjemsted for en hel flåde af småskibe, der med basis i teglfarten overlevede op imod vor tid, hvor lastbilerne til sidst slog dem ud. Det er denne småskibsfarts historie og forudsætninger, bogen her handler om.

Bogens overordnede idé og opbygning synes gennemtænkt og velkomponeret, men dens ialt ni kapitler er af meget uens kvalitet.

Efter at emnet er præsenteret gives i kapitlet »Kystboere ved Flensborg Fjord« en udmærket indføring i egnens naturgivne betingelser – herunder lerforekomsterne og naturhavnene – samt et rids af, hvordan bebyggelserne og den sociale struktur især i 1800-tallet udviklede sig. Dernæst følger en statistisk velunderbygget behandling af teglindustrien, der på en gang skabte grundlag for og forudsatte en flåde af småskibe, der kunne forsyne egnens mange teglværker med brændsel og sand samt fragte de færdige produkter til afsætning hos kunderne.

En stor del af skibene i teglfarten var ikke alene hjemskrevne men også bygget i lokalområdet, så logisk nok følger nu et grundigt kapitel om skibsbyggeriet ved Flensborg fjord – efterfulgt af et mere famlende om skibstyperne.

At Egersund gensidige Skibsforsikring dernæst har fået et fuldt kapitel på 17 sider er svært at forstå, når forfatteren øjensynligt ikke selv finder emnet interessant. Efter en ligeså idéforladt gennemgang af skibenes sejladsmønstre er der mere substans i det følgende kapitel; her føres læseren – med »Olga« af Egersund

som eksempel – fra det generelle plan til det individuelle og møder mennesker af kød og blod.

Sluttelig løftes perspektivet i kapitlet om »Egersunds skipperfamilier« fra det enkelte individ til en markant gruppe i småskibsfarten og deres selvforståelse. Her ville lidt eksempler fra det erindringsmateriale, der henvises til, have krydret fremstillingen og givet de dristige konklusioner mere ballast.

Bogen er smukt udstyret og rummer overdådigt mange billeder. Behandlingen af selve skibsfarten lever imidlertid ikke op til de forventninger, der vækkes ved læsningen af de indledende kapitler. Og slående få af de fem forfattere udfordrer i virkeligheden deres kildemateriale for alvor.

Ole Mørkegaard

**Sidsel Eriksen:
Søster Silfverbergs sorg**

Historien om hvordan en søndagsskolelærerinde blev afholdssagittor og feminist. København, Spektrum, 1993. 392 s., ill. ISBN 87-7763-088-2. Kr. 298,-.

Afholdsbewægelsen var længe den mindst kendte og udforskede af de folkelige bevægelser i Danmark, men i de senere år har historikeren Sidsel Eriksen gjort en hel del for at afhjælpe denne mangel. Først en række særdeles perspektivrige arbejder i artikelform. Nu også en vægtig biografisk beskrivelse, der samtidig giver et dybtgående og nuanceret indblik i afholdsløgenes arbejde, personkreds og specielle kulturelle livsunivers.

Tiden er afholdsbewægelsens store vækstperiode: de fire årtier omkring århundredskiftet. Stedet er bymiljøer: Vejle, Århus og København. Personen er Lene Silfverberg f. Blauenfeldt (1838-1922). Hun var den første kvinde i den første danske Good Templar-loge (stiftet i København i 1880) og var siden med i initiativkredsen bag snart sagt alle de store afholdsorganisationer i Danmark: Det hvide Baand, Det blaa Baand, N.I.O.G.T. og Det blaa Kors. Selv højt op i årene var den legendariske »søster Silfverberg« aktiv som agitator og igangsætter af nye pro-

jekter: Københavnske Kvinders Kaffeog-
ne (1907) og Danske Kvinders Forening
for alkoholfri Restauranter (1910). Til sidst
fik hun som 80-årig kongelig fortjenstme-
daje i sølv og statsunderstøttelse til sin
død. Bogen handler kort sagt om en ikke
helt almindelig kvinde og aktivist.

I Danmark var afholdsbevægelsen den
folkelige bevægelse, der organiserede
flest kvinder. Omkring århundredskiftet
var godt hver tredje af de ca. 100.000
medlemmer en kvinde. Men kun et fåtal
har haft ledende positioner. Sidsel Eriksen
skitserer dobbeltheden i Lene Silfverberg-
effekteten: Ved sin blotte eksistens anviste
hun på den ene side en alternativ og
mere aktiv handlingsmulighed for kvinderne
– men på den anden side kom hun i
kraft af sit energiske virke og sit uomgæn-
gelige væsen til at stå i vejen for andre
kvinders karriere i bevægelsen. Fru Silf-
verberg oplevede det velkendte paradoks:
at når kvinderne engagerede sig i filantropien
som et særligt kvindeanliggende eller
kvindeansvar, mistede de derved deres
specielle kvindelige kvaliteter. Hendes tid-
ligere biografier har haft svært ved at sam-
le billedet af den særegt energiske akti-
vistkvindes mangefacetterede – og ikke
aldrig sympatiske – personlighed. Nej, hun
var ikke en almindelig afholdskvinde, men
hendes virke kan sige en hel del om det
almindelige i afholdsbevægelsen.

Sidsel Eriksen ser forholdet mellem
hendes virke og afholdsbevægelsens re-
aktioner herpå som vidnesbyrd såvel om
det handlingsrum, bevægelsen skabte for
sin store medlemskare, som om karakteren
af den kultur, bevægelsen introducere-
de i industrisamfundet. Kildematerialet –
logeprotokoller, medlemsblade og private
breve m.v. gør det muligt at beskrive
afholdsbevægelsen som det sociale og
familiemæssige netværk den var. Også i
den forstand at medlemmerne blev i fami-
lie med hinanden, de blev brødre og
søstre. Logen blev en ny ideologisk fami-
lie.

Bogen er på en stort set vellykket måde
disponeret i afsnit, som følger Lene Silf-
verbergs liv. Frøken. Hustru. Bedstemoder
etc. Det kan af og til virke noget langtruk-
ket, men faserne i hoverpersonens liv
kommer derved også til at belyse afholds-

bevægelsens livscyklus. De to planer bli-
ver flettet sammen på spændende vis.
Læseren får selv lejlighed til at gøre sig en
række overvejelser, bl.a. om afholdsbe-
vægelsens forhold til andre af tidens
bevægelser, især Indre Mission og kvin-
debevægelsen.

Den kvindebioGRAFISKE tilgangsvinkel
bidrager således afgjort til, at man får
afholdsbevægelsen at se fra andre og
meget inspirerende vinkler. Sidsel Eriksen
har forsøgt ikke bare at skildre Lene Silf-
verbergs liv, men bevidst bruge hende og
hendes kontekst som indgang til nogle af
de stemninger, miljøer, personer, pro-
blemstillinger og perspektiver, som det er
vanskeligt at nå i en mere overordnet og
udefrakommende karakteristik af afholds-
bevægelsen. Men som dog er en forud-
sætning for at forstå den. Dette er en bog
man gerne vender tilbage til mere end én
gang.

Margaretha Balle-Petersen

Jan Møller:

Strandvejens Fiskerlejer

Træk af Øresundskystens kulturhistorie.
København, Cicero, 1994. 254 s., rigt ill.
ISBN 87-7714-176-8. Kr. 348,-.

Turen langs Øresund med Jan Møller
begynder, kronologisk, med jægerstenal-
deren og geografisk med Sydhavnen og
den slutter i vore dage med Snekkersten.
Helsingør strejfes, for i byens sydkant lig-
ger nemlig resterne af fiskerlejet Trykke-
dammen – vest for Færgevejen.

Turen starter med de københavnske
fiskerlejer, Sydhavnen med dens store
bundgarnsselskaber og Skudehavnen
med garnfiskere. Begge steder ligger der
byer af hjemmebyggede redskabskkure,
hvori man måske overnatter lidt mere end
egentlig tilladt. Her har der ikke boet
kendte digtere eller malere, og her er der
ingen herskabsvillaer – og hertil tager man
ikke på skovtur, som man gjorde til alle de
nordligere lejer ved Øresund.

Resten af turen drejer det sig ikke kun
om fiskere, men også om de badesanato-
rier, kendte kroer og sommervillaer som
har været ejet af det bedre københavnske
borgerskab eller kongehusets medlem-

mer. Jan Møller følger husene til idag – og fortæller i nogle tilfælde også, hvad der før har ligget på stedet. Man får udpeget rester af tidligere bebyggelser og anlæg. F.eks. får man at vide, at den lille gule restaurant på Staunings Plæne i Klampenborg er portbygningen fra den længst forsvundne Klampenborg Kuranstalt. – Det er derfra det store ur i kvisten stammer.

Hvad fiskeriet angår, gengiver Møller det meste af, hvad man ved fra litteraturen; idag betyder dette erhverv ikke så meget, at ordet fiskerleje er dækkende – marinaernes hundredevis af eksklusive lystfartøjer er hel dominerende. Kun i Vedbæk er erhvervsfiskerne synlige i mylderet.

Bogen er rigt illustreret: gamle xylografer, gengivelser af malerier, fotografier fra fotografiets barndom og til idag, ikke mindst Jan Møllers egne. Han er både en god fortæller og en dygtig fotograf.

Strandvejens Fiskerlejer er altså en stor og flot bog, og det er jo godt nok – men i sin opbygning kan den udmærket bruges som guidebog på søndagsturen. De karakteristiske steder har egne underrubrikker og hvert kapitel er forsynet med det tilsvarende udsnit af Geodætisk Instituts aktuelle kort. . Og på for- og bagsatspapiret er Videnskabernes Selskabs kort fra 1768 aftrykt. Det hele til en vejleder på turen er der, men man må læse på lektien før man tager hjemmefra. Man kan ikke få alt – ikke på en gang en handy guidebog og et stort og flot værk.

George Nellemann

Claus Bjørn(red): Set fra luften

Sylvest Jensen og den danske bondegård. København, Det kgl. Bibliotek & Landbohistorisk Selskab, 1993. 124 s., rigt ill. ISBN 87-7526-133-2. Kr. 188,-.

De fleste, der er kommet i danske landbohjem, kender billedet af gården eller stedet, der som håndkoloreret luftfoto i guldramme hænger i stuen. »Set fra luften« handler om disse billeder og især om, hvordan de blev til. Med opfindelsen af flyvemaskinen i 1903 åbnedes der for alvor mulighed for at fotografere fra luften. Den blev hurtigt udnyttet af Hærens Flyvetrop-

per og Geodætisk Institut til brug ved kortlægning. Ret hurtigt kom private firmaer med og tilbød at udføre luftfotografier som bestillingsopgaver. Disse firmaer begyndte at arbejde sidst i 1920'erne, og de følgende 40 år frem til 1970 blev en givtig periode, når bortses fra besættelsestiden, hvor den kommercielle luftfotografering lå stille. Den centrale person i denne virksomhed var den tidligere militærpilot Sylvest Jensen, som drev sit eget luftfotofirma i perioden 1936-83. Hans vigtigste produktion fra slutningen af 40'erne og 50'erne igennem var bondegårdsfotografering, og adskillige landbohjem blev fotograferet flere gange fra luften i årenes løb af Sylvest Jensens Luftfoto A/S. Firmaets store billedarkiv er i 1989 erhvervet af Det kongelige Biblioteks Kort- og Billedsamling, og det er primært disse billeder, der ligger til grund for bogen.

For at præsentere det store billedmateriale for en bredere offentlighed er Det kongelige Bibliotek og Landbohistorisk Selskab gået sammen om at udgive bogen, som er blevet til under medvirken af fem forfattere. Henrik Dupont giver først et kort rids af luftfotografiets historie i Danmark, hvorpå Arne S. Andersen fortæller om Sylvest Jensens fotografering af den danske bondegård; begge forfattere er medarbejdere ved Det kongelige Bibliotek. I det følgende afsnit giver tidligere overinspektør ved Frilandsmuseet Peter Michelsen baggrunden for den landlige bebyggelses tilstand i den periode, bebyggelsen blev luftfotograferet. Landbrugserhvervet gennemgik da en mekanisering og specialisering, der stillede nye krav til landbrugsbygningerne, og den moderne livsform stillede krav til stuehusene om bedre komfort. Kort sagt man byggede drastisk om på gårdene. Alt dette indfanges af fotografierne fra denne periode.

Bogens sidste afsnit skyldes et samarbejde mellem arkitekt Jesper Herbert Nielsen og museumsinspektør ved Nationalmuseet, Nyere tid, Mette Skougaard. De to forfattere har af det store luftfotomateriale udvalgt gårde fra 12 lokaliteter fordelt over hele landet. Hver af de 12 gårde vises med tre fotografier: et fra lige før eller lige efter krigen, et fra 50'erne og et fra

omkring 1980. Billede for billede gøres der rede for ombygningerne, og forfatterne kan supplere det, der kan ses, med oplysninger, de har fået gennem samtaler med de nuværende og forhenværende ejere. Hele denne landsdækkende dokumentation – egn for egn, gård for gård – giver på baggrund af det foregående kapitel et meget godt billede af, hvad der skridt for skridt eller snarere længe for længe er sket med bygningerne på landet siden krigen.

Resultatet af forfattergruppens anstrengelser er blevet en smuk bog, som det er fascinerende at blade i. Det fyldige billedstof – luftfotos naturligvis – frister til fordybelse og kulturhistoriske refleksioner over selv fast ejendoms flygtighed. Bogen må være af oplagt interesse for lokalhistorikere. Billederne har vi jo nu adgang til på Det kongelige Bibliotek.

Men jeg forlader bogen med et savn. Bogen handler nemlig først og fremmest om billedernes tilblivelse og deres sekundære funktion, som Peter Michelsen kalder den. Deres primære funktion var, at de skulle indgå i et fotoalbum, og de senere optagelser var tiltænkt at hænge på væggen som skilderi i guldramme. Det nævner Peter Michelsen i nogle få linier. Anders S. Andersen nævner, at kunderne ønskede sommerbilleder uden vasketøj og med drivende skyer. Det blev landboernes idealiserede billede af det danske landskab med deres hjem lige i midten omkranset af gode naboer. Hvad guldaldermaleriet blev for borgerskabet, blev Sylvest Jensens luftfotos – let retoucheret – for landboerne. Uden deres drømme havde han ikke haft denne forretning. Den historie havde fortjent at blive foldet rigtigt ud i et 6. kapitel.

Johannes Møllgaard

Karl-Erik Frandsen: Okser på vandring
Produktion og eksport af stude fra Danmark i midten af 1600-tallet. Ebeltoft, Forlaget Skipperhoved, 1994. 156 s.ill., med engelsk resumé. ISBN 87-89224-05-1. Kr. 188,-.

Fortællinger fra Danmarkshistorien har ofte en tilbøjelighed til at sætte sig fast. En

af dem er den, der giver billedet af den danske bonde som agerdyrkeren, der med hjulplov og trækdyr først og fremmest avler korn – gården skatteevne kaldes jo også for hartkorn, og dog er sandheden kort fortalt, at staldfedede stude fra 1500 til 1700-tallet var Danmarks vigtigste eksportvare, altså landbrugets vigtigste produktion gennem 300 år. Denne studeavl og handel satte naturligvis sit præg på måden, hvorpå man udnyttede arealerne i agrarsamfundet såvel som på menneskenes indbyrdes forhold. Den prægede både adel, præster, borgere og bønder.

Karl-Erik Frandsens (KEF) bog *Okser på vandring* handler netop om denne produktion og eksport af stude og med den får han korrigeret det gængse billede af periodens Danmarkshistorie, hvilket i sig selv er en fortjeneste.

Bogen indledes med i hovedtræk at beskrive det store handelssystem med okser, der udviklede sig i Europa i takt med byernes vækst. Danmark forsynede især Nordtyskland og Holland med oksekød, og vore nærmeste konkurrenter var Polen og Ungarn. Det er frugtbart således at se periodens danske produktion inddraget som en del af et sammenhængende europæisk forsyningsystem, (men hvorfor mangler Schweiz?).

Dernæst beskriver KEF den meget rationelle arbejdsdeling, der udviklede sig i Danmark i 1500-tallet i forbindelse med studeproduktionen. Køerne, der bl.a. kælvende studekalve, stod hos bønderne, som således tog vare på studene i deres første 3-4 leveår. Senere overtog hovedgårdene dem, og efter en omhyggelig staldfodring af dyrene den sidste vinter i Danmark i deres 5.-6. leveår blev de i det tidlige forår drevet gennem landet mod syd gennem Slesvig til det store kvægmarked ved Elben. Takket være nogle fyldige og velbevarede godsarkiver er det muligt for KEF at redegøre for hovedgårdenes opkøb af græsøksne om sommeren til den tomme studestald, vinterens staldfodringsteknik og økonomien i foretaget i det hele taget. Nogle hovedgårde så deres fordel i at udleje deres staldkapacitet, idet de havde købmænds staldstude på 'pension'. Herved blev indtægten lille, men det samme blev risikoen.

En af KEF's hovedinteresser er at spore, hvor eksportstuderne kom fra, hvor mange de var, hvor lang tid det tog kvæget at vandre gennem landet, samt hvem, der eksporterede dem. Herved bliver toldregnskaberne fra Assen toldsted 1640-1655 en af bogens hovedkilder. I disse regnskaber svares der netop på KEF's spørgsmål. Men Assen toldsted giver kun besked om hovedparten af eksportstuderne fra Danmark øst for Lillebælt (Skåne iberegnet). De nørrejske stude er vanskeligere at spore. Her tyr KEF til regnskaber for eksporten over Ribe. De kan fortælle noget om en del af den søværts eksport og en del af den nørrejske transiteksport. Men Kolding toldsted svigter, herfra er lidet bevaret, og størsteparten af de nørrejske stude gik nok her forbi. Efter at studedriverne med deres studeflokke havde forladt det kongerigske, skulle de tolde flere steder i Slesvig. Herfra er der bevaret regnskaber, så de giver KEF en sidste chance for at følge de danske stude på deres vej til forbrugeren, korrigerer deres antal og foretager skøn over den samlede mængde. KEF når frem til en samlet eksport i årene omkring 1650 på ca. 22.000 stude, hvoraf ca. 13.000 kom fra Nørrejylland. Eksporten i de gyldne år før 30-årskrigen var dobbelt så stor.

KEF behandler især et tiår i midten af den danske studeeksports 300-årige lange historie, hvilket også angives i bogens undertitel. Det beror på, at forfatteren er stærkt bundet til kilderne. Fra netop det valgte tiår findes der kilder fra godsregnskaber, købmændsregnskaber og toldstederne – når bortses fra Kolding. Af disse fragmenter sammenstykker han så sit landsdækkende puslespil. Metoden fører til, at periodevalget fagligt set kan forekomme lidt tilfældigt, og at helhedsbilledet kan blive lidt skævt, idet kildematerialets områder tiltager i betydning på de bare pletter – i dette tilfælde Nørrejyllands – bekostning. Nørrejylland producerede jo immervæk mere end halvdelen af studene, og denne produktion fortsatte her gennem 1700-tallet – ikke, som der står, centreret omkring Viborg, men på ca. 300 nørrejske hovedgårde fordelt over hele landsdelen.

I tilknytning til KEF's redegørelse for etableringen og reguleringen af produk-

tionsapparatet med dets arbejdsdeling mellem især fæstebønder, hovedgårde og købmænd, antyder KEF flere gange en komplotteori, hvor adelen og kronen forhindrer især bønderne en adgang til fortjeneste på studeavl og salg. Denne opfattelse har rådet i vor historie siden 1800-tallet. Noget kan der naturligvis være om det, men jeg er tilbøjelig til at fremhæve den funktionelle side af arbejdsdelingen, der tog form af en organisation, der var så levedygtig, at den i sine grundtræk bestod i 300 år.

Bag komplotteorien anes en forestilling om, at en friere bondestand i vidt omfang selv kunne producere staldstude, eller i hvert fald yngre græsstude til eksport. Det første er tvivlsomt, men det sidste var muligt og ønskeligt set fra bøndernes side. Men nationaløkonomisk ville det betyde et tab: græsstude var halvfabrikata, staldstude var det færdige produkt. Sådanne store dyr kunne den almindelige danske fæstebonde ikke fodre en lang vinter. Med de ressourcer, der var tildelt bonden, måtte han slagte alt, hvad der ikke var nødvendig for gårdens reproduktion at føde på, inden vinteren satte ind. Derfor blev bondens vigtigste rolle ved arbejdsdelingen at holde liv i køerne og lægge levedygtige kalve til. KEF gør opmærksom på det store pres på naturressourcerne, som den store studeproduktion førte med sig. Vi får oplyst, at den 5-årige stud den sidste vinter skulle have foder, der svarede til otte læs hø. Fra den store matrikel ved vi, at mange bønder blot kunne høste nogle få læs hø til hele deres besætning og kun havde sommergræsningsret til 4-5 kreaturer. Hvor kom da al det foder fra til studene? Den jyske forklaring er, at en væsentlig del kom fra græsningsbrugets utærskede havreafgrøde.

Fremstillingen er suppleret med mange tabeller, søjle- og lagkagediagrammer, kartografiske oversigter og vignetter fra gamle kort; det gør bogen tiltalende og spændende at blade i, og mange vil sikkert have glæde af at få fortalt det vigtigste på flere måder. Den nærliggende anledning til brugen af diagrammer ved formidlingen er de anvendte toldregnskaber, som egner sig fortrinligt til EDB-behandling. Maskinen kan på et øjeblik

udregne den relative fordeling af de statistiske mængder og fremstille den i et diagram. Det har KEF benyttet sig af. Det er så let, så man fristes til at lave for mange. Imidlertid regner KEF's EDB-maskine en daler for 0,8 rigsdaler istedet for de vanlige 0,67, det giver nogle forskydninger ved prisberegningerne. Søjlediagrammerne favoriserer den visuelle tilegnelse, men de fordrer, at man bruger den samme måleenhed ved diagrammer, der er anbragt side om side; her går det galt på s. 85, det gør det også ved fig. 4, her mangler diagrammet netop de tal, som teksten hævder fremgår af figuren. De kartografiske fremstillinger er en stor gevinst, de skaber bogstavelig talt overblik. Vi ser i et blik, hvorfra f. eks. Vallø og andre hovedgårde køber deres stude til efterårets staldfodring. Her var en tabel uegnet. Men kortet fig. 51 vil vist fortælle for meget. I hvert fald tager det nogen tid, inden det dæmmer for en, hvordan det skal læses. På side 113 nævnes, at det af kortet fremgår at borgerne i Varde havde sikret sig staldøksne fra Krabbesholm ved Skive, men Vardekøbmændenes signatur er sort og rund, medens Krabbesholm er angivet med en trekant. Det kan vist ikke passe.

Pedanter finder altid noget at rette, og en vis margen har vi alle brug for, men noget tyder på, at det er gået lidt for stærkt. Med disse skønhedspletter kan bogen anbefales: den giver det hidtil bedste overblik, samt den detaljerede redegørelse for dansk studeproduktion og studeeksport.

Johannes Møllgaard

Holger Rasmussen:

Fra sengehalm til silkelagen

Ebeltoft, Skippershoved, 1994. 98 s., ill. ISBN 87-89224-09-4. Kr. 188,-.

En af de flittigste formidlere af kulturhistorisk stof med tilknytning til museumsverden er Holger Rasmussen, fra hvem der nu foreligger en ny bog: »Fra sengehalm til silkelagen«.

Titlen synes at have sin parallel i en tidligere artikel om samme emne bragt i Nationalmuseets Arbejdsmark 1940: »Fra Halmen og i Dynen« skrevet af Margrethe

Hald. I den forbindelse kommer man uvægerligt til at tænke på andre fyndordsagtige titler til populært anlagte kulturhistoriske bøger. Fra de senere år har vi »Fra Odins klædeskab til Kirstens skønne klude«, »Som man reder...«, »Fra silkesko til bondens bo«, og nu altså »Fra sengehalm til silkelagen«, hvor man ikke går fra silken, men netop kommer til den.

Bogforlag er selvfølgelig glade for velklingende titler, men var silken rigtigt anbragt med hensyn til skoene, så er den det ikke med hensyn til lagenet. I det danske materiale findes der ikke belæg for den udvikling som titlen lader formode: at vi kom fra det grove og endte i det fineste silke langt oppe af rangstigen. Retfærdigvis skal det siges, at forfatteren selv påpeger, at han kun kender et eksempel på brugen af silkelagen – og det er fra Belgien. Danske senge i velhavende miljøer kan opvise megen silke brugt til omhæng, sengetæpper og sengehimele, men til lagener var der linned så fint og blankt, at de fleste tror, det er silke. Det kan evt. også gælde Belgien, der i århundreder har været førende i fremstillingen af fine linnedvarer, langt bedre egnet til sengekælder end silke. En nutidig reklamekampagne for billigt kinesisk silkesengetøj kan ikke helt redde sagen, da bogen holder sig langt fra nutiden.

Bogen er inddelt i 6 kapitler, hvoraf det indledende og længste omhandler forskellige former for senge/sovesteder og deres indretning. Efter en kort rejse til fjerne steder vendes blikket mod det nordiske område for sluttelig at koncentrere sig om Danmark. Det næste kapitel »Paradesengen« er viet den særlige funktion, som sengen fik i de højeste kredse: som herskabernes modtagelsessted for deres undersåtter. Da traditionsstoffet omkring dette fænomen ikke er så mangfoldigt her i Danmark som i Sverige og Frankrig, er de fleste eksempler hentet fra netop disse to lande. De næste kapitler omtaler sengens brug ved særlige lejligheder i det enkelte menneskes liv.

I »Barselsengen« omtales mange af de skikke, som omgav moder og barn efter fødslen, thi først da bliver sengen til barselseng. Man savner således omtale af sengen som fødested med samt et stykke

inventar, der også hørte til her: sengebåndet. Som der står i Thomas Manns roman »Hans kongelige højhed«: »Om fodenden af hendes seng var slynget et bredt og tykt bånd, i hvilket hun holdt sig ligesom et barn, der leger hest, og hendes yppige legeme gjorde et hårdt arbejde.«

Vuggen og dens udformning har sit eget lille kapitel inden vi kommer til sengen som brudeseng. I forordet har forfatteren sagt, at beskrivelserne er »holdt på en passende afstand af vor egen tid«. Morsomt og overraskende er derfor den lille selvoplevelse fra Als i 1949, som slutter kapitlet, og som skildrer, hvordan bryllupsgæsterne trænger ind til det sengeliggende brudepar og serverer øllebrød for dem. Man bliver så at sige sulten efter mere af samme skuffe.

Det sidste kapitel »Sygesengen og dødslejet« skildrer de efterlevendes optræden og omsorg for de døde, der samtidig er omsorg for eget ve og vel. De efterladte kunne komme igennem sorg og afsked ved at holde ligstue i form af legestue med mad og drikke og stor lystighed. Ganske tankevækkende i en tid, hvor mange har svært ved at forholde sig til livets afslutning.

Litteraturlisten bag i bogen medtager de værker, hvorfra forfatteren har hentet materiale. Det er et udmærket princip, men man kommer herved til at savne to tidligere udgivne bøger om samme emne som den foreliggende. Afsnittene om »Senge og soveskik« indledes i øvrigt med et citat fra den ene af bøgerne »Senge« af Ibi Trier Mørch, udkommet i 1972. Den anden er »Som man reder ... Om sengesteder, soveskik og sengeopredning i 1800-tallets landbohjem« af Mette Skougaard, udkommet i 1983.

Holger Rasmussens bog er rigt illustreret med sort/hvide billeder og som sådan en fin lille guide til en spændende opdagelse gennem danske museer, hvor en stor del af de afbildede senge findes.

Bodil Wieth-Knudsen

John Liep og Karen Fog Olwig (red.): Komplekse liv.

Kulturel mangfoldighed i Danmark

København, Akademisk Forlag, 1994.

182 s. ISBN 87-500-3231-3. Kr. 198,-.

Bogen er en antologi med 10 forskellige bidrag fra antropologer med tilknytning til Institut for Antropologi på Københavns Universitet, samt et forord af Kirsten Hastrup, professor samme sted.

Fælles for artiklerne er kritikken af det, de kalder »den herskende kulturopfattelse«, men som snarere er deres eget fags kulturbegreb. Et andet fælles udgangspunkt for de ti artikler er, at de beskæftiger sig med danske forhold ud fra en tese om, at kulturel kompleksitet er »en nyttig ny måde, hvorpå man kan anskue dansk kultur«.

Refleksioner over egen praksis er, som en bølge af faglig selvransagelse skyllet ind over antropologien, til dels sat igang af den postmodernistiske debat. Forordet, den første introducerende artikel samt en betragtelig del af hver af de øvrige artikler beskæftiger sig med de begrebsmæssige og erkendelsesmæssige problemer det medfører, at antropologerne nu betragter kulturer som komplekse – og ikke holistiske størrelser. Den tidligere konsensus omkring afgrænsede »øer« af kulturel homogenitet bør således snarere anskues som en ideologi, som antropologerne i kraft af deres metode, feltarbejde og lokale monografier selv har konstrueret.

Tankegangen er, at alle samfund, inklusive vort eget, er blevet mere komplekse; multikulturaliteten eller »kreativiteten« (Ulf Hannerz) er blevet et fælles grundvilkår for alle jordens folk. Dikotomien mellem lokalsamfund og det globale er ikke længere gyldig, hverken i det enkelte individs tankeverden eller på globalt niveau, hvor vi er vidne til omfattende migrationer og nye kulturformer, der opstår som blandingsformer.

Når vi ikke længere kan tale om homogene, integrerede kulturer eller faste identiteter må vi i stedet anskue kultur som en proces, lyder det. Kulturen er til forhandling og forandres som resultat af individers praktiske strategier. Kultur er med andre ord ikke helheder men valgmuligheder, og

antropologerne foreslår derfor, at man »sætter det handlende menneske i forgrunden«. Allerede her begynder man at undre sig, for hverken ideen om komplekse kulturer som en kritik af de »forestillede lokalsamfund«, eller den lette løsning med endnu engang at lade pendulet svinge tilbage til individet, er nye. Hvorfor er det nødvendigt at banke så hårdt på åbne døre?

Antologiens artikler må således opfattes som forskellige bud på hvordan, antropologer tackler den, for dem, nye erkendelse, at kultur ikke mere kan forstås som noget fælles, homogent og afgrænset.

Den første artikel af *Johan Gulløv Christensen* handler om den europæiske integrationsstrategi på sprog- og kulturområdet. Tesen er, at EU's kulturbegreb, der forudsætter en sammenhæng mellem nation, sprog og kultur, ikke fører til en større integration landene imellem. Tværtimod vil resultatet blive national disintegration, idet de enkelte landes uddannelsespolitik, som langsomt vil tilpasses de krav, der stilles til unionens embedsmænd, vil favorisere gruppen af veluddannede. De får således mulighed for at tilegne sig en kosmopolitisk kulturel kapital (Pierre Bourdieu), mens andre grupper i kampen for at »forsvare sig« må ty til et chauvinistisk forsvar af lokale kapitalformer; hvilke former forfatteren tænker på, er der ikke redegjort nærmere for.

Skylden herfor tillægger forfatteren det forenklede kulturbegreb, hvor kultur kan reduceres til koder, der kan indlæres. I stedet foreslår han, at uddannelsespolitikken i EU anvender Bourdieus konfliktorienterede kulturforståelse, hvor det slet ikke er muligt at tale om en national kultur, men kun om »felter« med hver deres »kapital«, der er i konkurrence med hinanden.

Også denne næste artikel af *Eva Skovgaard-Petersen* har hentet inspiration i Bourdieus arbejde til at behandle et EU-politisk spørgsmål, nemlig Maastricht-traktaten. Forfatteren viser, hvordan politik kan ansues som en symbolsk iscensættelse. Den kulturelle kompleksitet, der lå bag vælgernes første afvisning af traktaten, blev aldrig forstået, men dominansrelationer i det politiske felt

betød, at den symbolske kamp blev vundet ved den anden afstemning, selvom det reelle indhold ikke var ændret.

De næste fire artikler kan alle placeres indenfor det felt, man har kaldt »medicinsk antropologi«. De fire (kvindelige) forfattere har forskellige aspekter af sundhedssystemet som tema. *Helle Johannessen* har i sin artikel undersøgt forholdet mellem den officielle lægevidenskab og de alternative behandlingsformer. Perspektivet er først og fremmest teoretisk, idet hun argumenterer for at »det alternative« ikke bør ansues som en modsætning til »det etablerede«, men at de er forbundne i en kompleks kulturel orden. De alternative forståelser kombinerer i udstrakt grad billeder og modbilleder fra lægevidenskaben. Dette forhold kan være svært at forstå, hvis man ser dem som modsætninger, men er logisk, hvis man anvender en dialektisk model, hvor syntesen vokser frem i en ny idé, der rummer tesen og antitesen i et komplementært forhold. Hun argumenterer på glimerende vis for det synspunkt, at de forskellige sundhedsopfattelser og kropsbilleder i henholdsvis biomedicinen og de forskellige alternative ideologier må forstås ud fra en sådan dialektisk model, hvor lighed og forskel altid begge er repræsenteret.

Hun viser, hvordan zoneterapi, biopati og kinesologi syntetiserer forskellige dele af lægevidenskaben, fx det fysio-anatomiske kredsløb, ideen om specifikke sygdomsårsager og immunsystemet. Da antitesen udspringer af tesen, er der både lighed og forskel i relationen mellem dem. Man kan sige, at forskellen kun er interessant, fordi der også er en lighed. De taler ikke hvert sit sprog, som nogen måske vil hævde, de »kommenterer« hinanden!

Vibeke Steffen har undersøgt en hel anden type »alternativ behandling«, nemlig den amerikanske behandling af alkoholmisbrug AA (Anonyme Alkoholikere). Hendes tese er den, som hun i øvrigt har fælles med mange af antologiens forfattere, at danskere har en fælles dominerende værdi, nemlig ideologien om lighed og ensartethed. Denne diskurs fremmes af det politiske system, undervisningssystemet og sundhedsvæsenet.

En sådan ideologi betyder, at målet for

det danske sundhedsvæsenes behandling af alkoholikere er, at de igen kan blive som andre, dvs. indgå i det sociale fællesskab på lige fod, og således lære at leve med alkohol i hverdagen. I modsætning hertil går AA's behandling ud på at acceptere forskelligheden: som alkoholiker er du *anderledes*, og du må lære at leve med din sygdom og ikke lade som om, du er som de andre. Man kan sige, at sundhedsvæsenet i lighedens navn forsøger at rehabiliterer ved hjælp af et teknisk hjælpemiddel, antabus, mens AA gør det modsatte; de forsøger at forandre hele personen. En åndlig forvandling eller personlig transformation er et væsentligt led i behandlingen. Tankegangen er, at det ikke nytter at orientere sig bagud mod en antaget »oprindelig« normalitet, man må istedet acceptere sig selv som afvig, og rette sig fremad, og opbygge en ny identitet som alkoholiker i et fællesskab, der fremhæver medlemmernes forskellighed fra andre.

Analysen af AA er meget tankevækkende, men spørgsmålet er, om metoden egentlig er så u-dansk, som forfatteren hævder. Er der ikke mange sygdomsspecifikke interessegrupper og handicaporganisationer, der netop som målsætning har at give medlemmerne en identitet som syge eller som handicappede, få dem til at acceptere forskelligheden istedet for at føle sig mindre værd, fordi de ikke er som andre?

Helle Ploug Hansen foretager i sin artikel en semiotisk nærlæsning af en »begivenhed« på en kræftafdeling. En begivenhed defineres som kulturelt signifikante og betydningsfulde hændelser.

Begivenheden, der her analyseres, er et sengebad af en døende patient, hvor rutinen afbrydes, da sygeplejersken tvinges til at tale åbent om døden. Forfatteren viser, at måden sygeplejerskerne bearbejder sådanne begivenheder på, kan analyseres som »fortællinger«, hvor der forhandles om tolkning og betydning. Fortællingen bliver mere og mere virkeligheden.

Hun finder således den kulturelle kompleksitet i talen, som er den eneste måde, vi mennesker kan forholde os til virkeligheden på. Tale eller »fortællinger« er sygeplejerskers måde at forbinde sygeplejehædet til et holistisk sygepleje med daglig-

dagens praksis, der består af fragmenterede rutiner.

Tale eller rettere folkelig snak har også påkaldt sig interesse fra en anden antropolog. *Sussi Friis Skov Jensen* har ikke opgivet skellet mellem lokal og global. Hendes artikel handler om samspillet mellem folkelige sygdomsopfattelser i et lokalsamfund og de mere globale diskurser, repræsenteret af lægevidenskaben. Hun har i sit feltarbejde gjort den iagttagelse, at folk kalder alle mulige slags dårligdomme i hverdagen for stress. Anvendelsen af en sygdomsdiagnose i den daglige tale forsøger hun nu at anskue »som en kreoliseret kulturel form«. Stress-begrebet, som det bruges af folk flest, er således en blandingsform, et begreb med mange betydninger.

Talen om stress kan således analyseres som et semantisk felt, hvor den biomedicinske forståelse af ordet blandes med folks egne forestillinger om, hvad der er godt og skidt i samfundet, og hvad der forhindrer dem selv i at føle sig godt tilpas. Henvielsen til »stress« gør det muligt for folk åbent at tale om, hvad der plager dem, skønt de bor i et lokalsamfund, der ellers er præget af tavshed omkring følelser, og hvor indrømmelse af svaghed på ét punkt vil føre til tab af personlig kompetence i den lokale sammenhæng. Derved bliver begrebet en kulturel metafor for følelser, ja, for eksistentiel bekymring i det hele taget.

Man kan undre sig over, at når forfatteren anskuer stress-diskursen som en blandingsform, at hun kun ser begrebets konnotative træk som folkelige. Går påvirkningen kun den ene vej? Taler læger da kun om stress i strengt medicinske termer? (Findes sådanne overhovedet?) Det må man formode, når man læser forfatterens konklusion: »*Det komplekse samspil mellem det professionelle og det lokale niveau fører til en kreolisering af stressbegrebet. Den professionelle diskurs dikterer begrebets betydningsindhold. Dette optages dog ikke direkte af folk i Søkbø, men redefineres i relation til de konkrete livssammenhænge.*«

Kulturmøde er også temaet i den følgende artikel. *Ann-Belinda Steen* prøver i sin artikel at forstå, hvad det er, der sker

mellem tamilske flygtninge og danske »behandlere«. Hendes pointe er, at der ikke blot er tale om forskelle mellem »kulturer«, men at der i kulturmødet indgår et helt system af relationer: den tamilske adfærd, som ikke er specielt tamilsk, men udviklet under et koloniale britisk skolesystem, danske læreres faglige stolthed – »alle børn skal betragtes som lige gode«, lærernes personlige interesser samt rammen for deres arbejde, som er den danske integrationsideologi.

Der er tale et udmærket empirisk detailstudie, der illustrerer, at der er mange kulturforskelle på spil når mennesker mødes, ikke bare etniske og nationale. Således slår forfatteren endnu engang fast, at kultur ikke er en afgrænset størrelse – en ting.

En anden måde at gribe fat om det komplekse på er med begrebet »hybridkultur« (Stuart Hall). Denne betegnelse anvender *Yvonne Mørck* på de grupper af muslimske unge i Danmark, der holder sammen, skønt de har forskellig national baggrund. De er unge, der har boet hele deres liv i Danmark, og de kan betragtes som bevis på, at mere interaktion ikke nødvendigvis fører til større integration. Ikke fordi de ikke klarer sig godt i skolen og blandt andre unge, men fordi deres særlige erfaringer tvinger dem til at skabe deres helt egne grupper. De muslimske unge skal ikke bare have en voksenidentitet, de skal samtidig forholde sig til deres muslimske religion, deres forældres nationalitet (der i nogen tilfælde er dobbelt, fx både tyrker og kurder), samt generationsforskelle og sidst men ikke mindst til en, for deres forældre helt ukendt, alderskategori – ungdom. Ungdomsårene er ikke udskilt som en særlig fase hverken i Pakistan eller Tyrkiet. Der er man forældrenes barn indtil man bliver gift.

Den sidste artikel handler ikke om kulturel kompleksitet, men om en fælles national ideologi, nemlig den danske kolonihistorie. *Karen Fog Olwig* påviser, at i den danske kolonihistorie fremhæves foretagelse og humanisme som de centrale karakteristika ved det danske herredømme i Vestindien. Den fortælling er sejlivet og helt upåvirket af de revisioner, der er blevet indarbejdet i den internationale forskning i kolonihistorie, ikke mindst efter

at forskere fra de koloniserede lande er begyndt at bidrage. Dansk Vestindien er blevet en myte, en indre »forestillet verden«.

Forfatteren tager udgangspunkt i en kunstudstilling »Danske i Vestindien« fra 1992. Den historie udstillingen mere eller mindre eksplicit fortalte var, at danskerne skabte fremdrift på øerne via handel og plantagedrift. Frigivelsen af slaverne i 1848 blev gjort til vendepunktet, ja, nærmest årsagen til den økonomiske nedgang, der førte til afhændelse af øerne. Hun giver eksempler på tekster fra udstillingen, der fremstiller de afrikanske slaver i så racistiske vendinger, at man næppe tror, at udstillingen er fra 1992. Beviset på den danske konsensus omkring kolonitiden finder forfatteren i det faktum, at en protest i aviserne mod udstillingen, formuleret af vestindiske forskere på besøg i Danmark, blev mødt af en massiv tavshed, kun en enkelt reaktion kom. Det var en leder i et dagblad, og den forsvarede udstillingens perspektiv fuldt og helt.

Som det er fremgået, har hver af artiklerne i antologien en vigtig pointe, der sikkert vil blive vel modtaget indenfor hvert af de respektive faglige felter, de repræsenterer, men det overordnede perspektiv, som skal samle artiklerne – den teoretiske fornyelse, er langt fra overbevisende. Det er Grundforskningsfonden, der har sørget for det økonomiske fundament for antropologernes arbejde med »en fornyelse af de videnskabelige begreber«. Hvis artiklerne er repræsentative for dette arbejde, må fonden og i sidste ende samfundet være skuffet over resultatet. De enkelte studier er som sagt solide nok i sig selv, og de enkelte forskere kan ikke klandres, men nogen fornyelse, endsige dybdeborende selvrefleksion, er der langt fra tale om.

Antologien som helhed er snarere udtryk for en næsegrus beundring for nye teoretiske orakler, men afslører desværre også en meget kort historisk hukommelse, når det gælder antropologiens egen teorihistorie, og en blindhed overfor nabofagernes metoder og teorier. Andet kan man ikke slutte, når redaktørerne frejdigt relancerer »det handlende individ« som løsningen på alle problemer i kulturforskningen, og gør kultur til individuelle strategier,

fuldstændig som Frederik Barth gjorde i 60'erne. Det samme gælder ideen om kompleksitet, som ikke er ny, men allerede var en vigtig pointe i kritikken af lokalsamfundsstudier i England i 1960'erne. Det virker nærmest lidt blåøjet, at redaktørerne forsøger at skabe en ramme om artiklerne, som de kalder fornyelse uden at se, at de blot vælger side i den evige debat om »strukturer eller aktører«. Der mangler med andre ord lidt fagligt udsyn, når de uden videre præsenterer kulturel kompleksitet som en ny måde at anskue det danske samfund på. Et af de nært beslægtet fag er etnologi, som er en kulturvidenskab, hvis hele eksistensberettigelse netop hviler på dens evne til at udvikle begreber til at forstå kulturelle *forskelle* i tid og rum. Gode naboer er guld værd, og antropologerne havde ikke behøvet at gå helt til Frankrig for at hente faglig inspiration.

Lene Otto

Hannelene Toft Jensen, Ena Hvidberg og Janne Laursen: Udsigt til Amager

Udviklingen i Tårnby og Dragør kommuner i dette århundrede. Københavns Amtsmuseumsråd, 1993. 129 s., ill. ISBN 87-98216-84-8. Kr. 150,-.

Bogen om Amager er et led i den række af beskrivelser, som Københavns Amtsmuseumsråd har iværksat om amtets nyere udvikling, udbygningen af det åbne land med forstadsudviklingen og etablering af massive trafiknet i dette århundrede. Trods de iøjnefaldende forandringsprocesser har Københavns omegn bevaret særlige kulturhistoriske karakteristika. Det er dette, bogen om Amager forholder sig til.

Amager er både land og by, landsby og metropol. Her blandes nyt og gammelt. Amager er en ø, præget af nærheden til København og traditionelt har Amager spillet en vigtig økonomisk rolle som byens spisekammer. Landbrug, fiskeri og søfart var hovednæringen. Her har været grundlag for grøntsagsdyrkning til hovedstaden, indført af hollandske bøndere under Chr. II's invitation. Det flade land

blev grobund for uendelige kålmarker, amagerbøndernes specialitet. Senere er her vokset boligområder og kolonihaver op for storbyens industriarbejdere og her er Københavns lufthavn blevet placeret som knudepunkt for den skandinaviske luftfart.

Bogen giver et godt indtryk af de historiske forudsætninger for Dragør og Tårnby kommuner. Efter tre kapitler om de generelle forhold, beskrives hver kommune for sig: Hvordan naturmæssige forhold, militære anlæg samt trafikale planer og projekter har haft betydning for den bymæssige bebyggelse i de to Amager-kommuner. Der er tydelige forskelle. Tårnbys tæt-pakkede byområder som en forlængelse af København overfor Dragør Kommunes afgrænsede landsbyer med Dragør som den største med sin gamle, maleriske bymidte.

Bogens illustrationer fortjener en særlig omtale. De er udvalgt, så de supplerer teksten og bliver i nogle tilfælde små historier i sig selv. Fx er det fornøjeligt og instruktivt at se konkrete eksempler på, hvordan et sommerhus gennem en årrække kan forvandle sig til et parcelhus, ligesom dokumentationen af den nyere forstadsbebyggelse med boligblokke og parcelhuse er illustreret på en fortællende måde.

Bogens vigtigste fortjeneste er dog det faglige perspektiv, der søger at gøre op med Amager som en uendelig ressource, hvor planlæggerne ufortrødent har kunnet placere hvad som helst fra storbyens lossepladser til motorveje ud fra den givne antagelse, at det flade Amager jo ikke bød på nogle særlige landskabelige overraskelser eller historiske værdier. Amager har haft og har andre kvaliteter, synes at være bogens hovedtese. Lag for lag afdækkes øens særlige historiske kendetegn. Det selvfølgelig og banale gives en kulturhistorisk fortælleleværdi.

Amager er *ikke* kedeligt, hvilket bogen med al tydelighed viser. Som en mægtig grøn kile ligger bl.a. det inddæmmede areal på Vestamager og er blevet et åndehul for hele Københavnsområdet. Gid planlæggerne forstod at bevare dette enestående menneskeskabte areal – et kulturlandskab, der går helt ind til Københavns

centrum, men Ørestad og motorveje til Øresundsbroen vil desværre snart skære sig ind i området. Man må håbe, at bogen i tide vil blive læst, også dér hvor beslutningerne tages.

Lykke L. Pedersen

Charlotte S. H. Jensen: Røverhistorier
Sagn og virkelighed. Ebeltoft, Skipperhoved, 1994. 182 s., ill. ISBN 87-89224-07-8. Kr. 168,-.

Det er et spændende område som Charlotte S. H. Jensen har taget op til behandling i den foreliggende bog. Røverhistorier – både de autentiske og dem, der udsprang af den folkelige tradition – appellerer til et bredt publikum og det er en styrke for bogen.

Et af forfatterens mål med bogen er at vise, at sagn ikke er ringere kilder, blot fordi de ikke altid stemmer overens med virkeligheden. De giver derimod et bredt indblik i den forståelse, eller mangel på samme, befolkningen havde for disse grumme røvere, som bogen omhandler. »Røverne« viser sig dog hurtigt i de fleste tilfælde at være fattige mennesker, der stjal for at opretholde livet. Egentlige direkte konfrontationer mellem den kriminelle og ofrene er der meget sjældent tale om, hvorfor forfatteren da også vælger at betegne dem for tyve i stedet for.

Bogen indledes med et mere alment kapitel om synet på fortidens forbrydere, i dette tilfælde med Jens Langkniv som den ældste repræsentant (1598). Her får læseren et indblik i de forskellige folkelige forestillinger, der eksisterede omkring »røvere«: de boede i huler i skoven, de bortførte piger til at holde hus for sig – og andet sjov, de bandt klokker over vejene for på den måde at kunne fange og udplyndre uskyldige ofre. Flere af sagnene indeholder elementer, der også optræder i dag, forklædt som moderne sagn: lig, der bliver stjålet ved en fejltagelse og en overfaldsmands afhuggede fingre. Her henviser forfatteren til de internationalt kendte sagn om »Den stjalne bedstemoder« og »De afrevne fingre« der eksempelvis kan læses i Bengt af Klintbergs samling »Rotten i Pizzaen«.

Det interessante ved den folkelige overlevering omkring disse forbrydere er, at de kontrasterede den acceptable hverdag – de gjorde alt det, man ikke måtte. Uanset hvad den autentiske forbrydelse var, skabte folk deres egen konklusioner, hvor forbryderne fremstod som enten helte eller skurke. Forfatteren mener, at sagnene har kunne tilfredsstille en vis form for hævnthirst, der ikke ville være socialt acceptabelt i dag. I sagnene lemlæstes forbryderne eller de får den straf, der fik folk til at føle at retfærdigheden var opfyldt.

Forfatteren har lagt et forskelligt omfang af research til grund for de forskellige fremstillinger af kriminelle. Nogle kriminalsager er dokumenterede helt ned til indførsler i kirkebogen over en forbryders søsters barns døb. Andre gange kunne det have været mere givende at benytte flere af datidens kilder end de tilgængelige arkivalier på Rigs- og landsarkiverne. Aviserne gav for eksempel et ganske godt billede af hvad befolkningen følte og gjorde med hensyn til forskellige forbrydelser. Her tænkes især på behandlingen af »Handskemagerbandens« grumme gerninger på Lolland i midten af forrige århundrede. Forfatteren nævner om den dødsdømte morder Mads Vixnæs, at »Ifølge en lokal overlevering skal Mads Vixnæs have anråbt de nysgerrige, som var forsamlede på Nakskov torv for at se transporten til henrettelsen; »Spejle jer i mit eksempel, at ingen skal blive et så ulykkeligt menneske som jeg«. Denne tradition kendes også om en anden af de behandlede forbrydere i bogen. Hvis aviserne havde været inddraget mere i argumentationen, ville forfatteren kunne læse følgende i Lolland-Falsters Stiftstidende, da den 4 dage efter henrettelsen i 1853 bragte rapport fra den udsendte journalist: »Da de i Morges førtes bort fra Arresten, vendte Mads Vixnæs sig til den talrige Mængde, som havde forsamlet sig paa Torvet for at se disse mærkelige Forbrydere, lettede paa Hatten og sagde: »Spejler Eder i mit Exempel, for at Ingen af Eder skal blive saa ulykkelig et Menneske som Jeg!«

Det er altså ikke kun en overlevering i folkemunde som forfatteren påstår, men en kendt og veldokumenteret sag, allere-

de 4 dage efter henrettelsen. Måske var den dødsdømte forbyrder blevet inspireret af traditionen til disse kloge ord, et par timer inden han blev halshugget eller også så angrede han virkelig sine forbrydelser, sådan som folk ønskede han skulle.

De fleste af de behandlede forbyrdere var mærkede af samfundets skyggeside, de kom fra fattigdom og nød, og måtte klare sig gennem livet på en ubarmhjertig behandling fra dem, der havde deres på det tørre. Det kan derfor ikke undre at de fleste forbrydelser handler om tyveri af mad, tøj og penge. Det er dog ikke alle kriminelle, der kan få nutidens forståelse, flere var grusomme mordere og voldsmænd. Men bogen har fint fordelt vægten, så der både er gys og små grin. Det bedste og mest grundige eksempel er gennemgangen af den københavnske tyv Peder Michelsens gerninger omkring 1800. Han foretog simple tyverier, blev dømt og straffet konstant, men var umulig at holde i fængslet. Karrieren som udbyrderkonge var næsten lige så lang som hans forbryderbane. Da Peder Michelsen kom til afside sin straf i Stokhuset i København, har bogen en kort gennemgang af hvilken form for beklædning og i hvilke farver, fangerne brugte. Ja, det er endog blevet til flere øjenvidneberetninger om forholdene i Stokhuset. Peder Michelsen benyttede sine springture fra fængslet til at stjæle efter præcis samme mønster hver gang, og det var derfor ikke svært at fange ham igen.

Bogen er forsynet med et yderst fyldigt noteapparat, der indeholder lange og supplerende forklaringer til de behandlede sager. Det er i sandhed et stort arbejde der ligger til bunds for denne publikation. At bogen lider af en del stavefejl, der burde være rettet ved en korrekturlæsning, skal ikke afskrække nogen for at læse om fattigdommens forbyrdere og deres mere voldelige kollegaer.

Heidi Pfeffer

Niels Peter Stilling og Anne Lisbeth Olsen: A New Life

Danish emigration to North America as described by the emigrants themselves in letters 1842-1946. Danes Worldwide

Archives, Ålborg, Udvandrerhistoriske Studier nr. 6, 1994. 215 sider. ISBN 87-982912-7-0.

I den senere tid er interessen for den danske emigration til Nordamerika vokset støt på begge sider af Atlanten. I 1994 åbnede således The Danish Immigrant Museum i Elk Horn, Iowa. Museet har længe været under planlægning og er blevet en realitet på grund af frivillige bidrag fra fonde og privatpersoner. Den foreliggende bog er således en gave fra Det Danske Udvandrerarkiv til det nye museum i USA. Bogen som forelå første gang på dansk i 1985 med titlen »Et Nyt Liv«, er baseret på studier af over 1000 breve, som 50 danske emigranter sendte hjem til Danmark i perioden 1842 til 1946. I brevene beskrev emigranternes deres nye hverdag på godt og ondt, og bogens forfattere giver brevskriverne mulighed for selv at fortælle deres historie, så de fremstår levende og medrivende for læserne. Det er altså den almindelige udvandes historieskrivning, der her kommer til orde.

»A New Life« er opbygget i afsnit, der omhandler afrejsens årsager, sejlturen over Atlanten med alle dens problemer, de første indtryk af en ny, ung verden, beskrivelser af nye landbrugsformer, byliv og familieliv, kirkeforhold, den dansk-amerikanske presse, emigranternes egen vurdering af forskellene mellem Amerika og Danmark, samt en diskussion af emigranternes problemer med integration og hjemve. I forhold til den oprindelige udgave på dansk, adskiller bogen sig mest på billedsiden. Mange af de oprindelige billeder af blandt andet brevskriverne er udeladt, mens andre billeder er kommet til. Der er også i den mellemliggende periode dukket flere breve op fra nogle af de omtalte brevskrivere, så vi kan få flere oplysninger om deres skæbner, end det var muligt i den første udgave af bogen. Den danske version kan altså fungere som et supplement til denne udgave.

Ved at læse bogen får man stor lyst til at lære de mange emigranter at kende. Hvem var for eksempel smeden Andreas Frederiksen som udvandrede i 1847 som 22-årig fra Herslev på Sjælland? Han giver selv en del af svaret igennem de mange

breve han sendte hjem til Danmark, hvor vi får et indblik i de vanskeligheder og oplevelser som han havde. Hvorfor valgte han at ændre sit navn til Andrew Fredrickson, og hvad skete der med ham efter det sidst bevarede brev fra 1888? Eller hvad skete der videre med Marie Jørgensen fra Sydfyn, der i 1895 udvandrede med sine 6 børn for at slutte sig til ægte- manden, som var udvandret 3 år før? Da Marie og de 6 børn nåede til Norge med udvandreskibet fra Tingvalla Linien, blev én af børnene, Oscar, syg af difteritis og blev beordret på hospitalet i Kristiansand. Marie og resten af børnene rejste videre og en måned senere nåede lille Oscar frem i god behold til familien i Amerika. Hvad der videre skete denne familie ved vi ikke meget om, men Tingvalla Linien brugte året efter historien om Oscar til at reklamere for, hvor trygt forældre kunne sende deres børn alene til Amerika.

Brevene afslører at det ikke var alle der formåede at opfylde deres amerikanske drøm om et nyt og bedre liv. De fleste brevskrivere priste landets muligheder højt i brevene hjem, og bemærkede at i Amerika var alle lige og ingen behøvede at stå med huen i hånden overfor myndighederne. Til gengæld var savnet af familie og venner stort, og ved enhver tænkelig lejlighed forsøgte udvandrerne at lokke familien i Danmark til at udvandre og gøre dem selskab, specielt med beskrivelser af de økonomiske muligheder og friheden.

Livet for udvandrerne var ikke let og danskheden forsvandt aldrig fra deres sind. Det var først udvandrerens børn, der høstede frugten af et helt livs hårdt arbejde.

Heidi Pfeffer

Jesper Laursen: Historien i skoven

Skove og fortidsminder i Århus Amt. Ebeltoft, Skippershoved, 1994. 305 s., ill. ISBN 87-89224-11-6. Kr. 199,-.

Når man støder på ordet fortidsminde får man associationer i retning af tidligere tiders støvede museer med endeløse rækker af flintøkser, lærker m.m. eller til idylliske bronzealderhøje eller borgruiner i det åbne land. De færreste tænker nok på, at vore skove gemmer en mængde fortids-

minder fra oldtiden til vor tid, som har ligget temmelig upåagtet hen, fordi de er svære at få øje på, og fordi der hidtil ikke har været afsat særlig mange ressourcer i museumsverdenen til at finde dem og formidle noget om dem til et bredt publikum. Almen tilgængelig litteratur, der kunne lede hen til fortidsminderne har stort set været begrænset til Skov- og Naturstyrelsens foldere og et værk som Gyldendals Egnsbeskrivelse og sidstnævnte er af flere grunde vanskelig at bruge som guide på stedet.

Med Jesper Laursens bog er der imidlertid taget et skridt på vejen til at få for midlet viden om »historien« i skoven til et bredt publikum.

Bogen er koncentreret om Århus Amt og bygger på den registreringsindsats overfor fortidsminder i amtets gamle skovområder, som blev iværksat i årene 1988 til 1992 af Århus Amtsmuseumsråd. Resultatet var tilvejebringelse af 1000 nyregistrerede fortidsminder fra oldtid til nutid.

Bogen er inddelt i to dele. Den første beskriver generelt fortidens spor i vore skove med særlig henblik på Århus Amt. I anden del gennemgås udvalgte skove og fortidsminder i Århus amt. Udeladt er, bortset fra Kaløskovene, statskovene fordi disses fortidsminder er dækket ind af Skov- og Naturstyrelsens foldere og Århussskovene, fordi de tidligere er behandlet i en anden bog af forfatteren.

I første del behandles fortidsminderne under forskellige emner som jagt og fiskeri, ager- og husdyrbrug, skovbrug, havebrug, råstofudnyttelse, mølledrift, ritual skovbrug, færdsel og levende fortidsminder. Sidstnævnte afsnit er skrevet af Eiler Worsøe.

I anden del beskrives hver lokalitet for sig med en kortfattet tekst og et dertil hørende detailkort 1: 25 000 med angivelse af de enkelte seværdigheders placering. Et overblik over de enkelte steders placering i Århus Amt finder man ved at slå op forrest eller bagest i bogen, hvor der er trykt et oversigtskort over amtet.

Bogen er i høj grad anvendelig for dem, der holder af at kombinere natur- og kulturhistoriske oplevelser. Man kan benytte den som guide på to måder. Er man spe-

cielt interesseret i et enkelt emne, som f.eks. teglværker, kan man tage udgangspunkt i afsnittet om dette emne i bogens første del, her få en introduktion til emnet og henvisninger til anden del, hvor det så oplyses nærmere, hvor i amtets skove man kan gå ud og opsøge teglværkerne. Omvendt hvis man som udgangspunkt er interesseret i en bestemt lokalitet, så kan man via oversigtskortet og bogens anden del orientere sig om, hvad der er af seværdigheder, og hvor de befinder sig. Herefter kan man så gå til første del og her få en indføring i de fundne seværdigheders historie. Litteraturhenvisninger knyttet til de enkelte emner og lokaliteter giver mulighed for »at blive klædt endnu bedre på til turen.« Et par afsluttende sider opremsrer regler om færdsel i naturen på private og offentlige arealer.

I det store og hele indeholder det generelle afsnit en glimrende introduktion til emnerne. De er dog ikke behandlet lige grundigt; man mærker naturligt nok, at forfatteren er arkæolog, så f.eks. afsnit om køkkenmøddinger, oldtids-grave og agre er levnet mere plads end emner fra nyere tids kulturhistorie som f.eks. tørveskær, dansepladser og -høje, helligkilder, sagn-træer og læge- og krydderplanter. Men bogen kommer godt omkring sit emne alligevel og kan i høj grad anbefales som følgesvend til en tur i skoven, der så uden tvivl vil byde på mange »aha-oplevelser« for dem, der allerede kender de beskrevne lokaliteter godt, men bare aldrig har tænkt på at en forsænkning på en bakke i Ravnehoved nær Gjerrild kunne være resterne af en ulvefaldgrube, eller at der under en bestemt sten ved Pors bakker ved Auning ligger en heks begravet. For andre der sjældent sætter deres ben i skoven vil læsningen give god appetit på at komme af sted. Forhåbentlig bliver bogen ikke den sidste af sin art til en indføring i de mangfoldige oplevelser, som vore skove gemmer på.

Lise Høyrup

**Mads Lidegaard:
Danske sten fra sagn og tro**

København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1994. 273 s., ill. ISBN 87-17-06428-7. Kr. 298,-.

Mads Lidegaard har igennem flere år rejst riget tyndt for at opsøge sagnsten. Nogle har han fået kendskab til gennem lokalhistoriske samlinger, Dansk Folkemindesamlings arkiv og litteratur om emnet, andre har han selv opsporet bl.a. via sit omfattende netværk af kontaktpersoner. Mange af de sten som er beskrevet i litteraturen først og fremmest August F. Schmidt: Danmarks Kæmpesten fra 1932 er forsvundet. De frister nu en mere ydmyg skæbne som skærver under vore veje, er brugt til andet formål, eller måske er de blot sprængt væk, fordi de var i vejen for moderne landbrugsdrift. Det er imidlertid lykkedes Mads Lidegaard at finde frem til ca. 550 sten.

Sten er ikke bare sten. De 550 sten, som er med i bogen, har alle en historie. Nogle en ganske kortfattet, fordi en del af den fortælletradition, der har været knyttet til dem er gået tabt, andre har en righoldig tradition, som har været livskraftig nok til at blive overleveret til idag, eller som er blevet nedskrevet, før den gik i gløbbegbogen. Fortægnelsen over disse sten udgør ikke, som udgiveren fejlagtigt skriver på omslaget af bogen, en fuldstændig registrant, men, som Mads Lidegaard selv skriver i sit forord til bogen, der er sikkert mange flere rundt omkring, som bare ikke endnu er blevet kendt udenfor en snæver kreds.

I bogen får vi et væld af gode historier og i indledende afsnit om folkesagn og om de forskellige kategorier af sten en indføring i de kulturhistoriske sammenhænge, som de indgår i.

Mads Lidegaard er en engageret og medrivende fortæller. Hans beskrivelser af oplevelser i forbindelse med sit arbejde i marken er meget underholdende og tankevækkende. Folketroen knyttet til stene er måske ikke så afdød, som man tror. Meget tyder på at den til dels lever i det skjulte, fordi folk ikke vil være den bekendt. Man bliver også fanget af hans beskrivelse af folkesagn og hans fortolkninger af deres betydningsindhold. Det er ikke alle hans hypoteser, som vil få opbakning i forskellige kredse. F. eks. har han en antagelse om, at nogle sagn afspejler indvandrede oldtidsbønders syn på »de vilde jægere og samlere« og disses i bøndernes

øjne meget afvigende og uhæmmede erotiske udfoldelser.

Man ved rent faktisk ikke om agerbruget kom til landet med en indvandret befolkning eller om jægerne blot gradvis opgav deres gamle livsførelse og blev bofaste og agerdyrkende. Hvad angår deres erotiske udskjelser, så er der mig bekendt kedeligt nok slet ikke nogen kilder til dem.

At folkesagnene udtrykker en levende mytologi, der har formået at overleve 1000 års foragt og forfølgelse er en besnærende tanke, men ikke skudsikker. Sagn er som ethvert andet levende element af folkekulturen ikke noget statisk, men forandres og præges af de livsvilkår, som deres formidlere er underlagt. Ældre sagnforskning antager om, at der er elementer af førkristen religion i de såkaldt mytiske sagn om overnaturlige væsener har da heller aldrig kunnet bevises.

Skal disse indledende afsnit læses med et gran salt, så forhindrer det dog slet ikke, at de sætter en i den helt rette stemning til at få støvlerne på og komme ud i marken for at få »syn for sagn.« Fortegnelsen over stenene er opdelt på amter efter amtsinddelingen før 1970. Til hver sten gives en beskrivelse af beliggenheden og udseendet, som i mange tilfælde nok skal gøre en istand til at finde dem uden større besvær, i andre tilfælde skal man måske have lokalkendtes hjælp. Derpå følger en gengivelse af den eller de traditioner, der er tilknyttet stenen. Det er ikke kedelig læsning, man kommer vidt omkring i traditionsstoffet og får i mange tilfælde også litteraturhenvisninger med i købet. En eventuel nutidig dyrkelse er ikke med. Forfatteren har meget sympatisk valgt ikke at udlevere sine kilder og at lade folk have denne dyrkelse i fred for nysgerrige. Så bogen lægger op til det, man i dagens progbrug kalder aktiv fritid, men under selvfølgelig hensyntagen til den natur og de mennesker, der hører sammen med stenene.

Lise Høyrup

Bernard Eric Jensen: Historiedidaktiske sonderinger.

Bd. 1

København, Institut for historie og samfundsfag. Danmarks Lærerhøjskole. 1994. 205 s., ill. ISBN 87-7701-396-4. Kr. 100,- + forsendelse.

Bogen er en samling af artikler og foredrag af forfatteren fra de senere år, der har været bragt som indlæg til debatten om historieundervisningens kvalitet og brugsværdi. En debat som langt fra er til ende, og som må formodes at få et ekstra løft i forbindelse med rapporten om undervisningsministeriets Indholds og kvalitetsudviklingsprojekt, en undersøgelse af fagets placering tværs igennem det danske uddannelsessystem.

Bernard Eric Jensen ærinder med bogen er i den igangværende debat om paradigmeskiftet i dansk historiedidaktik at forsøge at indkredse og afklare, hvad der skal stå i centrum. Et paradigmeskift som indebærer, at det ikke længere er videnskabs- og historiefaget der er i centrum, men at det derimod bliver det overordnede begreb historiebevidsthed som bliver didaktikkens nøglebegreb. Historiebevidsthed defineret som samspillet mellem fortidsfortolkning, samtidsforståelse og fremtidsforventning.

Historiedidaktikken har alt for snævert fokuseret på videnskabsfaget og undervisningen i sig selv uden at inddrage alle de faktorer i samfundet, som i høj grad også er med til at forme vores historiebevidsthed. Her tænkes naturligvis på massemediernes massive påvirkning, men også de inputs man kan få i alle de andre sammenhænge som f.eks. foreningslivet, som man indgår i udenfor skolens mure. Bliver historiebevidstheden omdrejningspunktet for undervisningen vil denne i langt højere grad end nu opleves som relevant for børn og unge.

Bogen fører en godt rundt i debatten, og man får afklaret begreber, som der har hersket en hel del forvirring omkring, f.eks. forskellen på historiebevidsthed og historisk bevidsthed. Dens karakter af en samling af artikler og foredrag giver en del gentagelser, men artiklerne kan læses hver for sig eller i vilkårlig rækkefølge og

som helhed giver den en grundig indføring i den igangværende debat.

Lise Høyrup

Carsten Krog: Fiskeri og Havmiljø

København, G.E.C. GAD, 1993. 200 s., ill. ISBN: 87-12-02042-7. Kr. 195,-.

Det kan forekomme underligt, at en etnolog bliver sat til at anmelde en bog skrevet af en biolog og hvis indhold overvejende er naturvidenskabeligt. Når det alligevel sker, er det fordi den har relevans for folk, der beskæftiger sig med fiskeri ud fra en etnologisk/kulturhistorisk synsvinkel.

Bogens forfatter er biolog og medarbejder ved Danmarks Fiskeri- og havundersøgelser og i Miljøstyrelsen. Derudover er han konsulent i Danmarks Havfiskeriforening. Dette tilhørsforhold betyder dog ikke, at de synspunkter han fremstiller er i overensstemmelse med Danmarks Havfiskeriforening. Bogen skal ses som et indlæg i debatten om fiskeriets og forurenningens indvirken på havmiljøet.

Det er en meget kompliceret problemstilling, og for overskuelighedens skyld er bogen inddelt i tre hovedafsnit: Det biologiske grundlag, Fiskeriindsatsen, og Havforureningen.

Det er specielt det første og det sidste afsnit, der har interesse for den fiskerinteresserede etnolog, mens afsnittet om fiskeriindsatsen har knap så meget at byde på.

I afsnittet om det biologiske grundlag, som fylder knap halvdelen af bogens 200 sider redegør forfatteren for principperne i havets økosystem. Her får man et indblik i, hvor mange naturgivne faktorer der er, som har betydning for de enkelte fiskebestandes størrelse og udvikling. Det drejer sig bl.a. om havstrømme, saltholdighed, temperatursvingninger, fødegrundlag, gydebestand, arternes indbyrdes relationer, osv. Foruden at gennemgå de grundlæggende principper for havets økosystem rummer afsnittet en gennemgang af de vigtigste konsum- og industrifiskearters biologi, udbredelse og bestandenes tilstand, samt en gennemgang af de danske farvande. Denne del kan virke lidt omstændelig, men til gengæld bliver det

her illustreret, hvor svært det har været for biologerne, at forudse udviklingen indenfor de enkelte bestande, samt hvor mange usikkerhedsmomenter, der ligger i de nuværende beregningsmetoder og vidensgrundlag. Ofte har de forskellige fiskebestande haft store udsving, uden at man har kunnet pege på fiskeriet, som den afgørende faktor for udviklingen.

Afsnittet om fiskeriindsatsen er bogens korteste, knap 40 sider. Det væsentligste i dette afsnit er en redegørelse for konsekvenserne af de seneste 15 års meget intensive fiskeriindsats, som har betydet, at de forskellige fiskebestande i dag består af meget få årgange og overvejende af unge fisk, samt en gennemgang af de forskellige måder at regulere fiskeriet på. Mindre væsentlig er en gennemgang af den danske fiskerflåde, samt fangsternes ernæringsmæssige og økonomiske værdi, og fiskeri som beskæftigelsesgrundlag.

Bogens sidste hovedafsnit omhandler havforureningen. Her gennemgås tematiske flere forskellige forureningsformer. Der er bl.a. en grundig gennemgang af baggrunden for forekomsten af iltsvind, som fik mediernes bevågenhed i midten af 1980'erne. Samlet giver dette afsnit det indtryk at det er meget begrænset hvad man ved om forureningens indvirkning på fiskebestandene - specielt når det drejer sig om fiskeyngel og langtidspåvirkninger, og at der kan ikke sættes konkrete tal på forureningens betydning for havmiljøet.

Det er karakteristisk for bogen, at den ikke kan give konkrete udsagn om de mange faktoreres indvirkning på havmiljøet. Det har heller ikke været meningen. Til gengæld mener jeg at man kan opfatte den som en slags »situationsrapport«, der redegør for det vidensgrundlag biologerne er i besiddelse af i dag. Dens allervigtigste budskab må være at fiskeriet kun er een ud af mange faktorer, som har indflydelse på havmiljøet, og at man i dag ikke er i stand til at sætte præcise tal på forskellige faktoreres betydning. Bogen frikender ikke fiskeriet, men stiller det op sammen med en lang række menneskeskabte og naturbetingede faktorer, der alle har indvirkning på havmiljøet.

Det er specielt i de afsnit, hvor forfatteren beskæftiger sig med sit eget fagområde

de, biologien, at bogen er interessant for en etnolog. Har man beskæftiget sig med fiskeri og fiskere, ved man, at der ofte er uoverensstemmelser mellem fiskernes erfaringer og de resultater biologerne er kommet frem til. Ofte bliver biologerne beskyldt for at være en flok uvidende bureaukrater. På baggrund af de meget komplicerede økologiske forhold og de usikkerhedsmomenter der redegøres for i bogen, bliver fiskernes kritik af den biologiske rådgivning sat i perspektiv. På den måde er bogen med til at give en større indsigt i de dilemmaer, som biologerne står i, når de skal rådgive omkring fiskeriregulering, og kan kun anbefales til etnologer, der beskæftiger sig med fiskeri.

Torkil Adersen

Hans Chr. Johansen, Per Madsen og Ole Degn: Tre Danske Kystsamfund i Det 19. Århundrede

Odense, Odense Universitetsforlag, 1993. 201 s., ill. ISBN 87-7492-980-1. Kr. 180,-.

Bogens forfattere beskæftiger sig med tre udvalgte kystsamfund i perioden fra slutningen af det 18. århundrede til starten af det 20. århundrede. Det drejer sig om Thorøhuse på Vestfyn (Hans Chr. Johansen), Thorup Sogn i Nordsjælland (Per Madsen) og Nymindegab i Vestjylland (Ole Degn). De behandles i tre selvstændige afsnit, som er bygget over samme koncept med en beskrivelse af topografi og befolkning, erhvervsforhold, demografi og familiestruktur.

Bogen er det danske bidrag til et fællesnordisk forskningsprojekt, der skal belyse om den nordeuropæiske familietype med små hushold og overvejende to-generationsfamilier også dominerer i kystsamfund, hvor man overvejende ernærede sig ved søfart og fiskeri.

Dette bærer bogen præg af på godt og ondt. De to første kapitler i hvert afsnit præsenterer de enkelte lokaliteters topografi, erhvervsforhold og befolkning. Der er tale om en overfladisk præsentation, uden et overordnet samlende perspektiv, og man får ikke indtryk af at det er en kulturel/social helhed man har med at

gøre. Nærmest en beskrivelse af et samfund får man i afsnittet om Nymindegab. Men det bygger hovedsageligt på den eksisterende litteratur og bidrager derfor ikke med noget nyt i forhold til tidligere monografier. Det er således ikke kystsamfundene som sociale eller kulturelle enheder der er bogens hovedindhold, som bogens titel ellers kunne give indtryk af.

Bogens tyngde ligger i de enkelte afsnits to sidste kapitler. De rummer en gennemgang af et meget omfattende kvantitativt materiale, baseret på folketællinger og kirkebøger som er blevet bearbejdet i en database. Database giver mulighed for detaljerede oplysninger om enkeltpersoners og husstandes udvikling i det 19. århundrede, samt generelle demografiske oplysninger om fertilitet, dødelighed, ind- og udvandring fra sognene osv. Meget af denne viden bliver blot præsenteret, uden at den perspektiveres i forhold til de enkelte kystsamfund.

Ud af det meget omfangsrige materiale konkluderer forfatterne, at familieforme i kystsamfundene ikke adskiller sig fra det øvrige Danmark. Men der er en tendens til at man gifter sig og dermed stifter selvstændigt hushold tidligere, end i de agrare dele af landet. Dette forklares med den frie adgang til fiskeriet og de relativt beskedne etableringsomkostninger, hvilket synes at være en plausibel forklaring.

Man må medgive, at formålet med forskningsprojektet er løst tilfredsstillende. Men den mangelfulde behandling af lokaliteternes sociale/kulturelle forhold får den konsekvens, at man let drager nogle uholdbare slutninger om kystsamfundenes betydning for familieforme eller mangel på samme. Hvordan kan f.eks. Hans Chr. Johansen hævde, at fiskeriets organisation ikke har nogen betydning for husstandenes sammensætning når han ikke redegør for fiskeriets organisationsform. Udover at det rent formelt er uheldigt at bruge noget man ikke redegør for, som forklaring, så kan man indvende, at netop fiskeriets organisation som partsfiskeri, som der tilsyneladende er tale om, muliggør en opdeling i små familieenheder.

Når det alligevel lykkes for HCJ er det fordi familieforme i denne sammenhæng udelukkende er en kvantitativ størrelse,

hvor man ikke ser på familieformens *relationelle indhold*.

Bogens store svaghed er, at den opererer med familieformer og husstandsstrukturer som kvantitative størrelser, der kan sidestilles uden hensyntagen til de kulturelle og samfundsmæssige forhold de udspringer af. Var man gået seriøst ind i de enkelte kystsamfunds sociale organisering ville man med stor sandsynlighed have fået et langt rigere og mere nuanceret udbytte af det store empiriske arbejde der har ligget i at indsamle og bearbejde de demografiske data.

Torkil Adersen

Thorkild Høy og Jørgen Dahl: Danmarks Søer, bind 3

Søerne i Roskilde Amt, Københavns Kommune og Københavns Amt. Vedbæk, Strandbergs Forlag, 1995. 200 s., rigt ill. ISBN 87-7717-090-3. Kr. 388,-.

Tredie bind i denne flotte serie beskriver landets tættest befolkede egne med mange »kendte« søer.

Thorkild Høy skriver om søernes udviklingshistorie og om de forandringer menneskene har foretaget, mere eller mindre heldige, som følge af at de er blevet udnyttet som mølledamme, drikkevandsreservoirer, trafikveje og -recipienter (modtagere af spildevand). Bygningsværker og virksomheder med umiddelbar tilknytning til søerne får man også noget at vide om.

Efterfølgende skriver Jørgen Dahl om fiskeriet i de enkelte søer, såvel historisk som aktuelt, et emne, som der i tidens løb er opsamlet en god del materiale om, men som hidtil ikke har været offentliggjort i særlig høj grad. Han gør rede for fiskebestandene og for udsætninger og andre former for fiskepleje. Også om fuglelivet og om bemærkelsesværdige ting vedrørende faunaen i øvrigt fortælles der.

Værket er nu kommet til et område, fra hvilket der i forvejen foreligger en omfattende litteratur, så forfatterne har måttet skære og vælge, for ikke at sprænge rammerne, og de har fortrinsvis medtaget stof, der forekom dem mindre velbelyst andre steder, men der er rigelige henvis-

ninger til anden litteratur og en omfattende kildefortegnelse bag i bogen.

Dette betyder dog ikke, at de kendte søer er udeladt. »Søerne« i København og Mølleå-systemets søer har hver deres store afsnit, og det har Damhussøen, Utterslev Mose og Gentofte sø også. En god del af de omtalte søer har været eller er forpagtede af Lystfiskerforeningen, som i sin foreløbig 109-årige levetid har udfoldet en ihærdig udsætningsaktivitet. Yngel af f.eks. gedde, ål, sandart og aborre er udsat med held, men også mindre heldige udsætninger omtales, f.eks. mislykkede forsøg med ørred og regnbueørred.

Som i de to foregående bind, Vestsjællands Amt og Storstrøms Amt og Bornholm, får man også i det nye bind en tydelig fornemmelse af, at fiskebestanden i vore ferskvandssøer er »kunstig« og af, hvor mange søer der i tidens løb er indgået i Københavns vandforsyning – eller ligefrem skabt med henblik på denne: Damhussøen og Emdrup sø.

Alle søerne er gengivet i klare, lyseblå kort med dybdekurver, fremfundet i de kommunale arkiver eller, i de fleste tilfælde, opmålt af Thorkild Høy. Bogen er illustreret med mange, gode, store (daterede) farvefotografier, som gør det til en fornøjelse, bare at blade i den.

George Nellemann

Leif Varmark: Skrækeventyr for børn og voksne

Med tegninger af Pernille Kløvedal Helweg og efterskrift af Steen Visholm. København, Politisk Revy, 1994. 184 s., ill. ISBN 87-7378-120-7. Kr. 198,-.

Leif Varmarks personlige og veloplagte udgaver af 30 bloddryppende eventyr har flere formål. Det er et forsvar for den vulgære, barske og rå historie og det er et forsvar for den mundtlige fortælling.

Varmarks forhold til den mundtlige traditions karakter af flygtighed og personlig fremtræden i fortællingen tillader ham at fremføre historierne frejdigt - som han selv synes de skal være. I den forstand viderefører han den mundtlige tradition som han paradoksalt nok ønsker at genoplive med en bog. Men netop mundtligheden er et af

de tiltræk som han insisterer på i disse gendigtninger. Han nævner i forordet den mundtlighed han er stødt på i Evald Tang Kristensens optegnelser og blandt børn der i dag fortæller vittigheder og spøgelseshistorier. Også hans fastholden af barskheden i både form og indhold fremhæver han som væsentlig.

Leif Varmark konkluderer på denne baggrund, at han betragter sig selv »ikke blot som formidler, men måske i højere grad som fortæller, idet eventyrene på godt og ondt er mine personlige og selvstændige versioner af en dansk tradition...«.

Men hvad er det for en historie Leif Varmark vil fortælle? Han kunne antyde en national historie ved at fokusere på, at vi i Danmark faktisk ikke kender vores egen eventyrtradition, men i høj grad trækker på den tyske og franske tradition som brødrene Grimm redigerede og forskønnede - og på de eventyr som har været taget under behandling af Disney.

På den anden side fremhæver han at samlingen er udvalgt efter den tyske folklørd og psykolog Walter Scherfs liste over 27 eventyrtyper der retter sig specielt mod børn. Det gør disse historier til undtagelser i forhold til langt den største del af den folkelige eventyrtradition, som har været fortalt af og for voksne. De udskiller sig ikke primært ved at have børn i hovedrollerne men ved at disse børn ikke får prinsessen og det halve kongerige. De vender hjem til far og mor efter strabadserne og lever lykkeligt.

Scherfs liste er bogens overordnede disponeringsprincip, og Varmark har udfyldt den med så mange danske Scherf-eventyrvarianter som muligt. Hvor dette ikke var muligt fordi det aktuelle eventyr ikke kendes i danske kilder, har han gendigtet for eksempel Grimm.

Med bogens overordnede disponering fortæller Varmark en udviklingspsykologisk historie om fortælleformernes rolle for børns bearbejdning af de frustrationer og problemer de kommer ud for. Men han har udeladt de Scherf-typer som han mener er i modstrid med dansk tradition fordi de lader det onde vinde over de børn som er hovedpersoner. Præcis dette punkt fremstår dog indforstået og postulatorisk fordi

der mangler en udfoldet argumentation - og jeg bliver i tvivl om det er den nationale eller den psykologiske historie der egentlig ligger bag.

Den psykologiske side står dog stærkt i og med at bogens efterskrift er lavet af cand. psych. Steen Visholm. Han gør sig nogle overvejelser om skrækeventyrenes historiske bundethed og fokuserer derefter på eventyrenes historiske transcendens - deres evne til at tale til mennesker uafhængigt af tid og sted. Det munder ud i en opfordring til at bruge bogen som inspiration til samvær mellem børn og voksne hvor det at fortælle eventyr spiller en vigtig rolle fordi: »Skrækehistorier tjener paradoksalt nok til beroligelse, til bearbejdning af angst«. Ikke mindst den voksne...

Både forord og efterskrift er imidlertid for kortfattede til rigtigt at formidle de synspunkter og indsigter de præsenterer. Her er det Varmarks historier der må gøre arbejdet. Og de går til den med fuld kraft!

Bogen er herligt illustreret af Pernille Kløvedal Helweg: barskt, vulgært og enkelt - helt i forlængelse af historiernes tone. Så bogen er en perle for alle som elsker at se (og høre) heksen havne i gryden med kogende vand, troldre der fremviser rumpen og diverse, kroppe der revner så blodet sprøjter og lille Katrine med kolort på stegepanden.

Björg Kjær

**Svend Aage Andersen et al. (red):
Køn og klasse. Årbog for arbejderbevægelsens historie, 23.**

København, Selskabet til forskning i Arbejderbevægelsens Historie, 1993. 293 s., ill. ISSN 0106-5912. Kr. 200,-.

Indledningen starter med en gennemgang af kvindernes arbejdsnedlæggelse på Rubens' Tekstilfabrik i København i juli 1886. Den umiddelbare årsag til arbejdsnedlæggelsen var utilfredshed med lønniveauet og mulktssystemet, men dannelsen af vævernes egen Kvindelige Fagforening indikerer, at der stod andet og mere på programmet: kvindernes ret til medbestemmelse om deres egen stilling generelt. Organiseringen af kvinderne i fagfore-

ninger og diskussioner mellem fagbevægelsen og Socialdemokratiet stillede spørgsmålstejn ved, om arbejderkvindene havde fælles mål og interesser med arbejderklassens mænd. Konflikten på Rubens' Tekstilfabrik er historien om kvindernes ulige vilkår på arbejdsmarkedet der, på trods af eftertidens nedtoning, stadig er aktuell i den moderne ligestillingsdebat i 1990'erne.

Redaktionens hensigt med temavalget *Køn og Klasse* er, »at præsentere en række artikler der tilsammen bidrager med brikker til en historisk analyse af relationerne mellem køn og klasse« .

Vibeke Kolds artikel handler bl. a. om, »hvilken rolle kønsideologien spiller for den manglende ligestilling mellem kønne på arbejdsmarkedet i dag«. *Sonya O. Rose* foretager i sin artikel en analyse af den engelske industrialisering. *Svend Aage Andersens* artikel tager sigte på at give »et overblik over begrebsdiskussioner og teoridannelser indenfor den nyere arbejderkulturforskning«. Mandlige arbejdere kan bl. a. opdeles i 6 forskellige adfærdstyper og holdninger omkring lønarbejde, familien og livet udenfor arbejdspladsen. Der har ikke bare eksisteret én arbejdskultur eller én arbejderklasse. *Else Hansen* beskriver de kvindelige sygehus-økonomaers kamp for at blive anerkendt som professionelle fagfolk. Dette afstedkom forsøg på ligestilling med sygeplejerskerne og afstand til de formodentlige uuddannede tjenestepiger og kokkepiger. *Esther Petersen* beretter historien om sygeplejefagets professionalisering. Sygeplejerskerne blev i slutningen af det 19. århundrede først og fremmest betragtet som lægernes assistenter. Klassebegrebet bliver aktuelt i forbindelse med økonomaers og sygeplejerskernes forsøg på at opnå højere faglig identitet: sygeplejerskerne i Dansk Sygeplejeråd gav udtryk for, at de kom fra »de dannede klasser«, i modsætning til økonomaerne. *Tapio Bergholm* fortæller om kvindelige havnearbejdere i Finland i tiden omkring 2. verdenskrigs slutning. Kvinderne i Kotka opnåede det bemærkelsesværdige resultat at få udjævnet lønforskellen mellem kvinder og mænd efter en strejke sammen med de mandlige havnearbejdere. En af

de mange årsager til havnearbejderkvindernes succes i Kotka var bl. a., at de var nogle hårde negle...

En kendt folklorist, *Charlotte S.H. Jensen*, beretter om en række ugiftede kvinder fra arbejderklassen og deres forsøg på at få foretaget illegale aborter i Danmark. De bedrestillede kvinder havde mulighed for at betale sig til »et diskret ophold«, mens mindre bemidlede arbejderkvinder ofte måtte opsøge kvaksalvere for at få foretaget en abort. Det materiale, der ligger til grund for denne artikel viser, at det ofte var arbejderklassens kvinder der blev straffet for at have fået en illegal abort. *Karin Salomonsen* har undersøgt seksualmoralen hos den underste del af arbejderklassen i en svensk by i 1950'erne. De svenske normer for arbejderne ordentlige livsførelse passede ikke på dette såkaldte lumpenproletariat, men nærmere eftersyn gør det klart, at også disse fok havde værdighed, stolthed og solidaritet som var at ligne med den bedrestillede del af den svenske arbejderklassen og som eksisterede på de miljømæssige betingelser der var dette arbejderproletariat til del. *Liv Emma Thorsens* artikel handler om, hvordan genstande og erindringer udsiger noget om arbejderkulturen og klasseforskelle samt om normer og værdier. *Hilda Rømer Christensen* afslutter tenmadelen med en teoretisk gennemgang og tese-fremlæggelse »om hvordan udviklingen i de moderne kvindebevægelses strategier kan forstås ud fra en postmoderne position, og hvordan man metodisk kan aflæse denne historie«. Udenfor temaet redegør *Aage Hoffmann* for hvordan en anderledes læsning af kildemateriale omkring programmet »Fremtidens Danmark« afstedkommer forskydninger i de almindelige opfattelser af politikeres indflydelse og partier og fagforeningers forskellige holdninger til »at øve den største indflydelse på beslutningsprocesser i virksomhederne, staten eller fagbevægelsen«.

Helle Mathiasen

Idrættens tredje vej

- om idrætten i kulturpolitikken. Kulturens politik 2. Claus Bøje og Henning Eichberg, Idrætsforsk. Nordisk Kulturinstitut & Forlaget Klim 1994. 317 s. ISBN 87-7724-411-17. Kr. 295,-.

Idrættens tredje vej er nummer to bog i serien af bidrag til den store kulturpolitiske udredning som kultursociolog Peter Due-lund forestår for kulturminister Jytte Hil-den. Bogen eller delbetænkningen er et kulturpolitisk debatoplæg, hvor forfatterne fremlægger en klar og tydelig stillingtagen til, hvordan de finder, at der i fremtidens kulturpolitik skal prioriteres inden for idrættens verden.

Hele bogens analyse er bygget op om en synsvinkel kaldet »den trialektiske model« med en stadig insisteren på noget tredje, hvoraf også bogens titel skal forstås. På baggrund af dette trialektiske perspektiv analyseres virkelig mange aspekter af idrætten. I første del redegøres for idrættens historiske, kulturelle og samfundsmæssige placering. Anden del omhandler idrætsdeltagelse i dens forskellige former og omtalen af den trialektiske model. Tredje del ser på idrættens rammer udtrykt i arkitektur og økonomi m.m. Fjerde og sidste del rummer det kulturpolitiske budskab omkring den fremtidige prioritering og politik på området. Som det fremgår af ovennævnte temaer og sideantallet, kommer bogen både dybt og vidt omkring idrætten, som hele tiden ses med det trialektiske perspektivs briller.

Idrætsforsk, hvor bogen er produceret, findes på Gerlev Idrætshøjskole og er ét ud af tre danske humanistiske/samfundsvidenskabelige idrætsforskningsmiljøer. Herudover findes Københavns Universitet med Center for Idrætsforskning og Danmarks Højskole for Legemsøvelser samt Odense Universitet med Institut for Idræt. Idrætsforsk er ikke en universitær institution, men støttes økonomisk direkte fra kulturministeriet. Idrætsforsk har gennem tiderne markeret sig i de kulturpolitiske debatter med et kritisk perspektiv på den etablerede idræt. Bogen trækker helt naturligt på de andre idrætsforskningsmiljøers forskning og undersøgelser. Det

nutidige empiriske materiale stammer overvejende fra data om befolkningens idrætsdeltagelse og idrætsvaner, som kan aflæses af Socialforskningsinstituttets fritidsundersøgelser, hvoraf den seneste er fra 1994.

Bogens forfattere har i mange år haft tilknytning til Idrætsforsk og er idag begge ansat der. Henning Eichberg (kultursociolog og historiker), er den forskningsmæssige kapacitet, der har udviklet det trialektiske perspektiv. Claus Bøje (nationaløkonom og forfatter), er den kulturpolitiske kapacitet og har, som ansat i kulturministeriet, været med til at udforme og præge samtlige tre kulturpolitiske betænkninger, der har omhandlet idrætten. Første gang i 1974 med »Idrætten og friluftslivet«, anden gang i 1983 med »Betænkningen om eliteidrætten i Danmark« og tredje gang i 1987 med »Betænkningen om breddeidrætten i Danmark«.

Når jeg kalder Den tredje vej for et kulturpolitisk debatoplæg er det netop fordi bogen med det trialektiske perspektiv er stærkt ideologisk præget. Bogens budskaber afspejler den idrætsforskning, som Idrætsforsk i dets 15-20 årige historie har været repræsentant for, og som har præget de politiske idrætsdebatter i samme periode. Det trialektiske perspektiv eller den trialektiske model bryder med nogle gængse antagelser i adskillige idrætspolitiske debatter. Med dette perspektiv gøres der op med det meget individualistiske og psykologisk prægede udgangspunkt. Der gøres op med en enheds- og dualismetænkning hvor det fremhæves, at der ikke er tale om én idrætskultur, men om flere kulturer. Ligeledes understreges det, at flerheden åbner op for kulturkampe. Med den trialektiske model ses idrætten som opdelt i tre kategorier eller modeller: præstationsmodellen, den sundhedspædagogiske model og kropserfaringsmodellen.

Det trialektiske perspektiv medfører, at det normative eller ideologiske budskab kommer til at dominere analysen. For eksempel fremhæves kropserfaringsmodellen af de tre kategorier som den rette vej - den tredje vej - som den vej idrætten bør udvikle sig og som den vej, der er politisk støtteværdig. Dette er yderst proble-

matisk set i forhold til empirien til undersøgelser af befolkningens idrætsdeltagelse, idet der ikke er belæg for en sådan idrætspolitisk konklusion.

Svagheden med den trialektiske model er, at der mangler empirisk forankring, den trialektiske model er ikke en empirifølsom model. Styrken er, at bogens forfatter erkender, at modellen har et forskningsmæssigt problem i forhold til at indfange den idrætslige »virkelighed« og idrætsdeltagelsens kvalitative betydning. Men som de så rigtigt understreger, så er dette et generelt problem i den danske idrætsforskning. Derfor er det også flot, at bogens forfatter foreslår og bruger livsformsanalysen, som løsningen på dette centrale problem. At inddrage livsformsanalysen som et svar på hvordan man kan indfange idrættens betydning for de idrætsdeltagende er et brud med den gængse idrætsforskning. Desværre er der som forfatterne helt korrekt anfører, endnu ikke publiceret meget forskning om idræt og livsformer. Forskning handler jo også om ressourcer og prioriteringer.

Desværre betyder den manglende publicering om idræt og livsformer at forfatterens inddragning af livsformsanalysen bliver mangelfuld. De inddrager livsformerne som beskrivende kategorier og får lavet nogle ikke teoretisk funderet korrelationer mellem livsformerne og de tre idrætskategorier. Dermed får anvendelsen af idræt og livsformer ikke de konsekvenser en livsformsanalyse som udgangspunkt ville få for hele bogen. Blandt andet ville bogens titel nok have være anderledes med en etnologisk livsformsanalyse, istedet for »Den tredje vej«, ville den nok være blevet kaldt »Idrættens tre veje«. Med respekt for den kulturelle forskellighed og mangfoldighed, der bør anerkendes både i idrætsforskningen og i idrætspolitikken. Skal der indvendes noget mod bogen så er det, at dens forfattere ikke rigtig gør dette. Den idræt og idrætsdeltagelse de bifalder, er primært den idræt der kan indfanges under kropserfaringsmodellen, og det betyder at den idræt og de idrætsdeltagere som kan henregnes under den sundhedspædagogiske model og præstationmodellen ikke anerkendes. Derfor er »Den tredje vej« lidt på afveje, men allige-

vel er den absolut anbefalelsesværdig til alle der gerne vil være lidt klogere på Danmarks største folkelige bevægelse - idrætten.

Laila Ottesen

**Torben Pilegaard Jensen og
Mogens Nygaard Christoffersen:
Kultur og arbejdsliv**

Nr. 4 i kulturpolitisk skriftserie. Århus, Klim, 1994. 97 s. ISBN 87-7724-418-4. Kr. 150,-.

I forbindelse med den kulturpolitiske udredning »Kulturens politik« – igangsat og finansieret af Kulturministeriet – udgives en række publikationer, der har til formål at beskrive og analysere væsentlige erfaringer i dansk kulturliv siden Kulturministeriets oprettelse i 1961. *Kultur og arbejdsliv* er blot nummer 4 i en serie på i alt 16 publikationer omhandlende diverse delområder under Kulturministeriet – bl.a. spørgsmål om ophavsret, idræt, biblioteker, arkitektur.

Det er med andre ord et ambitiøst projekt, der er løbet af stabelen. Desværre synes jeg ikke, at indholdet i *Kultur og arbejdsliv* står mål med de forventninger præsentationen af projektet giver. Vist er der da interessante oplysninger, men helhedsindtrykket, som jeg må koncentrere mig om på den plads, der hér er til rådighed, er at anstrengelser og midler kunne have været brugt mere hensigtsmæssigt.

Bogen består af to halvdele skrevet af hver sin forfatter – begge sociologer. Torben Pilegaard Jensen skriver i *Det kulturpolitiske perspektiv i arbejdsmarkedsreformen* primært om de forbedrede muligheder som er blevet de arbejdsløse til del ved lovændringen i 1993. I artiklens første halvdel er der et helt urimeligt antal gentagelser af det vigtigste nye islat i den nye arbejdsmarkedslovgivning – at den arbejdsmarkedspolitiske indsats i højere grad skal individuelt målrettes og tage udgangspunkt i den lediges helheds-situation. Her var en redaktionel stramning tiltrængt. Mere interessant er det da TPJ gennem tre fiktive eksempler forsøger at konkretisere, hvad reformen ville kunne indebære for den enkelte ledige. Her kom-

mer man længere end til lovens bogstav og intention. Noget tilsvarende gælder TPJs diskussion af mere overordnede perspektiver i arbejdsmarkedsreformen. Ved at sætte denne i relation til debatten om bl.a. borgerløn diskuteres hvor langt reguleringen kan strækkes, før en egentlig markedsregulering sættes ud af kraft.

Bogens anden artikel *Kulturvaner og arbejdsliv* af Mogens Nygaard Christoffersen forsøger at få hold på sammenhænge mellem arbejdsliv og kulturaktiviteter (det er kulturaktiviteter i ministeriel forstand: udnyttelse af offentlige kulturtilbud og deltagelse i organiserede kulturaktiviteter). Datagrundlaget er en undersøgelse af danskernes fritidsaktiviteter foretaget af Socialforskningsinstituttet, som MNC har udtaget oplysninger fra. Han har lagt hovedvægten på arbejdsløshedens betydning for kulturvaner og -interesser.

Blandt konklusionerne er, at længden af skoleuddannelse spiller en rolle for de fleste kulturelle aktiviteter, men at arbejdsløshed 'i sig selv' virker 'afgørende hæmmende' på deltagelse i kulturelle aktiviteter (hvordan man så end kan skille tingene så utvetydigt ad). Med andre ord betyder de arbejdsløses større tidsoverskud ikke at de deltager i flere aktiviteter. Materialet blotlægger endog, i følge MNC, en markant tendens til at isolere sig socialt. Man kunne indvende til hele det metodiske grundlag, at hvis man vil undersøge hvilke konsekvenser arbejdsløshed har for folks 'kulturinteresser' var det langt mere relevant, at forskeren fulgte udvalgte personer (fra forskellige sociale kategorier) over en periode med arbejde til en periode med arbejdsløshed; fremfor at lave et statistisk øjebliksbillede, hvor det forbliver et åbent spørgsmål, hvad de arbejdsløse ville have haft af kulturinteresser, hvis de var i arbejde, og omvendt, hvad de erhversaktive ville have lavet, hvis de ikke var i arbejde. Sådanne metodiske overvejelser ville have været på deres plads. Generelt har man en dårlig forståelse af, hvem der gemmer sig bag tallene (hvem er disse 'arbejdsløse'), og dermed hvilken udsagnskraft tallene reelt har. Det ville på den baggrund have klædt artiklen, hvis 'resultaterne' var blevet fremlagt på en mindre håndfast måde.

Alt i alt repræsenterer *Kultur og arbejdsliv*, til trods for brugbare indslag, ikke et, ellers tiltrængt, velreflekteret bidrag til forståelsen af hvordan 'kulturelle aktiviteter' indgår i forskelligartede livssammenhænge, og hvilken betydning de har.

Niels Jul Nielsen

Árni Björnsson: Saga dagana

Hátídir og merkisdagar á Íslandi. Mål og menning, Reykjavík 1993. 829 pp, noter, registre, ill. Summary: 'High Days and Holidays in Iceland' (p. 763-785). ISBN 9979-3-0551-7.

Næsten alt hvad der er skrevet om de islandske årsfester og mærkedage er skrevet af Árni Björnsson: siden 1956 er det blevet til ikke mindre end fire bøger og 10-12 større artikler og afhandlinger.

Og nu har han samlet al sin viden i et værk, der i sandhed må betegnes som hans *opus magnum*, ikke blot på grund af dets enorme omfang – mere end 800 sider – men også fordi det skaffede ham doktorgraden ved det islandske universitet.

Værket indeholder 66 studier i de forskellige fester, begyndende med 'Sumardagurinn fyrsti', der betegnes som de islandske nytårsfest. Alene dette bidrag fylder 17 sider.

Langt de fleste af de fester, Björnsson analyserer, kendes naturligvis også i Danmark, forsåvidt som de to nationer har det fælles, at de begge er kristne. Derfor er værket også af den allerstørste interesse for den, der vil studere de danske fester. Ja, værket er nyttigt for den europæiske skikforskning i det hele taget.

Björnsson skriver klart, ja næsten pædagogisk, og overalt har han præcise noter og henvisninger. Hele det håndværksmæssige videnskabelige apparat er i orden.

Han bygger på et meget stort og også meget broget kildemateriale, lige fra sagerne og spørgelister udsendt af det islandske nationalmuseums etnologiske afdeling siden 1960 og til dagbøger, aviser og ugeblade.

Fortegnelsen over hans utrykte og trykte kilder, oplysninger om fortællere der har

bidraget til værket, henvisninger til hvor hans billedmateriale er hentet fra, en bibliografi over relevante islandsk og europæisk litteratur samt sted-, person- og emneregistre fylder tilsammen lige ved 50 sider!

Værket er værd at gå på opdagelse i. Det er som at besøge læsesalen på den islandske folkemindesamling. Værket i sig selv fungerer næsten som et arkiv eller et museum.

Det har været Árni Björnssons erklærede mål at efterspore oprindelsen til de islandske årsfester og at analysere deres udvikling gennem tiderne. Han kalder det selv for etnologiske studier, og »som det ofte er tilfældet med etnologisk forskning, må også andre discipliner inddrages, f. eks. litteraturforskning og sproghistorie, etymologi og arkæologi, men specielt de forskellige grene af historieforskningen, f. eks. økonomisk historie og kirkehistorie« (p. 763 i anm. s. overs.).

Med held kunne man ligeså godt kalde hans 66 studier for 'kulturhistorier', og det er sandelig ment som en anerkendelse. Árni Björnsson viser nemlig med al ønskelig tydelighed, at han er en fortræffelig kulturhistoriker, som uden de helt store teoretiske overvejelser, men med en sund kildekritisk sans kombineret med en solid viden og en omfattende belæsthed, har gennempløjet så at sige *alt* om de islandske årsfester og mærkedage set i en europæisk sammenhæng.

Bogens eneste 'fejl' er, at den er på islandsk! Vel er der et fyldigt referat på engelsk, men det er helt utilstrækkeligt, hvis man vil fordybe sig i Björnssons perspektivrige studier.

Ved hjælp af EU må det være muligt at skaffe midler til en engelsk oversættelse af værket *in extenso*. Urimeligt er det ialfald, at en bog som denne udenfor Island kun kan læses af de velsagtes forholdsvis få, som kan sproget. Det kan i den forbindelse nævnes, at da Vésteinn Ólason i 1982 skrev sin disputats om de islandske folkeviser, så gjorde han det på engelsk: The Traditional Ballads of Iceland. Historical Studies.

lørn Piø

Hanne Willert:

Store familier i små huse

77 hus-familier i 1800-tallets Kyndby. Kultursociologiske Skrifter nr. 29. København, Akademisk Forlag, 1992. 168 s. ISBN 87-500-3041-8. Kr. 158,-.

Hanne Willert er kultursociolog. Formålet med bogen er, at undersøge de eksisterende familieforme i landbofolkningen i en omvæltnings- og opbrudstid for landbruget, inden den massive indvandring til byen toppede. Herunder specielt »hvilke slags husstande de københavnske indvandrere var vokset op i«. Det centrale spørgsmål er: Hvis brokvarterets arbejdere levede i kernefamiliehusstande, var det så en familieform, de så at sige »havde med sig« fra de landsogne, mange kom fra? Og medførte det store samfundsmæssige opbrud i landbosamfundet og/eller indvandringen til byen ændringer i familiestrukturen?

Forfatteren indleder med en omfattende og dybtgående redegørelse for undersøgelsens baggrund samt anvendte metoder og kilder - kirkebøger, folketællinger, mandtalslister mv. Desuden berøres de problemer, som er knyttet til folketællingernes manglende konkrete specificering af erhverv og oplysninger om husstandens sammensætning. Vi får en diskussion af tidligere arbejder om familiestudier fra forskellige fagretninger, hvor den familiehistoriske forskning - navnlig i 1970'erne - fulgte to forskellige forskningsdiscipliner med hver sit sigte og forskellige metodetilgang. Et meget omiskuteret forhold var især »kernefamilien« versus »3-generationsfamilien«.

Den ene type undersøgelser, som navnlig historikerne repræsenterede, var baseret på tværsnitsanalyse af befolkningen på et givet tidspunkt ud fra folketællingsmateriale. Den anden type, som etnologerne stod for, søgte at vise hvordan familiens og husholdets sammensætning samt dens funktion varierer under skiftende geografiske, økonomiske og sociale forhold. Henholdsvis en tværsnits- og længdesnitsundersøgelse af befolkningen, som nåede til to forskellige resultater. Det er her forfatteren søger at gå videre. Med udgangspunkt i 1800-tallets demografiske

materiale fra Kyndby Sogn i Hornsherred sammenholdes de resultater, der fremkommer ved brugen af de to forskellige metoder.

Alt landbrugsjord i Kyndby var fæstegods under Svanholm Gods helt frem til 1860. Jordens fordeling mellem gårdmænd og husmænd var skævere end landsgennemsnittet i et sogn med få, store bøndergårde, med mange huse – og husfolk – heraf flertallet med ret små jordlodder. Landbruget var det altdominerende, herudover fandtes landhåndværk og lidt handel. De fleste husfolk var daglejere. Befolkningstilvæksten var voldsom frem til ca. 1860; så magtede sognet tilsyneladende ikke at »opsuge« flere, hvorfor navnlig de unge mænd – særlig fra husene – vandrede bort. Det resulterede i en restbefolkning med et uforholdsmæssigt stort børneantal.

Tværsnitsundersøgelsen af husholdsstrukturen viser, ikke overraskende, at de store gårde havde de største og relativt homogene hushold med ansatte tjenestefolk, mange hjemmeboende børn og enkelte voksne slægtninge. Husfolkene adskilte sig fra gårdene ved deres indbyrdes forskelle. Flere hushold bestod kun af to personer. I de største – godt halvdelen – fandtes også hjemmeboende børn op til konfirmationsalderen men ingen voksne. Der indgik også en del plejebørn i hushold uden hjemmeboende børn. Hvorvidt der ud over slægtninge var tale om børn fra de såkaldte opfostringshuse i København, fremgår ikke, men det har været udbredt. Der var 3-generationsfamilier i 13% af husene, hvilket svarer til andre tværsnitsstudier. Ellers kan der ikke påvises nogen sammenhæng mellem husfolkenes forskellige erhverv og husstandsstruktur.

Men hvor tværsnitsanalysen viser stadiet i et forløb, giver en forløbsanalyse over tid – hvori også bl.a. inddrages oplysninger fra kirkebøger – et helt andet og mere dynamisk billede af familiers livsforløb og enkeltpersoner i sognet. Der gives eksempler på såvel velstående som fattige familier samt hvorledes den enkelte husstand indlemmer andre end den *biologiske kerne* i familiehusholdet: »På trods af, at flertallet af husets familier på ethvert givet tidspunkt kun har bestået af familie-

medlemmer af den biologiske kerne, er der næsten 2/3 af disse familier, der i et eller flere tidsrum inden for den valgte 46-årige periode, har været udvidet med andre medlemmer af slægten. Flertallet af disse *udvidede familier*, har været såkaldte *fuldstændige* eller *ufuldstændige* 3-generationsfamilier«.

Hovedparten af Kyndbys afvandrede husfolk mellem 1870 og 1900 kom således fra familier, der ikke i den grad var lukket for omverdenen, som tilfældet er med nutidens kernefamilie.

Resultaterne af forløbsanalysen kommer – ikke uventet – til et andet resultat end tværsnitsanalysen, bl.a. på grund af mangelfulde oplysninger i folketællingsmaterialet, som var hovedkilde til tværsnittet. Forløbsanalysen viser, at husstandene i gennemsnit var noget større, desuden at andelen af familier med ægtepar i to generationer var 23% i stedet for 17%. Hvad angår gamle over 60 år i 1870, så boede 2/3 af dem sammen med børnene, hvilket udgjorde godt halvdelen af 3-generationsfamilien. De gamle var altså sjældent overladt til sig selv, men blev underholdt af slægtninge. Hvad forfatteren i den forbindelse ikke gør opmærksom på er, at dette forhold i de fleste tilfælde vil fremgå af fæste- eller lejekontrakter. Det var en hovedregel, at den nye husfæster forpligtede sig til at tage forgængeren på aftægt – datidens mest benyttede forsørgelsesform for gamle.

Det er vel også en medvirkende årsag til, at forløbsanalysen viser et udpræget sammenfald mellem familiehushold, husstand og omsorgsfunktion for slægtens børn og gamle. Endvidere fremgår det, »at der eksisterede udpræget sammenhæng mellem det større jordbrug i husene, den geografiske stabilitet samt antallet af husstande med en 3-generationshistorie«. Husstande med mindst én 3-generationsfase i de større jordbrug var 64% mod 48% blandt de mindste jordbrug. Selv blandt husfolk med de mindste jordlodder udgjorde næsten halvdelen på et bestemt tidspunkt af familiens cyklus en 3-generationsfamilie. Analysen peger desuden på en relativ geografisk stabilitet i sognets befolkning frem til 1870 samt en højere forekomst af 3-generationsfamilier i for-

hold til andre lokaliteter. Forfatteren mener, at det muligvis hænger sammen med Svanholm Gods' jordpolitik for sine husfæstere, hvilket gav husfolkene mere stabile boliggrammer end flere andre steder i landet. Det er her en gennemgang af de pågældende hus- og fæstekontrakter kunne have understøttet denne formodning.

Mens tværnsniitsanalysen giver et godt bud på familiens udvikling over tid, kommer man i forløbsanalysen væsentlig tættere på den enkelte families »virkelige liv«. Resultatet viser, at forekomsten af 3-generationsfamilier hænger relativt mere sammen med, hvor længe familien har boet i sognet – og om forældrene også boede i samme sogn – end med overhovedets erhverv. Forløbet afslører også, at mange af de fattigste familier blev boende i det samme hus i flere generationer – igen forhold, som knytter sig til det stedlige Svanholm Gods' jord- og fæstepolitik.

Som svar på, om indvandrene til København »havde kernefamilien med sig«, konkluderer Hanne Willert til sidst: »at det havde indvandrene fra Kyndby ikke«. Ganske vist var husstandene af nogenlunde ens størrelse omkring århundredskiftet (med henvisning til andre undersøgelser), »men det var ikke lukkede, afgrænsede familier, men tværtimod husstande, der var parat til at tage andre personer udefra ind i fællesskabet, hvis der var behov for det«. Og om »hvor kernefamilien kommer fra« siges: at familien, »som vi kender den i det tyvende århundrede, er bundet af de samfundsmæssige eksistensbetingelser, som det moderne, kapitaliserende, urbaniserede industrisamfund stiller – ligesom landbofamilierne i 1800-tallet var bundet til datidens sociale og økonomiske rammer«.

Bogens styrke er den grundig analyse af et enkeltsofn. Dens resultater og perspektiver kan med fordel bruges i komparative analyser af lignende landsogne. Analysen og fremlæggelsen er imidlertid meget diskuterende. De mange underliggende delanalyser gør det vanskeligt at fastholde overblik og vigtige hovedlinjer. En opstramning af teksten kunne have lettet betydeligt. Og så savnes der i høj grad kort og billeder til supplerung af de geo-

grafiske forhold, det »virkelige liv« og af de mange, ellers udmærkede tabeller. Men bogen kommer tæt på et sogns beboere, på de enkelte familiers livscyklus og deres skæbne fra fødsel til død. Analyser, som vi i høj grad savner fra flere egne af landet.

Gunnar Solvang

Perti Anttonen og Reimund Kvideland (red):

Nordic Frontiers: Recent Issues in the Study of Modern Traditional Cultures in the Nordic Countries

Nordic Institute of Folklore (NIF) No. 27, Turku, Finland 1993.

En nordisk-baltisk konference der blev afholdt i Turku i 1992, danner grundlag for bogen »Nordic Frontiers: Recent Issues in the Study of Modern Traditional Cultures in the Nordic Countries«. 12 nordiske forskere, (flest folklorister, enkelte etnologer og en religionsforsker) har hver bidraget med en artikel, der i en redigeret form er skrevet på baggrund af deres oplæg. Artiklernes indhold og problemstilling bliver præsenteret i introduktionen af Perti J. Anttonen, hvilket overskueliggør og konkretiserer bogens indhold.

I forhold til bogens tema »moderne traditionel kultur«, opfattes »traditionel« og »moderne« ofte som modpoler, der kun paradoksalt kan forenes. Men som Perti J. Anttonen skriver i introduktionen, skal »moderne traditionel kultur« ses i det perspektiv, at modernitet fundamentalt er traditionel- og traditioner konstituerer kulturelle kategorier i det moderne samfund.

Stort set alle artikler omhandler dette aspekt af kultur, og hovedvægten af bogens samlede indhold er generelt lagt på begreber som kultur, tradition, modernitet, der hos nogle af forfatterne belyses i et postmodernistisk og etnisk perspektiv. Ligeledes bliver områder som narrativitet, nationalisme og massemediernes funktion i hverdagen m.m. analyseret. På trods af at flere af forskerne har studeret deres område i flere år er det stadigvæk aktuelle problemstillinger, der bliver diskuteret.

Perti J. Anttonen, skriver i introduktionen, at artiklerne giver et bud på, i hvilken retning den nutidige forskning går – og

Bognotitser

*Inge Adriansen og Broder Schwensen:
Fra det tyske nederlag til Slesvigs deling
1918-1920*

Sønderjyske billeder nr. 5. Aabenraa og Flensborg 1995. 80 s., rigt ill. ISBN 87-7406-078-3. Kr. 148,-.

Denne bog udgives samtidig på tysk og dansk i henholdsvis Flensborg og Sønderborg som led i et samarbejde mellem grænselandets historikere om at fremstille historien mere sagligt end den ofte bliver det.

Der er mere tekst og færre billeder end almindeligt i denne serie, for det tilgængelige materiale fortæller kun en begrænset del af historien – skriver forfatterne i forordet. Men det blev dog til godt og vel et billede pr. side i gennemsnit, og en kort, men grundig gennemgang af hændelserne forud for, under og efter afstemningen i 1920 – med gode kildehenvisninger.

Bogens slutt billede er fascinerende: et satellitfoto i farver taget 6000 km oppe, på hvilket man kan se, at statsgrænsen er blevet en kulturgeografisk grænse mellem det intensivt dyrkede og drænedede Danmark og det ekstensivt udnyttede, mere fugtige kvæglend i Tyskland. G.N.

*Otto Holzapfel:
Das deutsche Gespenst*

Wie Dänen die Deutschen und sich selbst sehen. Wolfgang Butt Verlag, 1993. 127 s., ill. ISBN 3-926099-29-1.

Udgangspunktet for denne bog er de fordomme som en »typisk« tysker behandles med i dansk skønlitteratur fra midten af det 19. århundrede til i dag. Forfatteren selv er af dansk/tysk afstamning, så det må siges at være et oplagt emne. Skulle læserne nu forvente at få et nuanceret ind-

blik i hvordan dansk-tyske fordomme har blomstret gennem de sidste 150 år, så tager de fejl. Bogens målsætning er at afdække hvordan de »fejlagtige« fordomme om tyskerne er opstået og se på hvilken historisk udvikling man må kende for at kunne vurdere det danske »Nej« ved EF-afstemningen i 1992. Hertil har forfatteren anlagt hvad han selv kalder en folkloristisk vinkel på dansk litteratur. Bogen igennem undersøges forskellige danske forfatters holdninger til Tyskland og det tyske, og det fremstilles i høj grad som om, den almindelige danskers forhold til Tyskland kan afdækkes ved hjælp af enkelte forfatters meninger.

»Das deutsche Gespenst« behandler et uhyre spændende emne. Ved at nuancere sine tanker ville bogen imidlertid vinde væsentligt, således at man for eksempel kunne lære noget om de gensidige fordomme og fjendebilleder, der er bygget op gennem historien. Dette har forfatteren alle præmisser for at kunne afdække.

H.Pf.

Unni Lindell:

Gamle damer lægger ikke æg

Oversat fra norsk af Jens Christiansen. København, Borgens forlag, 1993. 128 s., Kr. 128,-.

Bogen er en samling af børns forunderlige og pudsige udsagn om gamle dage, alderdom og gamle mennesker, bl.a. deres egne aldrende familiemedlemmer. De små guldkorn optræder ukommenteret og uforklaret; ingen redegørelser for indsamlingsmetode og dejligt fri for indsamlerens eventuelle tolkninger af børnenes inderste mening.

Der er altså tale om ren, pudserløjerlig underholdning med plads til læserens egen eftertanke, hvis det behager. Derfor et par eksempler fremfor mere omtale:

»Håret bliver gråt, fordi hjernecellerne skrumpes ind.«

»En bedstemor er en dame, som ikke har tænder, og så har hun store lår. Hun lægger dem på natbordet om natten.«

»Det, jeg bedst kan lide ved morfar, er, at han er sig selv og ikke lader, som om han er et eller andet normalt menneske.«

»Hvis gamle damer vil være forelsket, må de snakke med portvagten på plejehjemmet først.«

A.L.B.

Jens Riise Kristensen: Havets heste
Skibsbygning og sejlads i vikingetiden. København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1995. 96 s., rigt ill. ISBN 87-17-06520-8. Kr. 228,-.

Vore forestillinger om vikingeskibe er færdede af de kendte norske fund: Oseberg og Gokstadskibene. Men de er ikke repræsentative for tidens søfart: de er den øverste klasses overdådigt udstyrede og rituelt udrustede gravskibe.

De dagligdags skibe fandt man prøver på, da man i 1957 begyndte at udgrave de fem »Skuldelevskibe« i Roskilde Fjord.

Med udgangspunkt i et af disse skibe, et handelsskib af den type, man kaldte en knar, gennemgår forfatteren detaljeret, hvordan skibet er blevet bygget, hvordan sejladsen er foregået, og hvordan livet ombord på et sådant handelsskib er foreløbet.

Bogen er forsynet med et stort antal instruktive tegninger, som sætter de tekniske forhold ind i en større sammenhæng, så man får et detaljeret indtryk af, hvordan dagligdagen formede sig til søs i vikingetiden.

G.N.

Jørgen Mentz: Krudtimperierne
Osmanner - Safavider - Moguler, 1500-1700. Herning, System, 1994. 136 s., ill. ISBN 87-7783-510-7. Kr. 160,-.

Osmannerne er ikke mere kun der, hvor peberet gror – de er vore naboer og medborgere, og kalder sig tyrkere. Behovet for at sætte sig ind i deres historie og kultur er

større end nogensinde, idag hvor vi lever side om side med tyrkere, iranere og pakistanere, samtidig med, at den gamle konflikt mellem kristen og muslimsk kultur på globalt plan bliver stadig skarpere.

Krudtimperierne (det kalder historikerne dem, ikke fordi de opfandt krudtet, men fordi de var dygtige til at bruge det) var de tre muslimske storrigter: Osmannerne i Tyrkiet, Safaviderne i Iran og Mogulerne i Indien. De var i den behandlede periode højt udviklede og kunne måle sig med europæerne på alle områder. Militært udgjorde de en konstant trussel – var de ikke netop naboer til europæerne, så sad de på de områder, hvorfra Europa fik en del af de eftertragtede handelsvarer, eller på de områder, handelsvejene gik igennem. De tre stærke riger kom til at påvirke Europa på mange måder – osmannerne naturligvis mest.

Forfatteren er tidligere rektor ved Odense Katedralskole, og bogen er skrevet med henblik på historieundervisningen i gymnasiet og hf.

G.N.

Jesper Hjermland:
Det lille stodderleksikon

– om bumser, børster og vagabonder. Thorning, Blicheregnens Museum, 1994. 44 s., ill. ISBN 87-982951-6-0.

Denne lille bog er udgivet i forbindelse med udstillingen »Fra Skagen til Fakse« på Blicheregnens Museum – det må være derfor Sigfred Pedersens romantiserende skærslippervise er aftrykt bagi. Resten af den alfabetisk ordnede information om befolkningsgrupper uden fast bopæl er af mere barsk art: arbejdsanstalt, bistandslov, fattighus; men også termonilogier som tater, sigøjner, skøjer, kæltring og rakker er med – og forklarede uden de mange gamle misforståelser.

Også de vandrende håndværkssvende er med, men mere tilfældigt: geschenk og svendehjem. Sidstnævnte modtog også ikke-håndværkere på vandring. Et lille udstillings-supplement med mange gode oplysninger, og med en ret omfattende litteraturliste.

G.N.

Den Ungdom

Temanummer af Social Forskning. København, Socialforskningsinstituttet, 1995. 84 s. ISSN 0908-00331. Begrænset, gratis oplag.

Socialforsknings Institutts publikation »Den Ungdom« er en antologi om den seneste ungdomsforskning og debat om ungdomskultur. Emnerne for artiklerne spænder fra statistiske fakta om unges sociale forhold til mere debatterende artikler om unges forhold til medier og om ændrede muligheder for etablering af en kønsidentitet. Det fremgår, at der sker en stigende grad af polarisering blandt unge. Dem der klarer sig godt klarer sig rigtig godt, og det er de fleste. Samtidig er der en restgruppe, der får det sværere. I flere af artiklerne vises det, at ungdomsdebatten også er en debat om den måde vi har indrettet vores samfund på, ungdomspolitik belyser en væsentlig del af moderne socialpolitik.

K.M.B.

Anders Linde-Laursen og Jan Olof Nilsson (red.): Möjligheternes landskab
Nordiska kulturanalyser. Nordiska rådet: Nord 1994:21. Lund 1994. 240 s., ill. ISBN 92-9120-500-1.

Antologien er resultat af indlæg og diskussioner i forbindelse med Nordisk Sommeruniversitet kreds 7. Det overordnede emne er hvorledes kultur indgår i konstruktionen af rum for hverdag, erfaring og forståelse for enkelte mennesker inden for en nordisk og national horisont. Kultur eksisterer i rum og må nødvendigvis afspejle dette faktum. Men samtidig er rum altid kulturelle konstruktioner. Med dette udgangspunkt reflekterer fjorten nordiske forskere og kulturskribenter: sociologer, etnologer, geografer, historikere, kunstnere m.m. over hvilke forskellige betydninger rum og landskab har.

Blandt de dansksprogede bidrag kan nævnes Ander Linde-Laursens artikel om receptionen af Danmarksbilledet i to film: »Kongen bød« og PH's Danmarksfilm, Orla Vigsø's artikel om »Drømme om land og by« på valgplakater fra det norske

arbejderparti, Kenneth Olwig's analyse af landskabsbegrebet i Norden, Niels Kayser Nielsen om den belyste krop og kroppens udstråling. Disse bidrag samt en del fra de andre nordiske lande kredser om landskabet som centralt for konstruktionen af moderniteten og nationaliteten. Men udgangspunkterne og vinklerne er unægtelig meget forskellige!

T.D.

Michael Greifeneder (red): Det kultiverade Könet
NordNytt nr. 50. Viborg, Museumstjernen, 1993 128 s. ISBN 87-87824-04-3.

Indledningen i dette nummer af Nord-Nytt skrives af en kvindelig deltager på et Högre-seminar i feministisk religionsvidenskab i England i 1992, Eva Lundgren. I 1989 havnede hun i Uppsala som docent i religionsvidenskabelig kvindeforskning, hvor hun var vejleder for etnolog, Denise Malmberg, og dennes doktorafhandling fra 1991, »Skammens röda blomma. Menstruationen och den menustruerande kvinnan i svenske tradition«. Denise Malmberg var også deltager i ovennævnte seminar sammen med andre etnologer, idehistorikere og teologisk interesserede. Eva Lundgren og seminardeltagerne har haft nogle yderst inspirerende faglige diskussioner, og det engagement og den energi, der opstår under sådanne forhold, sætter også sit præg på artikeludvalget. Såvidt jeg kan se, er kun en enkelt etnolog repræsenteret blandt artikelforfatterne. De øvrige kommer fra forskellige religionsvidenskabelige fagområder. Temaer, som berøres i denne udgave af Nord-Nytt, er bl.a. Gudindemyter, drømmen om den forstående mand, seksualitet som nydelse eller reproduktion, pigens ustadighed og feministiske forsoningsteologi.

H.M.

Indsendt litteratur

- ASK. Tidsskrift for Dansk Folkekultur. Nr. 21-22. Ballerup. Dansk Folkekultur, 1994. Ialt 70 sider, rigt ill. ISSN 0109-4718.
- NIELS-ARVID BRINGEUS (red): Religion in Everyday Life. Papers given at a symposium in Stockholm 1993. 214 sider, ill. ISBN 91-7402-250-4. SEK 168.
- BYHORNET, 1994, 1-4. Ballerup Historiske Forening. Ballerup 1994.
- MICHAEL CHESTNUTT (red.): Telling Reality. Folklore Studies in Memory of Bengt Holbek. Copenhagen Folklore Studies 1, NIF Publications 26. København & Turko, 1994. 294 sider, ISBN 952-9724-04-7.
- DEN GAMLE BY. Danmarks Købstadsmuseum 1994. Århus 1994. 136 sider, rigt. ill. ISSN 0909-945.
- K. CHR. JENSEN & JACOB VEDSTED: Ebeltoft, en søkøbstad. 72 sider, ill. Ebeltoft 1994. 87-98-3403-6-0.
- ERIK JØRGENSEN (red): Skolen i Birkerød 1868-1993. Fragmenter af Birkerød Gymnasiums historie i 125 år. Vedbæk, Strandberg 1993. 256 sider, rigt ill. ISBN 87-7717-0608. Kr. 200,-.
- PALLE LYKKE: Billeder af Vibys Historie, Aarhus Universitetsforlag, 1994. 46 sider, rigt ill. indbundet ISBN 87-7288-013-9 Kr. 88,-.
- NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK. København, Nationalmuseet og Nationalmuseets venner, 1994. 212 sider, rigt ill. ISSN 0084-9308. Kr. 285,-.
- NORD NYTT 56: Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. Tema: Estnisk Etnologi. 126 sider ill. ISBN 87-87824-11-6. Viborg, Museunstjenesten, 1994.
- ASTA OLSEN: Afghan Craftsmen. København, Rhodos, 1994. 328 sider, rigt ill. indbundet, ISBN 87-7245-560-8. Kr. 300,-.
- ORD OG SAG Nr. 14. Århus, Institut for jysk sprog- og kulturforskning. 1994 56 sider. ISSN 0108-8025. Gratis så længe oplag haves.
- GORM PEDERSEN: Afghan Nomads in Transition. Copenhagen, Rhodos, 1994. 268 sider, rigt ill. ISBN 87-7245-561-6. Kr. 300,-.
- HELLE SCHUMMEL: Dragsholm gennem 700 år. Alle tiders Odsherred, Nykøbing S., Odsherreds Museum, 1994. 36 sider, rigt. ill. ISSN 0108-9846.
- KAI DETLEV SIEVERS und HARM-PEER ZIMMERMANN: Das disziplinierte Elend. Zur Geschichte der sozialen Fürsorge in schleswig-holsteinischen Städten 1542-1914. Neumünster, Wascholtz, 1994. 372 sider. ISBN 3-529-02479-1. DM 78,-.
- KAREN ELISABETH STUB: Christopher Krabbe - embedsmand, ægtemand og politiker i en brydningstid. Thorning, Blicheregnens Museum, 1994. 40 sider, ill. ISBN 87-982951-8-7. Kr. 35,-.
- SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1994. Åbenrå, Historisk Samfund for Sønderjylland, 1994. 428 sider, ill. ISSN 0106-4452.